

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra nordøst. Foto Anders C. Christensen 2017. – *The church in the landscape, seen from the north east.*

ESTVAD KIRKE

GINDING HERRED

Estvad Sogn (»Eesdwath«/»Esdwath«) er tidligst nævnt 1347 og 1360, da biskop Peder af Ribe overdrog gods herfra til bispestolen i forbindelse med indstiftelsen af sjælemesser for sig og sine efterfølgere (jf. også Bøvling, Vemb og Rønbjerg, s. 813, 2519 og 2687).¹ Selve kirken i Estvad (»esdwath«)² er omtalt o. 1376–89 i Ribe Oldemoder med en taksering på fem skilling sølv, Ginding Herreds højeste ansættelse, svarende til Sahl Kirke.³ 1524–26 betalte kirken 15 mark i landehjælp, et beløb, der dog nu kun udgjorde halvdelen af beløbet i forhold til Sahl og Ejsing kirker.⁴

1565 forlenedes rigsadmiral Peder Munk til Sæbygård (og fra 1566 til sognets hovedgård, Estvadgård) med Kronens andel af tienden i Estvad og Rønbjerg og skænkede hhv. 1579 og 1583 klokker til de to kirker (s. 2666, 2730).⁵ Flere inventargaver vidner også i løbet af de følgende århundreder om de skiftende ejere af Estvadgård og deres interesse for den lokale

sognekirke, hvor man ofte valgte det blivende gravsted. Kirken erhvervedes dog først 1692 officielt fra Kronen af Frederik Christian Rantzau til Estvadgård, efter at den siden 1687 havde tilhørt forskellige ejere.⁶ Herefter hørte den frem til 1819 under herregården, der i tidsrummet 1745–1810 var omdannet til stiftelsen Estvadgård Kloster på initiativ af Frederikke Louise Glud (1702–45), enke efter Johan Severin Bentzon (1692–1741).⁷ 1819 overdrog en senere ejer af Estvadgård, Conrad Lundsgaard, kirken til tiendebønderne, men beholdt selv patronats- og kaldsretten. 1911 fandt tiendeafløsningen sted, og 1926 overgik kirken omsider til selveje.⁸

Et *†kapel*, anvendt af klosterets beboere, fandtes tidligere på Estvadgård og var indrettet i den af Johan Severin Bentzon o. 1740 opførte og efter 1815 nedrevne trefløjede hovedbygning. En *†altertavle* herfra var midlertidigt opsat i sognekirken (s. 2645).⁹

Fig. 2. Luftfotografi af kirken set fra sydvest. Ålborg Luftfoto o. 1950. KglBibl. – *Aerial photograph of the church, seen from the south west.*

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt 1799 af J. Schuchardt. Tegnet af Freerk Oldenburger 2018. – *Cadastral map.*

Anneks- og præsteforhold. Som tidligst omtalt 1565 havde kirken Rønbjerg Kirke som *anneks*.⁵ Peder Munks årelange strid med sognepræsten i Estvad og Rønbjerg, Peder Jensen, om ejendom og fiskerettigheder førte bl.a. 1583 til, at de implicerede gensidigt udtog stævninger mod hinanden, Peder Munk hos domkapitlet i Ribe, mens Peder Jensen forlangte deres mellemværende pådømt af kongen og rigsrådet.¹⁰

Kirketyverier. 1635 fældedes dom over en tyv, der foruden talrige andre kirkelige tyvekoster havde stjålet alterklædet herfra; forbryderen huserede over det meste af Jylland (jf. bl.a. Handbjerg, s. 1942).¹¹ 1669 var kirken atter hjemsøgt af tyveri. Det følgende år erstattedes både alterklædet og messehagelen med nye eksemplarer i stedet for de tekstiler, der var blevet stjålet (s. 2636, 2653).

Stolestadestridigheder. 1760 opstod der stridigheder mellem to af beboerne på Estvadgård Kloster, priorinden og en klosterjomfru, hvortil kom de pågældendes tjenerskab. Den førstnævnte havde den fornemste plads på herskabspulpituret (†pulpitur nr. 2), mens

jomfruerne sad på herskabsstolene ved koret (†her-skabsstol, s. 2660) og tjenestepigerne på stolestaderne nedenfor, priorindens pige dog yderst på stedet, en ret-tighed, som blev anfægtet af en kammerpige hos den involverede klosterjomfru.¹²

Begravelsesskikke. 28. juni 1688 gennemførtes en sta-tuspræget ligbegængelse for den kun femårige Frantz Rantzau, barnebarn af Frantz Rantzau. Drengen blev begravet samtidig med sin farfars tredje hustru, Hel-le Urne. Ved dobbeltbegravelsen lejede man Viborg Domkirkes særlige begravelsesharnisk, som indgik i ligproceSSIONEN fra Estvadgård til kirken.¹³ En tilsva-rende fornem markering af næsten kongeligt tilsnit

skete 1741 ved begravelsen af Johan Severin Bentzon, da kisten stod syv-otte uger i koret på højre side af alteret, opsat $\frac{1}{2}$ alen (godt 30 cm) over jorden på to skamler »lige i Meenighedens Aasyn«. Under kisten var et sort klæde af baj. Ved selve bisættelseshandlingen 13. juli 1741 blev kisten placeret i skibet, flankeret af seks gueridoner med brændende vokslys, mens præsten foretog jordpåkastelsen. Under hele sørgeperioden blev der ringet med klokkerne, både i Estvad og Rønbjerg kirker.¹⁴ Den utilbørlige begravelselüksus, der åbenlyst var i strid med Christian V's begravelsesforordninger af 1682,¹⁵ gav anledning til en retssag mod enken, Frede-rikke Louise Glud.¹⁶ Ved hendes egen begravelse 1745

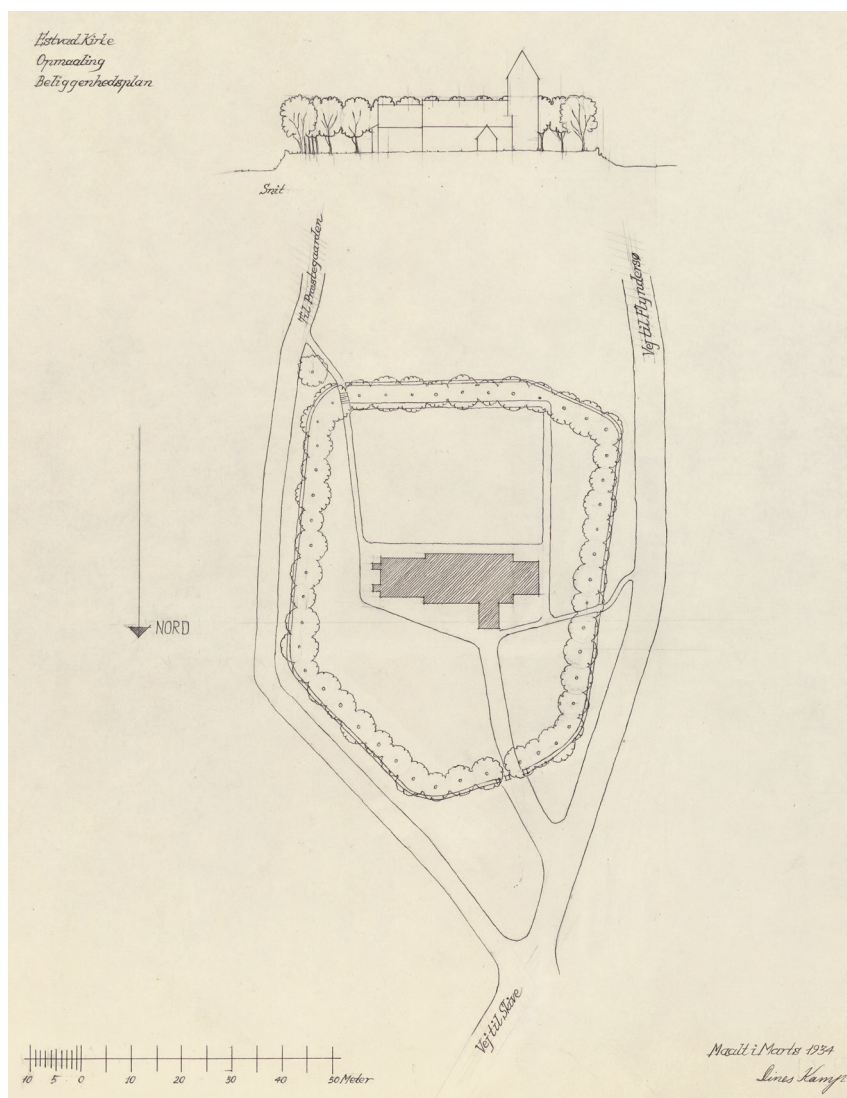

Fig. 4. Oversigtskort. 1:1.500. Målt og tegnet af Dines Kamp 1934. Danmarks Kunst-bibliotek. – Survey map.

søgte derfor klogeligt om tilladelse til at dispensere for reglerne i forbindelse med kistens udsmykning af blybeslag, forsølv med »Bog-Sølv« (s. 2674).¹⁷

Arkæologisk udgravning. I forbindelse med kirkens gulvfornyelse foretog Nationalmuseet 1994 en mindre, arkæologisk undersøgelse ved korbuens søndre vange. Ca. 40 cm under det nuværende gulv blev korets fundamentsten påtruffet, hvorover var et mørtellag.¹⁸

Kirken er den nordøstligst placerede i det gamle Ringkøbing Amt, idet grænsen til Fjends Herred og Viborg Amt omtrent følger Karup Å ca. 500 m øst for Estvad. Landevejen mod Skive forløber nu i en lige linje øst om byen, men løb oprindeligt gennem byen umiddelbart vest om kirken, den nuværende Flyndersøvej. Til sognet hører den nordlige del af Flyndersø og områderne øst og vest herfor. Selve bygningen ligger på en markant høj med stejlt fald til alle sider, hvoromkring husene grupperer sig; svagest er faldet mod nord, hvortil af samme grund hovedadgangsvejen er henlagt.

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården hegnedes af stensatte diger, der suppleres af en ligusterhæk mod syd. Mod de øvrige verdenshjørner er der bøgehæk, og langs den udsatte vestside endvidere en tættere bevoksning bestående af bl.a. egetræer og spiræa. I østdigets stensætning findes en kampesten med kilehuller til aldrig foretaget kløvning.

Kirkegårdens tre indgange er placeret mod nord, vest og i det sydøstlige hjørne. Den nord-

vendte hovedindgang består af et kombineret køre- og ganglågeparti af jern mellem murede og kalkede piller. Den østre pille er i sin kerne af tegl i munkestensformat, men med fornyelser af nye teglsten, de øvrige ligeledes af nye sten. Pillerne har gesimsbånd og kronen af trinpyramider, der genfindes ved flere af områdets kirkegårde (f.eks. Handbjerg og Asp, s. 1943, 2354). Seneste reparationer er udført 2000.¹⁹ De øvrige indgange består af simple jernportaler med gitterlåger fra 1976.¹⁹

Kirkegården var o. 1900 'ikke planeret' og desuden forsynet med smalle, simple gange.¹⁹ Disse blev på et tidspunkt belagt med cementfliser og brolægning, der blev sløjet 1994 til fordel for den nuværende belægning. †*Hegn.* Kirkegårdens diger er første gang nævnt 1665, hvor en stenlægger reparerede den søndre side, mens yderligere udbedringer foretoges 1677 og atter 1791.²⁰ Hegnet bestod o. 1900 af stenkledte jorddiger med græstov,¹⁹ og 1934 var kirkegården omkranset af løvfældende træer (jf. fig. 2, 4). †*Indgange.* 1664 blev der fremstillet en ny træport, der ved samme lejlighed blev 'tækket' med ti brædder, og 1681 og 1683 blev der indkøbt materialer til yderligere to nye låger.²¹ 1788 manglede 'ganske en stor kirkeport',²² måske den østre, der 1795 var borte, så kreaturer og grise havde fri adgang til kirkegården; også den vestre låge var i stykker.²³ Året efter var østindgangen udbedret, mens den vestre

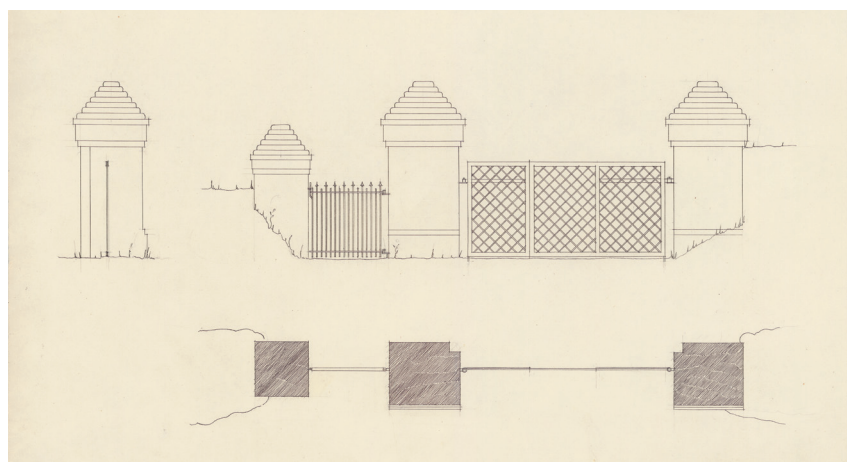

Fig. 5. Kirkegårdsportal. 1:100. Målt og tegnet af Dines Kamp 1934. Danmarks Kunsthistorisk Bibliotek. – *Churchyard portal.*

Fig. 6. Ydre set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Exterior seen from the south.*

vedblev at være et problem. Kirkegårdens græsningsmuligheder blev dog til en vis grad tolereret fra Estvadgård Kloster, dvs. kirke ejerens side, idet en del af Estvads beboere lod deres får og andre kreaturer gå dér hele sommeren igennem.²³ 1804 var porte og stetter i god stand,²⁴ men 1811 var døren i den østre stette revet af.²⁵ O. 1900 var der tre åbninger til kirkegården, hhv. i nord, syd og vest. Køreporten var på dette tidspunkt suppleret med en simpel træbygget ganglåde på østsiden (jf. fig. 17). Til den søndre førte en sti gennem præstegårdens have, og ved 'ligporten' i nord var murede piller med dobbelt låge.¹⁹

Bygninger på kirkegården. Øst for kirken blev o. 1954 opført et hus til graverfaciliteter. Den hvidskurede teglstensbygning er orienteret nord-syd og har sadeltag belagt med eternitskifer. Graverbygningen afløste en mindre *†bygning* eller skur på samme plads.

BYGNING

Kirken består af kor og skib fra romansk tid. I senmiddelalderen, o. 1470, er føjet et tårn mod vest, mens det nuværende våbenhus mod nord er fra 1700-tallet, men kraftigt ombygget 1950. Det afløste et ældre *†våbenhus* fra 1661, og muligvis har der også været et *†våbenhus* på skibets sydside. Orienteringen er omtrent solret.

Den romanske kirkes *grundplan* er afsat med rette vinkler, og det omtrent kvadratiske kors længde udgør halvdelen af skibets. Facaderne på korets flankemure flugter med skibets bagmure, og i det indre svarer triumfbuens åbning omtrent til en tredjedel af skibets indvendige bredde.

Materiale og teknik. Bygningen er hovedsagelig opført af rå og kløvet kamp, der suppleres af granitkvadre på hjørnerne og i det eneste bevarede romanske vindue (jf. ndf.). Den rå og kløvede kamp synes på nordsiden at være lagt i nogen-

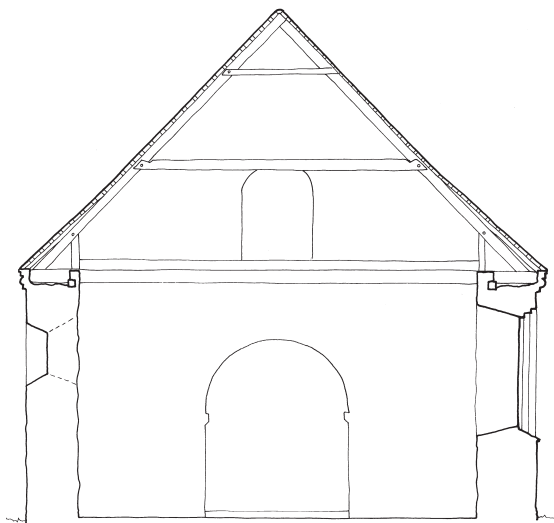

Fig. 7. Tværsnit gennem skibet set mod øst. 1:150. Målt af Jakob Kieffer-Olsen og Anders C. Christensen, tegnet af sidstnævnte 2018. – *Cross-section through the nave, looking east.*

lunde regelmæssige skifter uden nogen egentlig sokkel, hvilket også er tilfældet på sydsiden; her er nederste granitskifte dog ikke kalket, hvorved et sokkelled er fremhævet. Skibets sydfacade er fra vinduernes sålbænke og herover på et uvist tidspunkt dog fornyet med tegl i munkestensformat, der synes at være lagt i krydsskifte. Korets østgavl er efter sammenstyrtning genopført 1950 (s. 2621).

Døre og vinduer. Skibets romanske og rundbuede granitportal i nord er velbevaret og endnu i brug (fig. 12-13). Den består af en monolit-tærskelsten med affaset yderkant samt af karme af hjørnehugne kvadre. De mod åbningen udkragende og karnisprofilerede vederlagssten for kilestensstikket understøtter tillige en glat, halvrund tympanon, hvorved selve dørhullet er firkantet og måler 209×106 cm. Mod det indre danner bagkanten af den ydre karm anslagsfals, og mod kirkerummet er der atter anvendt hjørnehugne kvadre som karmsten. Østvangen er lige gennemløbende, men den vestre er smiget, hvorved der levnes plads til den åbnede dørfløj. Som følge af smigen er de hjørnehugne kvadre dog sat som 'hulsøm'. En monolitoverligger danner øvre afslutning.

Kirkens formodede $\dagger$ syddør kan ikke længere erkendes, men den nævntes tilsyneladende 1661 i forbindelse med reparationer af tårnets sydmur.²⁶ På dette tidspunkt var der muligvis også et $\dagger$ våbenhus på sydsiden (s. 2619).

Af kirkens oprindelige vinduer er kun det østre i skibets nordside bevaret, om end blændet i lysningen. Det rundbuede og smigede vindue er i det ydre opbygget af kvadre og har tilsyneladende ingen særskilt sålbænksten; vinduets mål udgør 124×68 cm.²⁷ Til det genopførte vindue i korets østgavl er der muligvis udvendig anvendt originale kvaderelementer.²⁸

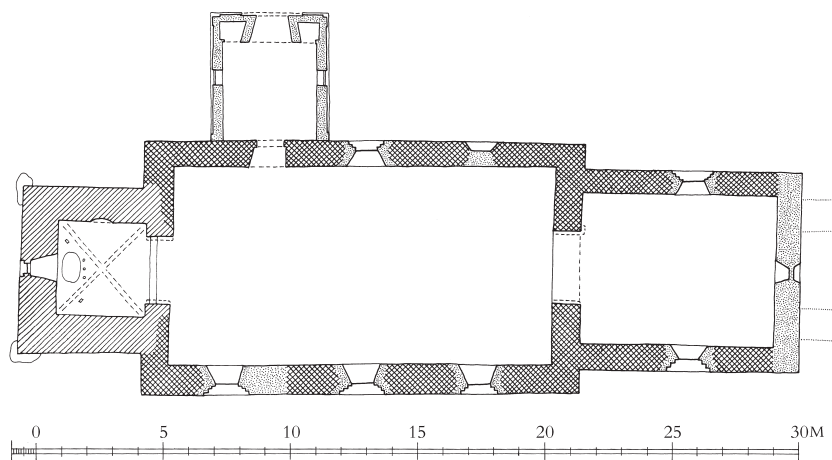

Fig. 8. Plan. 1:300. Målt af Ejvind Draiby 1948, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2018. Signaturforklaring s. 9. – *Ground plan. Key on p. 9.*

Fig. 9. Ydre set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Exterior seen from the north.*

Indre. Både kor og skib dækkes endnu af flade bjælkelofter, der ofte er repareret (jf. s. 2619). Den rundbuede *korbue* er bevaret i oprindelig form, men kun de glatte kragbånd med affaset under-

kant står i blank mur, idet vanger og stik (formodentlig kvadersatte) dækkes af kalk og malerier (s. 2626); korets gulv er hævet et trin over skibets. 1994 blev der i hver af korets flankemure

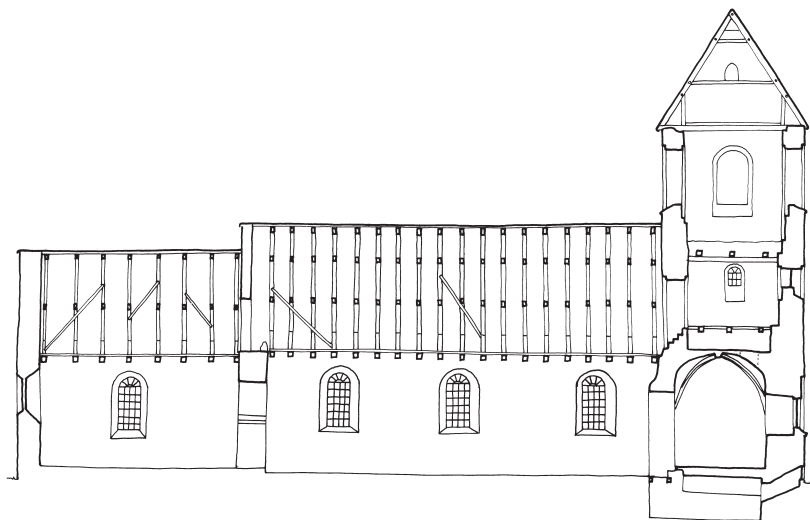

Fig. 10. Længdesnit set mod syd. 1:300. Målt af Ejvind Draiby 1947, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2018. – *Longitudinal section, looking south.*

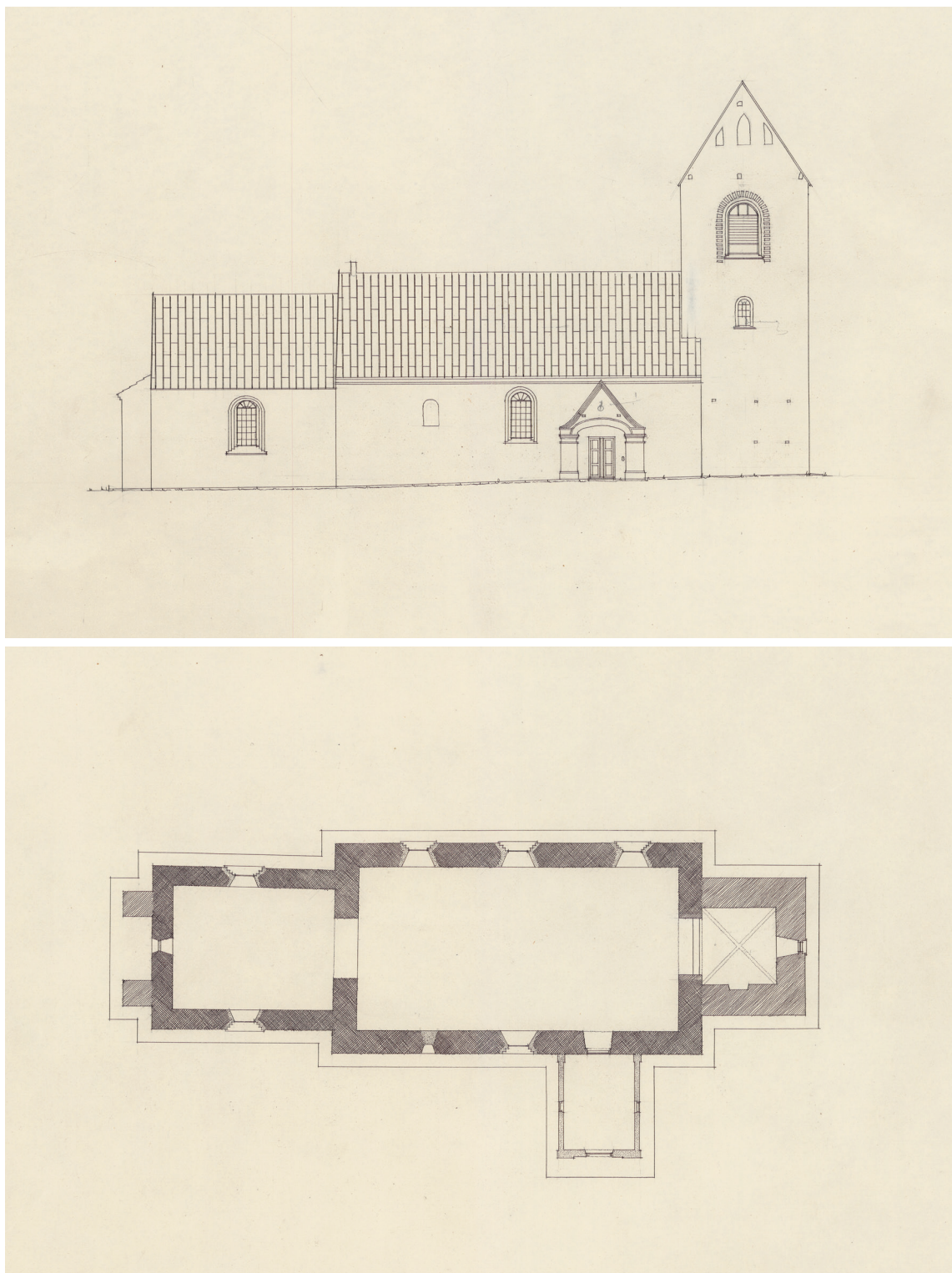

Fig. 11a-b. Opstalt af nordfacade og plan. 1:300. Målt og tegnet af Dines Kamp 1934. Danmarks Kunstbibliotek. –
Elevation of the north facade and plan.

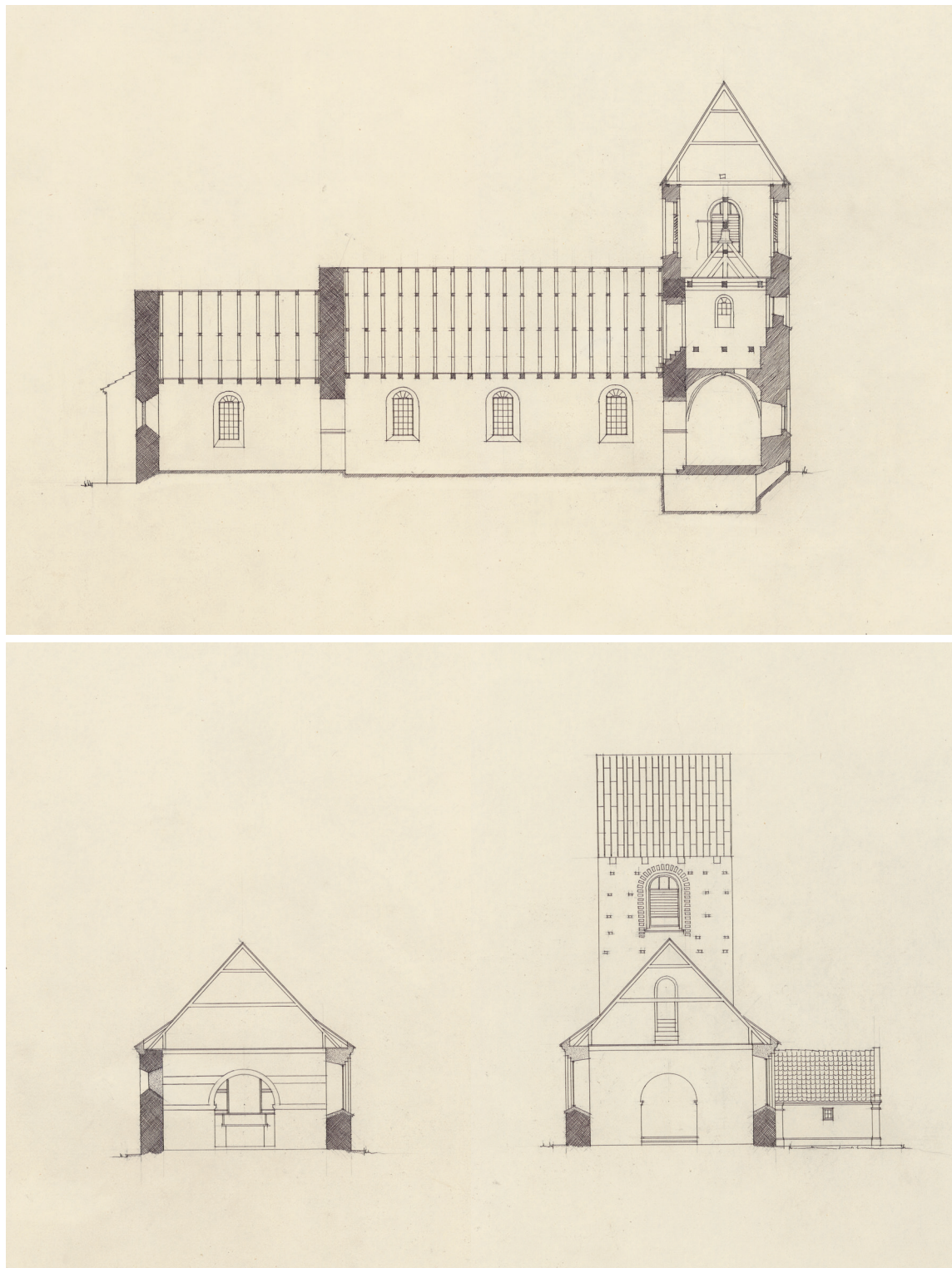

Fig. 11c-d. Længdesnit set mod syd, samt tværsnit af skib set mod øst og vest. 1:300. Målt og tegnet af Dines Kamp 1934. Danmarks Kunstbibliotek. – *Longitudinal section looking south and cross-sections of nave looking east and west.*

fundet spor af nu tilmurede *†nicher*, der muligvis er oprindelige. Vestsiden af den sydlige var placeret 75 cm fra triumfinuren med bund 77 cm over nuværende gulvniveau og målte 66×58 cm. Nordmurens niche, hvis vestside lå 111 cm fra triumfinuren, målte 30×43 cm med bund 112 cm over gulvet.²⁹ Muligvis er nicherne tilmuret i forbindelse med senmiddelalderens dekorering af korets vægge (jf. s. 2626).

Taggavle. Af kirkens oprindelige taggavle er kun den nederste del af skibets vestre gavl, som er opført af rå kamp, bevaret. Midt i gavlen er med tårnets opførelse indsat en teglmuret døråbning (s. 2628), mens gavlens øvre del består af rå kamp spækket med teglstumper. Korets og skibets østgavle er fra 1950 (s. 2621).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Det tre stokværk høje *tårn* (jf. fig. 14) ved skibets vestgavl er formentlig opført o. 1470, idet glamhullerne

mod nord og øst har bevaret de karakteristiske båndfriser, der kendes fra Holstebro *†Kirke* (s. 204). Grundplanen er kvadratisk og materialet hovedsagelig røde tegl i munkestensformat, men med anvendelse af udflyttede granitkvadre i de nederste skifter. Bagmurene i tårnrummet og mellemstokværket består af rå kamp, vinduerne dog af tegl, mens klokkestokværkets bagmure er muret af tegl. De ofte reparerede mure krones af gavle i nord og syd. Tårnrummet, der dækkes af samtidigt krydshvælv med forlæg i væggene,³⁰ åbner sig mod skibet gennem en rundbuet arkade, der har to skifter høje og retkantede kragbånd i vederlagshøjde. Rummet får lys fra et vestvendt og rundbuet vindue i et højt, spidsbuet spejl. Gulvet er hævet to trin over skibets som følge af kryptens anlæggelse (s. 2618), og i nordvæggen er en 15 cm dyb rundbuet niche, der måler 194×90 cm. Et markant spring i murflugten mellem tårnrum-

Fig. 12-13. Skibets nordportal (s. 2612). 12. Yderside. 13. Inderside. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – North portal of the nave. 12. Exterior. 13. Interior.

Fig. 14. Tårnet set fra nordvest (s. 2616). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The tower seen from the north west.*

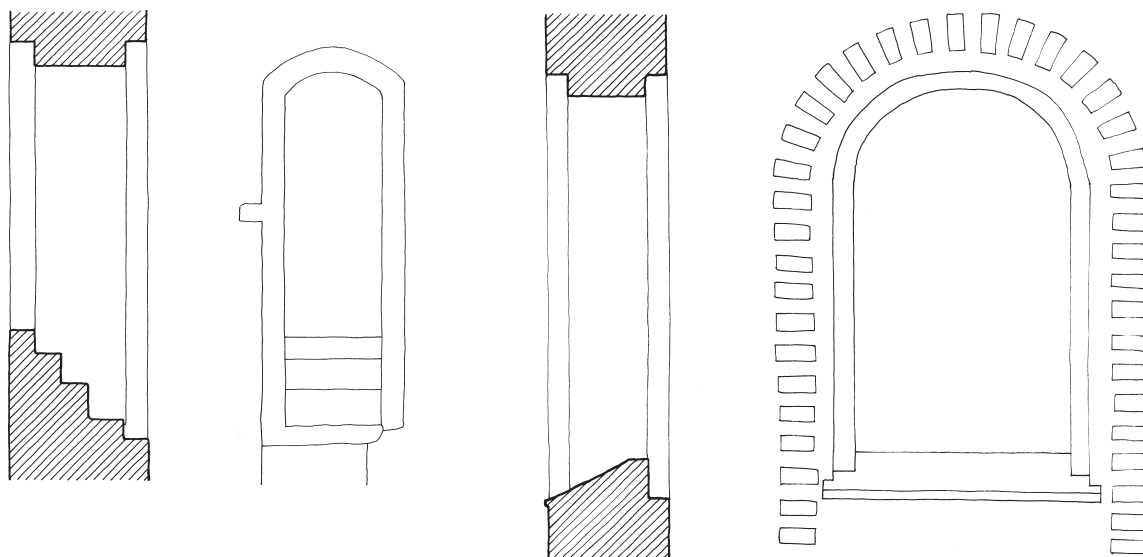
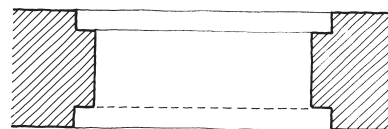

Fig. 15–16. 15. Dør mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk (s. 2618). Opstalt og snit. 1:50. 16. Tårnets østre glamhul (s. 2618). Plan, snit og opstalt. 1:50. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2017. – 15. Door between the loft of the nave and the middle storey of the tower. Elevation and section. 16. Eastern belfry light in the tower. Plan, section and elevation.

mets østmur og tårnets øvrige østmur kan skyldes et korterevarende byggestop. Den nuværende opgang til de øvre stokværk sker via en trætrappe fra 1924 langs syd- og vestvæggen og videre gennem et hul i den vestre hvælvkappe. Trappen afløste en stige, men hvorledes adgangsforholdene var disponeret før den tid, er usikkert. Muligvis fandtes 1661 en *†*syddør og en *†*fritrappel(?), idet tårnmurenes ankre dette år blev indhugget 'på den søndre side, vest for døren'.²¹ Fra mellemstokværket er der adgang til skibets loft gennem en fladbuet og falset dør, der er samtidig med tårnet. Stokværket belyses gennem tre rundbuede og falsede vinduer, hvis højde ved tilmuring af den nedre del er reduceret med 50–60 cm (jf. fig. 15–16).³¹ I det høje klokkestokværk er bagmurenes munkesten lagt i irregulært munkeforbandt. Mod alle verdenshjørner er der et højt og rundbuet glamhul, der er falsat til begge sider, og også her er højden reduceret ved en tilmuring af den nedre del.³² Mod øst og nord er glamhullernes iøjnefaldende og helstensbrede båndfriser af forsænkede løbere bevaret, et karakteristisk, egnstypisk træk (jf. f.eks. Mejrup, Hjerem og Fovsing, s. 1788, 2007, 2321). Tårnets

gavltrekanter er i vidt omfang suppleret med tegl i normalformat og i bagmurene overpudset. I syd har trekanten en spidsbuet glug, der i det nedre er blændet med teglsten i normalformat.

*†*Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. To teglmurede *†*støttepiller ved korets østgavl blev opført før 1661, hvor de blev belagt med 60 tagsten (fig. 17–18).²¹ De blev atter fjernet ved kirkens istandsættelse 1950.

Eftermiddelalderlige tilføjelser. En *krypt* under korets gulv såvel som under tårngulvet er første gang nævnt 1795, hvor lemmene var brøstfældige og murstenene i begge ender af korets *†*krypt sammensunkne (jf. også *†*begravelser s. 2676).²³ Den teglbyggede tårnkrypt blev muligvis etableret allerede o. 1741 i forbindelse med Johan Severin Bentzons begravelse (s. 2674) eller anlagt efter Klosterstiftelsens oprettelse 1745 (fig. 80).³³ Rummet, hvis vægge og loft er pudsede, dækkes af et tøndehvælv og får lys gennem et vindue i vestmuren.

Uvist hvornår, men muligvis på samme tid blev skibet forhøjet med en treleddet gesims bestående af en rundstav mellem retkantede led. De

røde teglsten er lidt større end normalformat, men mindre end munkestensstørrelse.

Det nuværende *våbenhus* ud for skibets nord-dør er i sin kerne fra 1700-tallet, men er kraftigt ombygget og udvidet 1950. Formentlig er byggeåret ligeledes o. 1745 (jf. ovf.). I slutningen af 1940'erne fremkom forslag om nedrivning af våbenhuset, der så skulle erstattes af et nyt og højere. Forslaget blev aldrig realiseret, men 1950 blev tilbygningen som ovf. nævnt gennemgribende restaureret. Stort set kun nordfacaden med dens pilastre og kurvehanksbue er dermed oprindelig, idet tagrygningen er forhøjet og flankemurene flyttet ud, og dermed nyopførte. Sidstnævnte er opført af tegl i normalformat på en granitsokkel. I det indre, der belyses gennem retkantede vinduer i øst og vest, blev loftet hævet op til hanebåndshøjde, hvorved granitportalens bueslag blev blotlagt. Indgangen flankeres af to mindre depotrum.

Muligvis på samme tid, men måske allerede 1927 (jf. s. 2625) blev der under skibets nordøsthjørne etableret en *†fyrkælder* (340×277 cm) med støbt gulv, teglvægge og staldhvælv af tegl

med mellemliggende jernbjælker; i østmuren var en skorsten. Kælderen samt en tilhørende, støbt cementtrappe langs nordmuren blev sløjfet 1994 (jf. s. 2624).

†*Våbenhuse*. Kirken har haft flere forgængere til det nu eksisterende våbenhus, idet det ældst kendte muligvis var opført ud for skibets *†syd*-dør (jf. s. 2612); ved kirkens istandsættelse 1661 blev tegltaget således udbedret med 40 tagsten.²¹ Samme år blev det dog besluttet at opføre et helt nyt *†våbenhus* af bindingsværk på kirkens nordside.³⁴ Til byggeriet anvendtes adskillige stykker egetømmer til fodremme, løsholter, lægter og sugfjæl samt 550 mursten og 400 tagsten.³⁵ 1791 var våbenhuset uden loft,²² men 1856 ønskedes våbenhuset dog forsynet med et sådant samt ny dør.³⁶ 1946 blev der udarbejdet tegninger til et nyt våbenhus, der dog aldrig blev realiseret (jf. ovf.).¹⁹

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. 1654 blev skibets loft udbedret af Niels Snedker, der anvendte tre egebjælker og 19 dusin planker samt 500 søm.²¹ Større istandsættelser fandt sted i

Fig. 17. Ydre set fra nord. Ældre postkort i NM. – Exterior seen from the north.

1660'erne, hvilket er noget overraskende set i lyset af de netop overståede, urolige og bekostelige krigstider (jf. også inventar, s. 2634). Arbejderne indledtes 1661, hvor facaderne blev udbedret med 300 mursten og 54 tdr. kalk; tårnmurene blev forstærket med jernankre, og støttestillerne tækket med 60 nye tagsten. Også blybeklædningen blev nødtørftigt udbedret, hvortil anvendtes 1.000 'blysøm', idet gennemgribende tagforbedringer først gennemførtes 1665 (jf. s. 2625). Ved 1700-tallets begyndelse var bygningen i ganske god stand, kun manglede et par nedblæste blyplader at blive sat op.³⁴

Det må overvejes, om ikke bygningen gennemgik en større istandsættelse ved 1700-tallets midte, nærmere betegnet ved ejerskabets overgang til Estvadgård Klosterstiftelse 1745 (jf. s. 2607). Selvom ingen skriftlige vidnesbyrd er overleveret om en sådan, kunne tårnets jernankre med årstallet 1747 tyde på det, ligesom muligvis

også våbenhuset og tårnkrypten kan være opført disse år.

I århundredets anden halvdel var billedet endnu positivt, idet kirken 1765 siden 'forgangne syn er sat i komplet stand', og heller ikke de følgende år er der optegnet nævneværdige mangler.³⁴ Ved slutningen af århundredet ændrede billedet sig, idet grønne pletter på væggene 1798 vidnede om tegn på fugtskader.³⁷ 1803 var skibets loft helt brøstfældigt, mens korets ligeledes behøvede reparation, og 1804 meddeltes kirken at være under 'stor og bekostelig' reparation, påbegyndt pinsedag.²⁴ Året efter var bygningen i god stand, men allerede 1807 var der igen problemer med utætte lofter.³⁸ Kirkeejers praksis med at opbevare eget korn på loftet var her en medvirkende årsag til loftets nedslidning, og 1808 måtte provst Schjørring notere, at kirken af denne årsag 'forfaldt indvendig'.³⁸ Også tagbeklædningen blev udbedret adskillige gange i denne periode, og

Fig. 18. Ydre set fra sydøst. Ældre foto i NM. – Exterior seen from the south east.

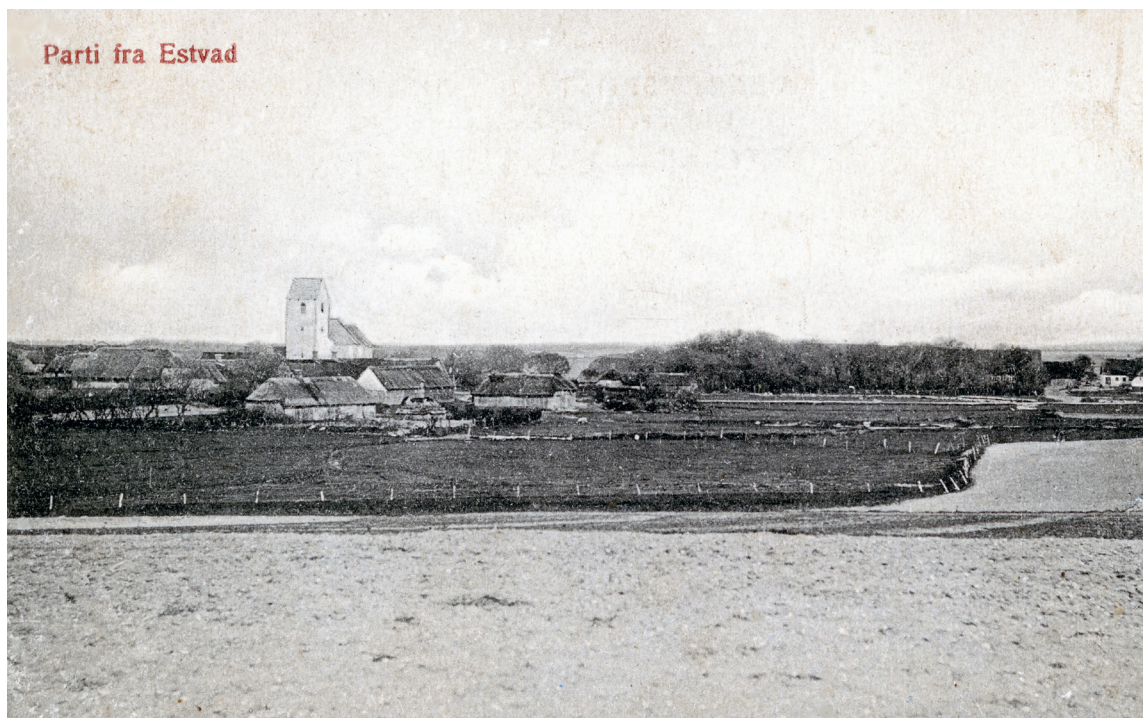

Fig. 19. Kirken i landskabet set fra sydvest. Ældre postkort i Skive Lokalhistoriske Arkiv. – *The church in the landscape, seen from the south west.*

dermed kunne kirken 1810 erklæres i 'temmelig' god stand.³⁹ Ved århundredets midte er kun bevaret sporadiske efterretninger om bygningens vedligehold, der særligt gjaldt blytagene.⁴⁰ 1911 blev udført en ikke nærmere omtalt reparation af tårnet.¹⁹

Ved *istandsættelsen 1924* (arkitekt Søren Vig-Nielsen, Viborg), fik tårnrummet nyt gulv, ligesom adgangsforholdene til de øvre stokværk blev forbedret. Tårnrummet fik således ny trætrappe som erstatning for den tidligere stige, idet trappen blev tilpasset det på samme tid opstillede orgel (s. 2663). Opgangen gennem en lem i hvælvkappen blev bibeholdt. Kryptens vægge og gulv blev ligeledes istandsat og en ny trætrappe installeret.¹⁹ Forud for istandsættelsen havde tårnrummets anvendelse været til diskussion i forbindelse med de dér placerede kister (jf. s. 2674) samt i overvejelserne om orgellets placering.⁴¹ I forlængelse heraf var fremkommet forslag om opførelsen af et muret trappeshus ved tårnets nordside,⁴² hvilket aldrig blev udført.

Kirken gennemgik en *istandsættelse 1949-51* (arkitekterne E. Draiby, F. M. R. Draiby og S. Fritz), hvor våbenhuset blev restaureret (s. 2619), nyt varmeanlæg installeret (s. 2625) og korets østgavl repareret. Oprindeligt omfattede forslaget blot en reparation af de øverste 40 cm af korgavlens kraftigt udad hældende murværk, men da hele gavlen styrtede ned under arbejdet, måtte projektet forlænges. Gavlen blev da genopført med bagmur af tegl i normalformat i en cementmørtel (inkl. trekantgavlen), mens facaden er af rå og kløvet kamp. Også trekantgavlen mellem kor og skib blev helt ombygget, idet materialet nu er teglsten i normalformat i krydsskifte; de to lofter forbindes ved en høj, rundbuet åbning.⁴³ En ikke nærmere specificeret tagværksrenovering blev ligeledes gennemført, vel på sydsiden af skibet, hvor også blybeklædningen blev omlagt.

Det oprindelige forslag omfattede endvidere et helt nyt våbenhus skitseret af kgl. bygningsinspektør V. Norn, Horsens, idet en nyetableret opgang til kirkens loft via loftet over det nye vå-

Fig. 20a-f. Opstalter, snit og plan. 1:300. Målt af Ejvind Draiby 1947-48, suppleret af Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen 1993. – *Plan, section and elevation.*

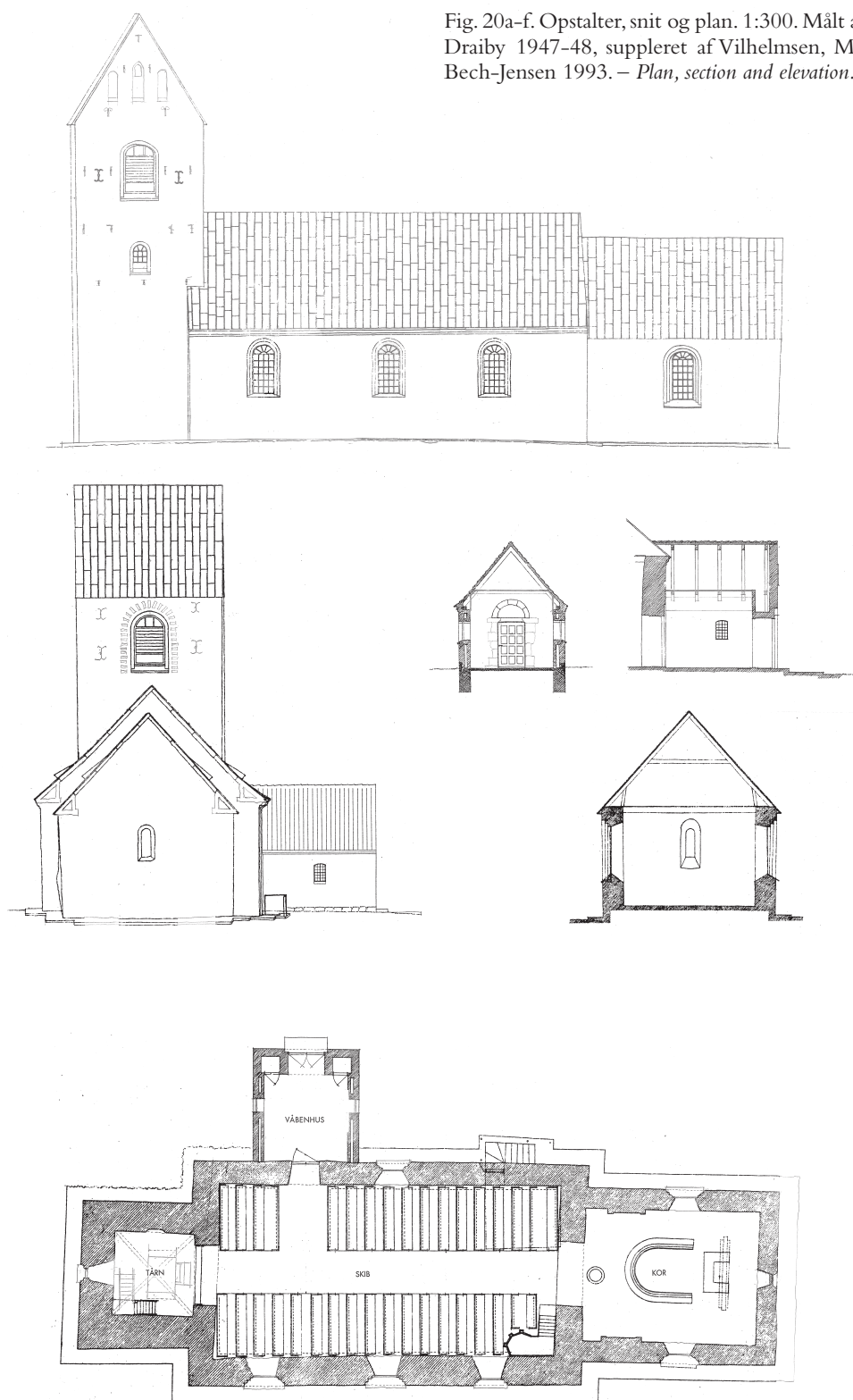
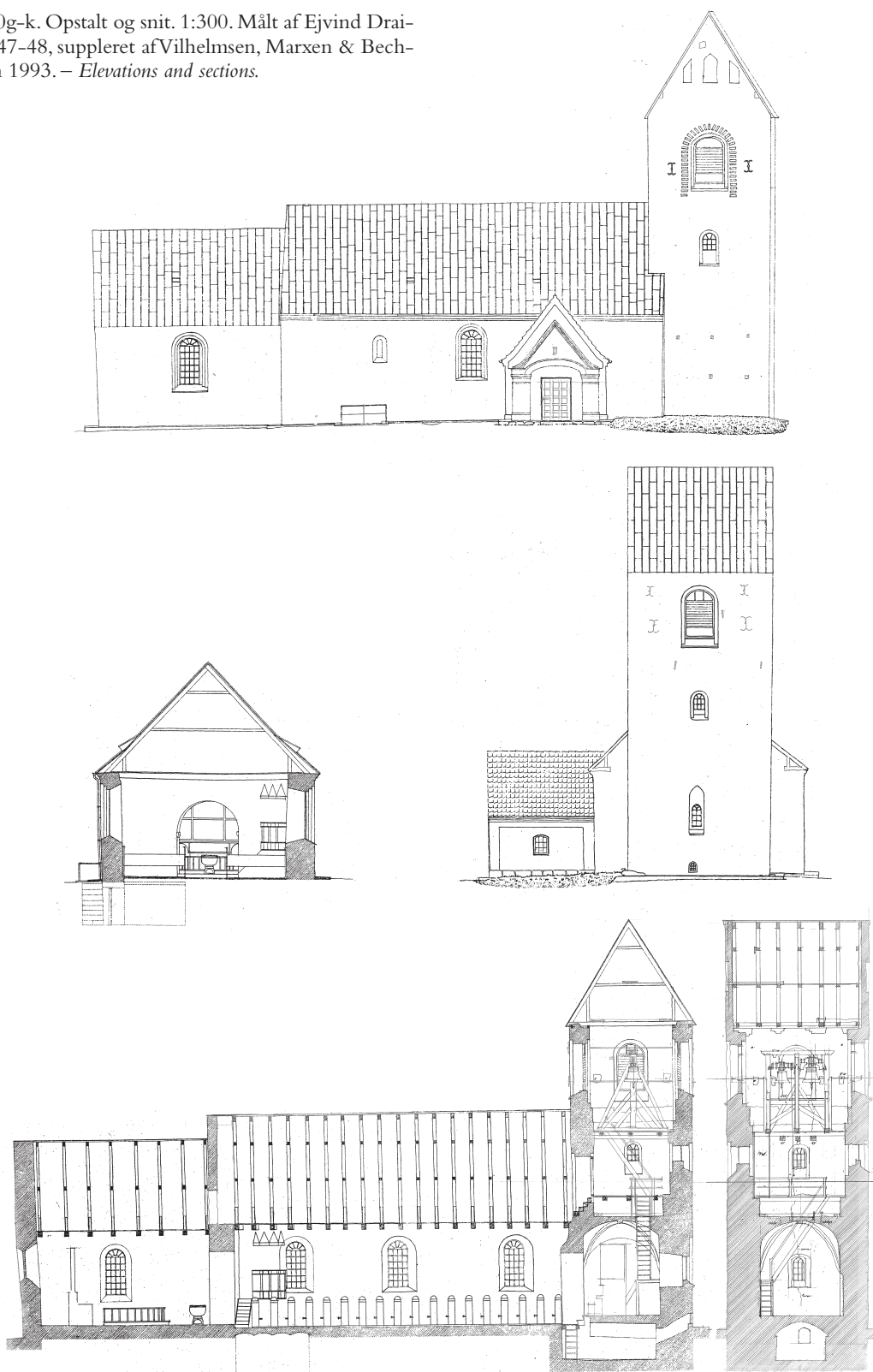

Fig. 20g-k. Opstalt og snit. 1:300. Målt af Ejvind Draby 1947-48, suppleret af Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen 1993. – *Elevations and sections.*

benhus var i tankerne. Idéen blev dog ikke vel modtaget fra kirkens side, da man mente, at våbenhuset ville blive for højt og desuden ønskede den karakteristiske gavlbænk bevaret.

1957 blev der anlagt loft over klokkestokværket,¹⁹ mens alle bjælkelag og dæk blev renoveret 1984 (arkitekterne Tage Hansen & Svend Senels, Skive).⁴⁴

En *hovedstandsættelse* 1994 (arkitekterne Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen, Aarhus) omfattede foruden en restaurering af vægge og kalkmalerier (jf. s. 2626) også nye gulve samt istandsættelse af hvælv, lofter, vinduer samt store dele af inventaret. Desuden blev tårnkælderen med tilhørende trappeskakt på skibets nordside sløjfet tillige med cementfortovet (jf. s. 2625).

Gulve. Kirkens gulvbelægning består siden 1994 af røde, håndstrøgne teglsten i normalformat lagt på fladen i zigzagmønster. I korbuen, der er hævet et trin over skibets gulv, er kantstillede sten lagt i halvtstensforbandt. Under stolene er lagt fyrretræsbrædder, mens gulvene i våbenhusets depotrum består af gule tegl i munkestensformat, der muligvis stammer fra restaureringen 1950. I tårnrummet er bræddegulv. †*Gulve.* Ved den førnævnte arkæologiske undersøgelse ved korbuens søndre vange blev påtruffet et mørtelag, der muligvis repræsenterer resterne af kirkens oprindelige gulvbelægning (jf. s. 2610). O. 1775 var der (gule) mursten i gangen og træbrædder under stolene.⁴⁵ Kirkens murstensgulve var i begyndelsen af det følgende århundrede flere steder sunket sammen,⁴⁶ og 1845 ønskedes gulvet 'på begge sider af gangen' forsynet med et 'forsvarligt' murstensgulv.⁴⁷ Dette blev formentlig sløjfet 1905, hvor der under stolene blev lagt et bræddegulv på cementunderlag.¹⁹ Tre år senere blev der lagt flisegulv i midtergangen, og 1923 var turen kommet til koret, hvor der ligeledes blev lagt et flisegulv på cementunderlag (jf. fig. 64).¹⁹ Skibets diagonallagte sorte og hvide cementfliser var kvadratiske og svarede til lignende samtidige belægninger i flere af egnens kirker (f.eks. Navr og Borbjerg, s. 2414, 1860). Ved istandsættelsen 1950 blev i kor og våbenhus lagt 15×30 cm store gulbrune klinker i halvforbandt, mens en ølandssten udgjorde korrinnet.

Vinduer. Kirkens vinduesåbninger (på nær det østre) er vanskelige at datere, men de nordvendte er i nuværende form formentlig fra 1865. Dette år gav sydsidens vinduer for lidt lys, men ikke desto mindre ønskedes lignende vinduer af samme form og størrelse indsat i nordsidens åbninger, et i kor og et i skib.¹⁹ Sydvinduerne kan derimod være fra 1665, hvor en murermeister betalte for at 'brække noget mur op' ved prædikestolen, der blev opsat året før (s. 2658). To 'store, nye vinduer' med hver 12 ruder blev indkøbt til formålet,²¹ og 1791 blev kirkens vinduer betegnet som store og lyse.²² 1853 blev et vindue i skibets vestende sløjfet (jf. s. 2663).

Koret og skibets støbejernsvinduer har vinkelrette sprosser i den nedre del, hvorover er radierende sprosser mod den rundbuede top. Tårnrummets vindue er ligeledes af støbejern, dog med svajede topsprosser. Våbenhusets trævinduer er fra 1951, mens kryptens trævindue er fra 1994, hvor det afløste et småsprosset jernvindue. I tårnet dækkes alle glamhullerne nu af træjalousier og trådnat.

Tagværker. Kor og skib har i nogen udstrækning bevaret de middelalderlige tagværker af eg, men allerede o. 1900 var dele udskiftet med fyr.¹⁹ Over koret er der otte spærfag med et lag hanebånd og korte spærstivere. Både hanebånd og stivere er bladet på spærenes vestsider. Sydsiden har kun tre egespær tilbage, mens der endnu findes fire i nordsiden. Hanebåndene er hovedsagelig af fyrretræ, og konstruktionen afstives af et par stormlægter i syd, en enkelt i nord. På egespærene ses en romertalsnummerering fra vest mod øst.

Skibets opskalkede tagværk består af 21 spærfag med to hanebånd og korte spærstivere. Hanebåndene er bladede på spærenes vestsider, mens stiverne er tappet op i spærenes undersider. I nord er syv spær udskiftet med fyrretræ, og blandt sydsidens frønnede egespær er ligeledes foretaget flere udskiftninger og omsætninger. Adskillige stormlægter støtter nordsidens spær, et par stykker sydsidens. En romertalsnummerering er påført spærene startende i vest.⁴⁸

Tårnets omsatte egetagværk består af otte fag med to hanebånd og korte stivere samt stormlægter. Alle dele er egetræ, men de lysere stivere, der er tappet i spærenes undersider, afviger tydeligt fra de nyere spær.

Våbenhusets tagværk er fra 1950 og består af seks fag egespær med to hanebånd. Siden våbenhusets forhøjelse ovennævnte år hviler loftet på nederste lag hanebånd, hvorved nordportalens buestik er holdt fri.

Dendrokronologiske undersøgelser. Fra kirken er undersøgt i alt 23 prøver, heraf ti fra tagværkerne, ni fra de 1971 nedtagne (†)blybrædder samt fire fra en kiste (s. 2660).⁴⁹ 20 prøver er dateret, idet tre prøver fra korets tagværk ikke kunne dateres. 1) De syv prøver fra skibets tagværk er til gengæld alle dateret og viser for fem prøvers vedkommende fældningsår o. 1459, mens to andre prøver viser fældningsår hhv. o. 1432 og o. 1419. 2) Af blybrædderne er ni undersøgt, alle dateret. Dateringsmæssigt grupperer de sig ligeledes i tre faser, idet fire prøver viser fældningstidspunkt o. 1422, andre fire efter o. 1505,⁵⁰ mens en enkelt prøve viser fældningsår efter o. 1611. 3) Endelig er fire prøver fra bundbrædderne i kirkekisten undersøgt, alle dateret. Fældningstidspunktet for disse er efter o. 1284, idet en enkelt dog kan være fældet tidligere.⁵¹

Tagbeklædning. Alle kirkens tage dækkes af bly, undtagen det 1950 ombyggede våbenhus, der er tegltækket. Senest er korets og skibets sydsider omlagt 1982 (jf. indskrifter »Stoffregen Struer 1982«), mens blyet på de nordvendte tagflader og tårnet blev omlagt 1971 (»Hugo Stoffregen Struer 1971«). En ældre blyplade på skibets nordside med initialerne »W P S/ P (omvendt) I S/ 1837« vidner om en ældre omlægning. 1971 blev fra kirkens tage udtaget i alt 11 **blybrædder* af eg,⁵² der antoges at være middelalderlige.⁵³ Dette blev bekræftet ved dendrokronologiske undersøgelser 2017, hvor de ældste, bevarede brædder viste sig at være fremstillet af træ fældet o. 1422, dvs. omtrent samtidig med fornyelsen af dele af skibets tagværk (jf. ovf.).

Reparationer af blybeklædningen er en særligt hyppig og tilbagevendende udgiftspost i de tidligst bevarede regnskaber. F.eks. 1655, hvor enkelte blyplader, der var blæst ned i et stormvejr, blev genoplagt af Niels Blytækker fra Skive.²¹ 1661 blev foretaget mindre udbedringer som optakt til de store arbejder 1665, hvor der anvendtes 42 skipund bly eller næsten syv tons til kor og skib, mens tårnets beklædning blev udskiftet de følgende år.⁵⁴

En reparation må have fundet sted 1869, idet der på kirkens loft opbevares en blyplade med bemeldte årstal samt initialerne »B L«.⁵⁵ Sydsidens blytag blev omlagt 1891,¹⁹ og 1951 blev korets og skibets blytage ligeledes omlagt på sydsiderne. Sidstnævnte arbejde udførtes af Bøjle Bøjlesen (jf. note 53).

Farveholdning. Udvendig er alle bygningsdele hvidkalkede undtagen våbenhusets sokkel samt nederste skifte på kirkens sydside, der står i blank mur. I det indre er bagmurene ligeledes kalkede, mens lofterne er malet i en lys, grålig farve. †*Farveholdning.* 1845 ønskedes en indvendig kalkning af kirken udført 'enkelte steder', og året efter en både ud- og indvendig kalkning.⁴⁷ 1903 blev hele loftet malet med lys perlefarve.¹⁹

Et †*hejseværk* 'midt inde i kirken' er omtalt 1796.²³ I den forbindelse blev det påpeget, at kirkeejers praksis med at opbevare eget korn på loftet af flere grunde var problematisk (f.eks. i forhold til stolene, jf. s. 2659). Bl.a. blev det indstillet til betænkning til 'højere sted', om det var tilladeligt, at op til en snes vogne ad gangen holdt på kirkegården mellem gravene,²³ og også til kirkeloftets vedligehold måtte der påregnes ekstra udgifter.

Opvarmning. Kirken opvarmes af et *elvarmeanlæg* fra 1988 (B. Skou Ingeniørfirma, Viby J.). En †*kakkelovn* blev 1893 opstillet i skibets nordøsthjørne. Indsættelsen af skorstenen førte til genopdagelsen af triumfinurens kalkmalede dekorationer, der herefter blev afdækket (jf. ndf.). Kakkellovnen var 1916 i så dårlig stand, at kirken ved fyring blev ganske tilroget.⁵⁶ En ny kakkellovn blev tilvejebragt 1917, men opstillet samme sted som foregående installation. 1927 blev et †*lavtryksdampanlæg* installeret i en dertil indrettet †fyrkælder (s. 2619) under skibets nordøsthjørne.⁵⁷ Et †*elvarmeanlæg* blev installeret 1951.

Fortov. Omkring kirken ligger en stenbelægning fra 1994. †*Fortov.* En 'stenbro' uden for kirkedøren er omtalt 1677,²¹ og 1891 ønskedes en brolægning omkring hele kirken.¹⁹ Muligvis er der tale om den 60-70 cm brede †cementbro, der blev fjernet 1994 (jf. s. 2624). Belægningen, der omkransede kirken på nær korets østgavl og våbenhuset, var på dette tidspunkt stærkt nedbrudt af frostsprængninger.

Fig. 21. Triumfvæggens kalkmalede udsmykning o. 1225 set mod øst (s. 2626). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wall-painted decoration of the chancel arch wall, c. 1225, looking east.*

KALKMALERIER

I forbindelse med opsætningen af en kakkelovn i skibets nordøsthjørne fremkom der 1893 i korbuen og på skibets vægge spor af kalkmalede decorationer fra forskellig tid. De yngste af dem, der skal have været malet på 'tyk kalkpuds', var så fragmentariske, at de ikke fandtes bevaringsværdige og derfor blev fjernet. Under dem afdækkedes rester af en romansk udsmykning fra o. 1225 i korbuen, på triumfmuren i nord og på skibets nordvæg. 1893-94 blev det fundne gengivet af J. Magnus-Petersen i en række akvareller (fig. 29-30, 85), der dannede grundlag for hans – i flere henseender – hårdhændede restaurering sidstnævnte år. Herunder blev både figurdetaljer og navnlig ornamentikken suppleret.

Da Eigil Rothe 1916 besøgtede malerierne, var ovnen i så slet stand, at kirkerummet ved fyrring blev indhyllet i røg og sod til fare for malerierne. En ny istandsættelse ville være frugtesløs,

medmindre der installeredes en ny varmekilde.⁵⁸ Og den fandt ikke sted før 1928, da Egmont Lind genrestaurerede malerierne med en delvis afdekning af det oprindelige. 1950 var Lind atter i kirken, hvor han fremdrog *†*udsmykninger på korets nordvæg. Nyere restaureringer er foretaget 1965 ved Olaf Hellvik og 1994 ved Ole Alkærsig og Kirsten Trampedach.

O. 1225 (fig. 21-30). Udsmykningen omfatter fremstillinger af Kain og Abel i korbuen, Majestas Domini og Nadveren på triumfvæggens vestside samt Madonna med barnet på skibets nordvæg. Særlig den sidste er stærkt overmalet af Magnus-Petersen.⁵⁹ De kun antydende ansigter fremtræder stereotype og stilmæssigt præget af restaurators hånd.

I korbuen står *Kain og Abel* hhv. i nord og syd og rækker deres offergaver op imod Kristus i skikkelse af et *Korslam*, der er malet i en medaljon i buens issepunkt, og som vender hovedet mod Abel (fig. 24-25, 29). *Abel* står halvt vendt imod koret

Fig. 22-23. Detaljer af korbuens kalkmaleri o. 1225. 22. Kain, i buens sydside (s. 2627). 23. Abel, i buens nordside (s. 2626). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Details of chancel arch wall painting, c. 1225. 22. Cain, south side of arch. 23. Abel, north side of arch.

og løfter sit offerlam op med kappen respektfuldt lagt over hænderne. På hans hoved, der er vendt opad og ses i trekvartprofil med ansigtstrækkene antydende, bæres en halvkugleformet hue, der fi-redeles af krydsende bånd – muligvis et kronelignende værdighedstegn. Under den fodsides kjortel var fødderne muligvis oprindelig vist nøgne. *Kain* (fig. 22), hvis bryst og hoved må være rekonstruerede (jf. fig. 29), ses frontalt, barhovedet og med åbenstående kappe og kjortel over en underklædning. Hænderne er løftet op foran brystet uden det vanlige attribut, offerneget. Billedet indrammes af en perspektivisk malet, dobbelt zigzagbort;

den søndre del er dog rekonstrueret. Akvarellen viser yderligere et illusionistisk malet draperi under Kain og Abel, som måske er tegnet som en repetition af triumfvæggens draperi.

I skibet på *triumfvæggen* ses resterne af en *Nadverfremstilling*, hvis midtpunkt over buen udgøres af en gengivelse af *Majestas Domini*. Kristus troner på regnbuen i en mandorla (fig. 21, 26). Han hæver højre hånd i en velsignende gestus, mens den venstre holder Livets Bog opslået over knæet. Knæene er åbne, gloriens kors har nærmest form som et Georgskors (med svejdede arme), håret er langt og fuldskægget spidst. Selve ansigtet frem-

Fig. 24. Korbuens kalkmalede udsmykning o. 1225 (s. 2626). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wall-painted decoration of chancel arch, c. 1225.*

Fig. 25. Korslam. Detalje af korbuens kalkmaleri o. 1225, buens issepunkt (s. 2626). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Lamb. Detail of chancel arch wall painting, c. 1225, apex of arch.*

Fig. 26. Kristus i mandorla. Detalje af triumfvæggens kalkmaleri o. 1225, i midtpunkt over korbuen (s. 2627). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Christ. Detail of chancel arch wall painting, c. 1225, midpoint above the chancel arch.*

træder næsten tomt, selvom ansigtstrækkene tydeligt er vist på akvarellen (fig. 30). Kappen dækker venstre skulder og højre knæ, mens et dobbelt bånd ligger diagonalt hen over brystet af den underliggende tunika.

Af selve *Nadvergingivelsen* er kun bevaret et fragment af den venstre del med tre apostle og konturerne (lidt) af en fjerde, alle siddende bag et bord, dækket med en dug og udstyret med forskellige genstande (fig. 21, 27, 30). De har glo-

Fig. 27. Nadveren. Detalje af triumfvæggens kalkmaleri o. 1225, nordside (s. 2629). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Last Supper. Detail of chancel arch wall painting, c. 1225, north side.*

rier med ydre (sort) dobbeltkontur, delvist aflæselige ansigtstræk og åbenstående kapper. Den tilsyneladende skægløse apostel nærmest Kristus vender sig let imod ham med højre hånd løftet. Den følgende, der synes at have et svagt antydet hageskæg, ser bort og holder i venstre hånd en bog, mens den højre hviler på bordet. Ansigtstrækkene er antydet på akvarellen, men ikke på kalkmaleriet. Sidemanden til venstre sidder som den første apostel og lægger/holder venstre hånd på et ciborium, som står på bordet. Han har på akvarellen skulderlangt brunt hår og tilspidset fuldskæg, mens han på kalkmaleriet har ørelangt, hvidt hår, der forneden bøjer op i en bukkel, samt kort skæg. Detaljerne af den fjerde, der er vist skægløs og holder en bog, synes stort set at være ren rekonstruktion (jf. fig. 30). På bordet står endvidere skåle/bægre (nadverkalke?), ligesom der ligger knive og korsformede brød. Foran bordet hænger dugen ned som et draperi. Øverst

løber en bred perspektivisk og dobbelt mæanderbort, der ligesom draperiet i rekonstruktion er videreført (igennem) syd for korbuen. En zigzagbort omkring buen ses på akvarellen og er formentlig oprindelig, hvorimod dens fortsættelse ud til væggene i højde med kragbåndene er en tildigtning.

På *skibets nordvæg* umiddelbart øst for døren findes en fremstilling af *Maria med barnet*, tronende i en cirkulær glorie, der på Magnus-Petersens akvarel dog er vist som en spidsoval mandorla (fig. 28, 85). Hun sidder frontalt på et tronsæde, det udslæede hår dækker skuldrene, og blikket er sænket mod Jesusbarnet, der sidder ind over højre knæ. Hans blik er rettet fremad. Marias hoved hælder en anelse mod barnet, som hun støtter med venstre hånd, mens hun med den højre griber om dennes hævdede venstre, der holder en kugle eller sfære; barnets velsignende højrehånd ses ikke på akvarellen (fig. 85).

Fig. 28. Maria med barnet. Kalkmaleri o. 1225 på skibets nordvæg (s. 2630). Foto Arnold Mikkelsen 2017. — *Mary with the Infant Christ. Wall painting, c. 1225, on the north wall of the nave.*

Farver og teknik. Malerierne fremtræder med blå bund og grå randstriber, hvilket også ses på gengivelserne fra 1893-94. I øvrigt egner de synlige farver sig ikke til et nærmere studium. Den bedste redegørelse for deres oprindelige karakter skyldes Egmont Linds iagttagelser ved genrestaureringen 1931.⁶⁰ Maleribunden er en glittet, findelt puds, som er meget fastsiddende. Den blå bund findes overalt. Ansigterne har okker grundfarve med træk i brændt okker, der atter er optrukket med hvide konturer. Korslammets glorie viste tydelige spor af mønjerødt. I dragterne er hvide og rødbrune konturer dominerende.

Programmet er som normalt i romansk kalkmaleri nadverrelateret (eukaristisk). Kain og Abels ofre, som optræder i korbuen i næsten alle tidens jyske udsmykninger, har været en gammeltestamentlig 'type' på Jesu korsoffer og en påmindelse til kir-

kegængerne om som Abel at give deres offer i tro.⁶¹ På triumfvæggen viser den tronende Kristus hen til sin tilstedeværelse i kommunionen, mens apostlenes nadvermåltid er en forudskikkelse af menighedens liturgiske. Bordets ciborium og kalke(?) uddyber det eukaristiske. Nadveren som motiv er ikke almindelig i det romanske kalkmaleri, men kendes dog også i Skanderup og Vilslev (*DK Ribe* 2555, 3128).

Mens ovenstående program må kaldes traditionelt, er nordvæggens Madonna usædvanlig. Det gælder for det første fremstillingens placering, idet hendes plads ellers altid er på triumfvæggen nord for korbuen, hvor motivet markerer Jesu kødblivelse (inkarnation). Det er også usædvanligt ved sin mandorla og ved barnets plads på højre knæ; normalt sidder det ved denne tid midt på skødet eller på venstre knæ.⁶² Det er vanligt,

Fig. 29. Korbuens kalkmalede udsmykning o. 1225 (s. 2626). Akvarel af J. Magnus-Petersen 1893. — Water-colour, 1893, of wall-painted decoration of chancel arch, c. 1225.

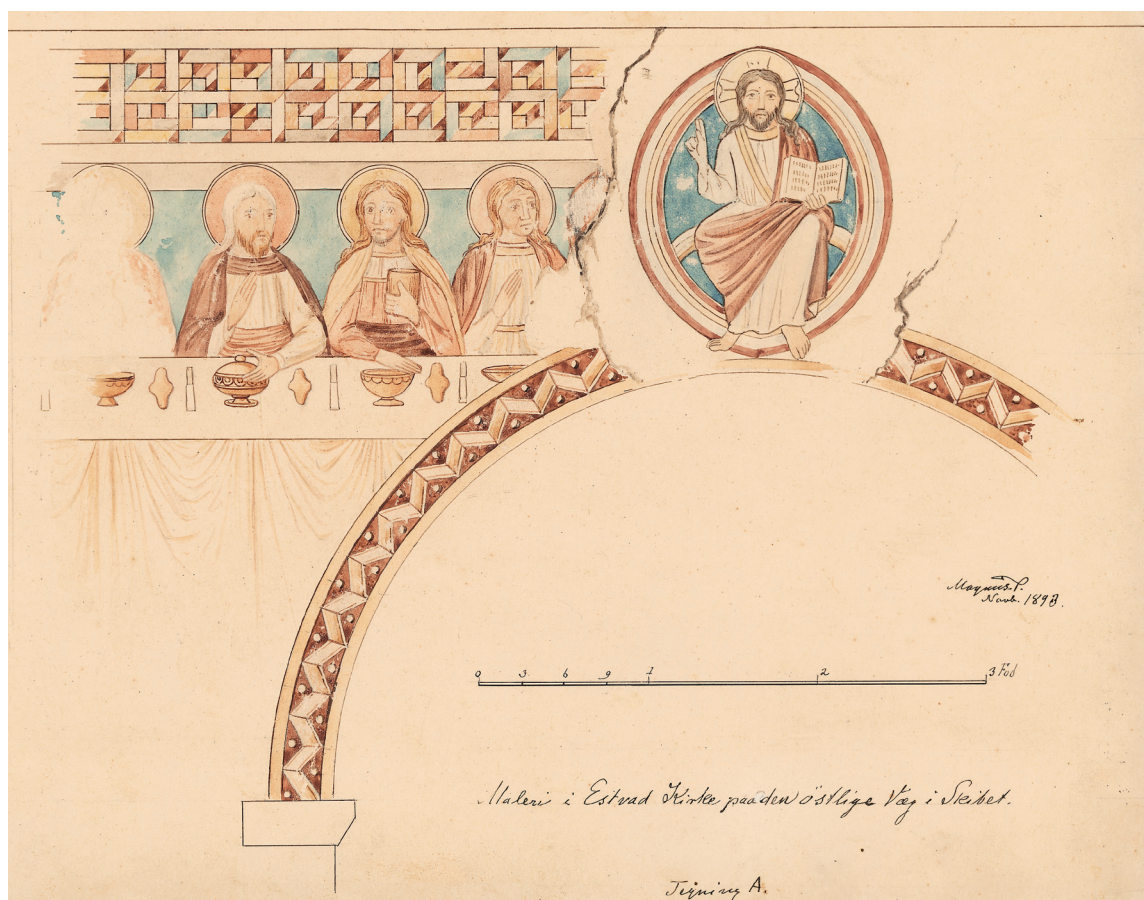

Fig. 30. Triumfvæggens kalkmalede udsmykning o. 1225 (s. 2626). Akvarel af J. Magnus-Petersen 1893. – Watercolour, 1893, of wall-painted decoration of chancel arch wall, c. 1225.

at barnet holder en kugle eller sfære i sin venstre hånd, men specielt at moderen støtter denne. Alt dette må dog siges at være nogenlunde bekræftet af den farvelagte tegning fra før restaureringen, måske bortset fra mandorlaen.

Værksted, stil og datering. Malerierne kan, bl.a. på grund af deres dårlige bevaring og overmaling, ikke knyttes nøje til nogen anden udsmykning. Nørlund pegede 1944 på en datering o. 1225 bl.a. på grund af zigzagborten. De nærmest beslægtede udsmykninger findes i det sydøstjyske (jf. f.eks. *DK Vejle* 1708 (Ølsted)).

†*Kalkmalerier*, o. 1520(?) (fig. 86), konstateret 1893, 1950 og 1994. På triumfvæggen sås 1893 'meget store figurer med glorie'. De var i dårlig forfatning og 'rå og frastødende i udseende'. Magnus-Petersen daterede dem til 1500-tallets midte,

hvilket delvist modsiges af glorieerne; han fandt også fragmenter ved norddøren. 1950 så Egmont Lind 'sengotisk maleri' på korets nordvæg, hvor det beskrives som en profet med hat siddende i en blomsterkalk omgivet af rankeslyng. Dette fragment må have tilhørt en udbredt tradition, der også kendes fra Holstebro Kirke (s. 211) og Skive Gl. Kirke (Viborg Amt). Endelig fandtes 1994 på skibets nordvæg (bag epitafiet) rester af en sortkontureret Skt. Kristoffer, hvis identifikation bekræftes af, at dette er den normale plads for denne helgens malerier (*DK Holbæk* 2290).⁶³ I behold var kun dele af krop, ben og en stav med kviste. Hudfarven var rødlig, dragten i rødgul okkerfarve. Ved samme lejlighed sås fragmentet af et lille hoved på korets sydvæg bag den da nedtagne gravsten (nr. 3).

Fig. 31. Indre mod øst. Ældre foto i NM (o. 1895(?)). – Interior towards the east.

INVENTAR

Oversigt. Kirken har flere bemærkelsesværdige middelalderlige genstande. Ældst, dvs. fra romansk tid, er helgengravene fra det 1873 nedrevne alterbord og døbefonten, der tilhører en gængs vestjysk type (jf. Rom og Vemb kirker). Af en særlig status er den sjældne alterkalk fra o. 1200–25, der har paralleller i Resen og Alstrup kirker. Den middelalderlige kirkekieste er dendrokronologisk dateret til et tidspunkt efter o. 1284. Fra første halvdel af 1300-tallet stammer et røgelseskar, der antagelig er udført af klokkestøberen Nikolaus, som har signeret kirkens ældste klokke (nr. 1). Alterstagerne er senmiddelalderlige og begge forsynet med holdere til sidelys. Fra tiden umiddelbart før reformationen stammer endelig altertavlen, et arbejde af fornem kvalitet, antagelig fra o. 1525–30 og udført af en selvstændig medarbejder fra den nordtyske mester, Hans Brüggemanns værksted.

Estvads prædikestol er fra o. 1625–50, men blev først 1664 forsynet med udskårne figurer og staffing. Samtidig hermed fik altertavlen nye sidefløje, topstykker og en krucifiksfigur i midtskabet. I løbet af 1600- og første del af 1700-tallet blev kirken udstyret med diverse inventargenstande, flere af disse donationer fra ejere af Estvadgård. Fra 1651 stammer antagelig kir-

kens prægtige lysekroner, om end den først 1711 blev skænket til kirken af Anders Pedersen Brønsdorff til Estvadgård og hans hustru, Beate Sophie Holst (jf. også Æalterklæde fra 1713). Oblatæskene fra 1663, udført af Viborgmesteren Anders Rasmussen, er mærket med våbener for Frantz Ranzau til Estvadgård og Helle Urne, der også skænkede en række forsvundne genstande, jf. ndf. Fragmenter, formentlig af en håndklædeholder fra o. 1675–1700, bærer initialerne på præstekonen, Susanne Eriksdatter Brun som en donation fra denne, der også 1692 skænkede dåbsfadet sammen med sine to ægtemænd, begge sognepræster ved kirken, Jacob Rasmussen Juel og Laurits Jensen Holst. Den fornemme, broderede messehagel af rødt silke er antagelig omsyet af et ældre tekstil, men blev 1741 (eller 1747) forsynet med sølvinitialer og et tilsvarende rygkors til erindring om donatorerne, Johan Severin Bentzon til Estvadgård og Frederikke Louise Glud. Fra 1700-tallets anden halvdel hidrører sygesættets disk, udstyret med mestermærke for Holstebroguldsmeden Joachim Weller (1754–92), der formentlig også har udført den tilhørende kalk.

Af anskaffelser fra nyere tid er klokke nr. 2, omstøbt 1863 af P. P. Meilstrup, Randers af en ældre Æklokke samt altersranken fra o. 1875. Af yngre genstande skal nævnes kirkens stolestader fra 1917, præstetavle

Fig. 32. Indre mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior towards the east.*

fra 1923, en syvstage fra 1936, orglet fra 1978 samt et antal lysearme og forskellige tekstiler, heriblandt alterklæde og betræk på knæleskamlen fra 1994 samt to messehagler fra 1990 og 2001.

Farvesætning og senere istandsættelser. Inventaret er farvemæssigt præget af hovedistandsættelsen fra 1994, da en række genstande blev renoveret. Dog hidrører alterets og prædikestolens staffing fra en istandsættelse 1981.

Kirkens ældste inventarfortegnelse stammer fra 1654.⁶⁴ 1700 var skudsmålet for kirkens tilstand overordentlig positivt. Kirken blev betegnet som 'smukt sirret' med henvisning til altertavle, prædikestol, orgel og to pulpiter og et 'håndklædehus' (dvs. en håndklædeholder ved fonten). Også kirke stolene, de to klokker og et tårn var 'vel ved magt', ligesom 'inventaria' (vel altersølv og tekstiler) betegnedes som 'sømmelige'.³⁴ Det må i den forbindelse bemærkes, at et tårn og et orgel langt fra hørte til den tids standardudstyr for en landsbykirkes indretning. Niveaueet var fortsat højt, da biskop Mathias Ancheren 1734 fremhævede kirken, inklusive den prægtige lysekronen, orgelværket og et pulpitur, som 'hel sirlig',⁶⁵ og karakteristikken fastholdtes endnu i anden del af århundredet, således bl.a. 1767 da det understregedes, at der intet fattedes mere end 'som nogle få fjæl i kirke stolene med som

at hæfres'(!).⁶⁶ Endnu 1793–94 var status tilfredsstillende, om end stolestadernes tiltagende brøstfældighed blev påtalt.²³ Pinsedag 1804 påbegyndtes dog en 'stor og bekostelig reparation', der skulle 'vedholde, indtil alle mangler var afhjulpne'.²⁴ Først 1810 kunne man meddele, at kirken nu var 'i temmelig god stand'.³⁹ 1868 afhændedes 'gamle sager' fra kirken for 10 rdl. og fire mark, muligvis deriblandt kasserede inventargenstande.⁶⁷ I løbet af 1900-tallet er registreret en række større istandsættelser af kirken, bl.a. 1924 og 1949–51, jf. s. 2621. I forbindelse med sidstnævnte istandsattes lysekronen nr. 1, mens større inventargenstande som altertavlen og prædikestolen særskilt restaureredes 1981 og kirkekisten 1982. 1994 fornyedes kirkens belysning delvist, mens en istandsættelse af alterskranke, alterklæde og stoleværkets staffing indgik i den større restaurering samme år (s. 2624).

Alterbord, af tegl, nyopmuret 1873. Overstroget med en tyk pudsbeklædning og indfattet af pannelværk med rødbrun staffing, vel fra retableringen. 100 cm højt, 185×119 cm i bredde og dybde, 112 cm fra østvæggen. I bagsiden er udsparet en rektantet niche. I det middelalderlige *†alter-*

bord, antagelig romansk, der var placeret østligere i forhold til det nuværende og 1872 anbefaledes fremrykket, var nedlagt en *helgengrav* (fig. 33) af granit, en firkantet blok, 46,5×31,5×35 cm, med fordybning i to afsæt, det øvre 21,5×17×2 cm, det nedre 10×7,5×3,5 cm. I fordybningen var under en flad sten nedlagt et *†relikviagemme*, en blyæske med tre strimler farvet tøj samt 'noget, der lignede gråt hår eller uld' (*†helgenrelikvier*).⁶⁸ Gemmet, der påvistes 1875 på kirkegården sammen med andre tiloversblevne sten fra alterbordet, havde som låg en blyplade, der omhyggeligt var bøjet om æsken; denne var på størrelse med en tændstikæske.⁶⁹ Relikvariet fandtes endnu 1890 intakt, liggende i den tilhørende altersten, der var placeret under det nyere bord (*Uldall 1890*). Stenen er i dag hensat i korets nordøsthjørne. *†Alterbordspaneler*. 1841–42 anbefaledes 'den mådelige forklædning for alteret', vel et alterbordspanel, fornyet.⁷⁰

Fig. 33. Helgengrav fra *†*romansk alterbord (s. 2636). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Saint's grave from *†*Romanesque Communion table*.

Alterklæde (jf. fig. 32), 1994, udført i damaskvævet hørklæde med guldtråd af Elín Stefánsdóttir. Klædet, der dækker bordets tre sider har skiftevis brede og smalle lodrette baner i koboltblåt, gråt og turkisgrønt, hvori motiver i orange kontrastfarve, i midten et cirkelkors og i siderne plantestængler. Herover en, vel samtidig, *dug* af hvidt hørklæde. To nyere (*†*)*alterdug*e er placeret i den middelalderlige kirkekiste (s. 2660), en lærredsdug med kniplingsbort, hvori kors og kalk, og en tilsvarende med broderi i okkergult og sort af Den gode Hyrde med tilhørende indskrift (Sl. 23,1-2) i middelalderprægede majuskler (jf. Venø, s. 1223). *†Alterklæder*. O. 1635 blev alterklædet stjålet af en entreprenant kirketyv (jf. s. 2608).⁷¹ 1669 blev alterklædet atter stjålet, og man indkøbte derfor året efter otte alen atlask til et nyt.²¹ 1713 fandtes et klæde af rødt fløj med en støbt solvkrans, hvorpå var initialer for giverne, Anders Pedersen Brønsdorff (»A:P:B«) til Estvadgård og Nørre Elkær og hustruen Beate Sophie Holst (»B:S:H«) samt giveråret.⁷² Klædet (dette(?)) anbefaledes opfarvet 1872.¹⁹

Altertavle (fig. 34–41) o. 1525–30, dog if. senere afskrevet og muligvis fejllæst *†*indskrift på midtskabets bagside udført 1512; ud fra en stilistisk vurdering er det kvalitetsfulde arbejde snarere omkring 15 år yngre og tilskrives en selvstændig medarbejder fra Hans Brüggemanns værksted (jf. ndf.);⁷³ krucifiksfigur, sidevinger og topstykke samt staffing fra 1664–65, jf. påskrift på predellaen og rgsk.²¹ Istandsæt og opmalet 1873 af A. F. Jæger fra Viborg, jf. plade bag på midtskabet (fig. 42). Senest restaureret 1981 af Kurt Nedergaard og E. B. Rosing Holm.

Tavlen, der er udført i eg med enkelte sekundære tilsætninger i fyr, er udformet som en trefløjet skabstavle (triptykon) på en predella. Midtskabet viser en sammensat fremstilling af Begrædelsen og Gravlæggelsen, sidefløjene rummer de 12 apostle i dobbelte rækker, mens predellaen viser de 14 (oprindelig 15) såkaldte Nødhjælpere. Dimensionerne af midtskabet er 203×156×29 cm, af de to hængslede, bevægelige sidefløje 204×78×16,5 cm og af predellaen 59×207/283×49 cm. 1664 tilføjedes sidevinger og topstykker, midtpartiets måske som erstatning for en oprindelig *†*kronfrise. Sekundær er desuden midtskabets Kristusfigur.

Fig. 34. Altertavle, antagelig fra o. 1525-30 og tilskrevet en selvstændig medarbejder fra Hans Brüggemanns værksted (s. 2636). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Altarpiece, presumably from c. 1525-30 and attributed to an independent craftsman from Hans Brüggemann's workshop.

Tilføjet er også den vandrette, grofthøvlede planke eller skammel under midttavlens figurgruppe, skriftfeltet og den nederste skammel på sydflojen samt muligvis også den tilsvarende, om end af eg, på predellaen.⁷⁴ I predellaens kortsider er udsparede, firkantede huller, vel anvendt som gemmenicher. Midtskabets lodrette karmstykker, der er sammensinket med de vandrette dele, er 1983 fornyet i eg fra sekundære af fyr, mens de oprindelige karmstykker er genanvendt som over- og understykker. Skabets bagklædning (fig. 41) er sammensat af fire lodrette brædder, stabiliseret med to tværrevler, mens sidefløjenes bagklædninger består af to lodrette brædder. Predellaens bag-

klædning er fornyet 1981. Fløjenes oprindelige hængsler er endnu bevaret. Forsidens omløbende profiler omfatter en glat platte og en hulkel på de tre sider, idet de nedre vandrette lister er uden profilled. Figurerne er indsat under baldakiner, hvis ydre glatte led bæres af spinkle, snoede søjler. Disse mangler dog i midtskabet og predellaen. Indenfor er krydsende og spiraloformede grene med spidse småblade, der i midtskabet yderligere er smykket med drueklase i midten og i siderne en solsikkelignende blomst, der er hel i højre side og halv i venstre, måske en association til solen og månen. Grenværket danner over sidefløjenes figurer tre kølbuer, svarende til antallet af ind-

Fig. 35. Begrædelsen og Gravlæggelsen (s. 2638). Detalje af altertavle o. 1525-30 (fig. 34). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Lamentation and The Deposition. Detail of altarpiece c. 1525-30 (fig. 34).*

satte figurer, mens de tilsvarende over predellaens helgener markerer fem afdelinger, harmoniserende med det oprindelige antal af småfigurer (15). Midtskabets grenformation er firedelt med to bredere, nedadvendte buer som ophængte draperier over de centrale figurer og flankeres på hver side af smallere bueformationer.

Figurskulpturer. Midtskabet (fig. 34-35, 40) viser en todelt komposition. Hovedmotivet er en sammensat fremstilling af *Begrædelsen* (Pietà) og *Gravlæggelsen*. Seks personer, alle klædt i samtidsdragter, er samlet om Kristi afsjælede legeme, der hviler udstrakt, dels støttet på Jomfru Marias skød, dels båret på et klæde, som holdes af to mænd, antagelig Josef af Arimatæa og Nikodemus. Ved Marias side er vist en anden siddende kvinde, mens Johannes Evangelisten med hænderne sammenknudt i sorg og en kvinde med en salvekrukke står

bagved. Kristus med skulderlangt bølget hår og kraftigt halvlangt fuldskæg har omtrent lukkede, brustne øjne; højre arm med tydeligt nagesår er kraftsløs faldet ned, mens den venstre ligger langs hans side. Maria med tætsluttende, folderigt hovedlin og en fornem dragt med en smal, opretstående krave, halvrund, dyb udskæring og pufærmer ved skulderen favner om sin afdøde søn, der delvist hviler på hendes knæ. Ved hendes venstre side sidder en anden kvinde, der fatter om Kristi ben. Hun har en kunstfærdig hovedbeklædning med to store bukler eller vulster og bærer en højhalset kjole, hvorover ligger en svær, snoet kæde. De flankerende mænd, der bærer Kristus liggende på et ligklæde, er som nævnt formentlig Josef af Arimatæa, der bærer Frelserens overkrop (tv.), og Nikodemus, som holder fødderne (th.). Førstnævnte, der er skæglos, har på hovedet en baret med

Fig. 36–37. Detaljer af sidefløje af altertavle o. 1525–30 (jf. fig. 34). 36. Johannes Evangelisten (s. 2640), søndre fløj. 37. Jakob den Ældre (s. 2640), nordre fløj. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Details of side wings of altarpiece, c. 1525–30 (cf. fig. 34). 36. John the Evangelist, southern side wing. 37. James the Elder, northern side wing.*

øreklapper og er iført en folderig dragt med bred krave og bælte om midjen; på fødderne komulesko. Sidstnævnte er langskægget. Han har en turbanlignende hue af flettede bånd med tilhørende øreklapper på hovedet og er iklædt en kjortel

hvorover en lang kappe med opslidsede ærmer; på fødderne ligeledes komulesko. Johannes Evangelisten, der står umiddelbart bag ved Maria, har kort, lokket hår og højhalset dragt, hvorover en voluminøs kappe med bred krave. Den ledsagende kvin-

de har en kunstfærdig, draperet hovedbeklædning og halslin. Dragten med firkantet udskæring omfatter en kjole med tætsluttende overdel og et vidt skørt, herover en kåbe. Hun holder en lågkrukke, vel en salvebeholder, i venstre hånd og rækker den åbne højre hånd, der måske oprindeligt har fattet om en genstand, frem. Ud fra sammenhængen skal hun antagelig identificeres med Maria Magdalene eller en anden af kvinderne ved graven. Bag ved gruppen rejser sig korset, der oprindeligt har været tomt og er indgået som baggrund for Begrædelsesscenen, jf. ndf. Ved tilføjesen 1664–65 af en Kristusfigur er gengivelsen omdannet til en Korsfæstelsesfremstilling. Kristus adskiller sig dog klart kvalitetsmæssigt fra den førnævnte med sin firskårne overkrop og de diminutive fødder. Halvlangt hår hvorpå en tornekrans og fuldskæg. Han hænger i skrå, strakte arme; det groft skårne lændeklæde er stramt snoet om hofte, mens fødderne er fæstnet med to nagler. På hver side af korset svæver to engle, iklædt folderige gevandter med lidelsesinstrumenterne. Den højre engel holder en nagle i højre hånd, mens den venstre er tom (tidligere med en hammer, jf. *Uldall 1890* og fig. 40). Den venstre engel bærer tornekransen med begge hænder. Baggrunden viser en forenklet landskabskulisse med en klippevæg og et enkelt træ; figurernes standflade herunder udgøres af et ujævnt jordsmon.

Sidefløjenes apostelfigurer (fig. 34, 36–37, 40), ca. 55 cm høje, er kendetegnet med både attributter og påmalede indskrifter, der imidlertid for en del af de førstes og for samtlige af de sidstes vedkommende er sekundære. En sammenligning

med ældre fotografier (fig. 40) viser også, at den nuværende rækkefølge ikke er identisk med en tidligere opstilling. Apostlene bærer folderige kjortler med kapper over, har nøgne fødder og står på små podier. En enkelt (nr. 6) er dog iklædt liturgisk dragt. Figurerne, der står tre og tre oven over hinanden på de respektive fløje i nord og syd, beskrives fra øverste venstre side, først på nordfløjen og derefter på sydfløjen.

1) Peter (jf. fig. 34, 40), vist med karakteristisk skaldepande og kort skæg samt nøgle i højre og bog i venstre hånd. Identifikation svarende til påskrift. 2) Andreas (jf. fig. 34, 40), langskægget og med skråkors i højre hånd, med venstre fatter han om en fold af kappen. Som påskrift. 3) Jakob den ældre (fig. 37) bærer hat med opsmækket skygge og har en rund flaske fæstnet til bæltet, begge dele karakteristisk for en pilgrim. I venstre hånd støtter han en hellebard, måske sekundært omdannet fra en stav.⁷⁵ Påskriften henviser urigtigt til Judas Iskariot. 4) Muligvis Jakob den yngre eller Filip⁷⁶ (jf. fig. 34, 40), vist skæglos med en stav i højre hånd (måske førstnævntes attribut, valkestokken eller sidstnævntes tegn, korsstaven (uden kors)) og en bogpose i venstre. Påskriften svarer til den først angivne identifikation. 5) Formentlig Paulus (jf. fig. 34, 40), langskægget og med skaldede tindinger. Han støtter et sværd ved højre side og er dermed antagelig karakteriseret som Paulus. If. påskriften dog angivet som Tomas. If. ældre fotografier (fig. 40) var her tidligere placeret apostel nr. 8 (benævnt Filip). 6) Antagelig Mattæus (jf. fig. 34, 40), vist skæglos og iklædt diakondragt. Med begge hænder holder han en opslået bog. Fejl-

Fig. 38. Predella med fremstilling af Nødhjelperne (s. 2640). Detalje af altertavle o. 1525–30 (jf. fig. 34). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Predella with images of the Holy Helpers. Detail of altarpiece c. 1525–30 (cf. fig. 34).*

agtigt betegnet som Judas Taddæus. 7) Johannes Evangelisten (fig. 36), skæglos og forsynet med sin vanlige attribut, bægeret; højre hånd mangler. I overensstemmelse med påskriften. 8) Måske Jakob den yngre eller Filip (nr. 4),⁷⁷ (jf. fig. 34, 40) med halvlangt hår og fuldskæg, holder bog i højre hånd, mens den venstre har lukket sig om en nu tabt genstand (en stav?). If. ældre gengivelser (fig. 40) ombyttet med nr. 4. If. den sekundære påskrift angivet som Filip. 9) Antagelig Mattias (jf. fig. 34, 40) med halvlangt hår og hageskæg. Han fatter med begge hænder om en økse, jf. også påskriften. På ældre fotografier er denne figur dog ombyttet med nr. 12. 10) Antagelig Bartolomæus (jf. fig. 34, 40) med halvlangt hår og skæg og skæftet, antagelig af en kniv (knivsbladet mangler), i højre hånd. Påskriften svarer til figuren. 11) Simon (jf. fig. 34, 40) med kort skæg og hår og med en sav, apostlens vanlige attribut. Påskriften harmonerer med figuren. 12) Uidentificeret, måske Tomas⁷⁸ (jf. fig. 34, 40), med ørelangt hår og langt skæg; han holder bog i højre hånd og har fattet, formentlig om en stav, med den venstre. If. ældre gengivelser (fig. 40) tidligere ombyttet med nr. 9. If. den sekundære påskrift benævnt Mattæus.

Predellaens figurer (fig. 34, 38–40). *Nødhjelperne*, der er mellem 29 og 33 cm høje, har tidligere omfattet i alt 15 figurer som nævnt i *Præsteindb.* fra 1768 (»15 af de 70 Disciple«),⁷² hvilket harmonerer med grenværkets bueopdeling i fem sektioner, hver i givet fald indrammende tre figurer. Heraf er kun bevaret 14 helgenfigurer, hvis rækkefølge bortset fra to figurer (nr. 10 og 11) svarer til ældre fotografier. Dog kan den indbyrdes placering af figurerne, der hver står på individuelle fodstykker, teoretisk set været ændret. De udvalgte helgener kunne således have været samlet i grupper, omfattende biskopper, hellige jomfruer og riddere; hertil følger sig personer iklædt ordens- eller liturgisk dragt samt andre iklædt samtidsdragt, jf. ndf. Ingen af figurerne er betegnet med påskrifter, og usikkerheden omkring visse attributter gør derfor enkelte af identifikationerne problematiske. Beskrivelsen følger fra venstre mod højre.

1) (Jf. fig. 38, 40). Uidentificeret, gengivet med kort hår og kraftigt overskæg, iklædt knælæng dragt med tilhørende kappe. Med begge hænder fatter

Fig. 39. Skt. Barbara (s. 2642). Detalje af predellaens fremstilling af Nødhjelperne (jf. fig. 38). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *St. Barbara. Detail of representation of the Holy Helpers on the predella* (cf. fig. 38).

han om en sammensat, mindre genstand, måske en flaske eller en morter og i givet fald muligvis identisk med en lægehelgen, Cosmas, Damian eller Pantaleon.⁷⁹ 2) (Jf. fig. 38, 40). Ægidius, iklædt munkedragt med tonsur. Ved hans venstre side ses

Fig. 40. Altertavle, o. 1525-30, fotograferet før restaureringen 1981 (s. 2645). Bag altertavlen er henlagt $\dagger$ klingspung fra 1713 (s. 2660). Ældre foto i NM. – Altarpiece, c. 1525-30, photographed before the restoration of 1981. Behind the altarpiece, a $\dagger$ collection bag from 1713.

en hind, stående på bagbenene. Højre hånd har fattet om et nu forsvundet attribut (en pil(?)) 3) (Jf. fig. 38, 40). Uidentificeret gejstlig, klædt som diakon. I venstre hånd holder han en opslået bog, mens han med to oprakte fingre på højre hånd gør en velsignende gestus mod et sammenbundet klæde eller en sæk. Muligvis Cyriacus.⁸⁰ 4) (Jf. fig. 38, 40). Dionysius, iklædt bispeornat og med bispehue (som del af sit afhuggede hoved), hvilende på en bog i venstre hånd. Højre hånd er hævet til velsignelse. 5) (Jf. fig. 38, 40). Margrete, vist med udslået hår og iklædt kjole med skulderslag og pufærmer. Ved fødderne en diminutiv drage. Højre hånd har muligvis fattet om en genstand (en korsstav(?)). 6) (Jf. fig. 38, 40). En bispehelgen, antagelig Erasmus eller Blasius, der i højre hånd holder en kort stav, måske fragment af førstnævntes attribut, tarmvinden eller den sid-

stes symbol, en stav eller en kærte. 7) (Jf. fig. 38, 40). Kvindelig helgen, antagelig Katarina, i kjole med dyb halsudringning og kappe; i venstre hånd en bogpose, i højre en kort stav, måske som erstatning for det vanlige attribut, sværdet. 8) (Jf. fig. 38, 40). Uidentificeret mandlig helgen, klædt i verdslig dragt med flad hat og fodlang kjortel. I højre hånd holder han to sammenbundne, cylinderformede beholdere, i venstre en kort stav. Muligvis en lægehelgen (Cosmas eller Damian, jf. nr. 1).⁸¹ 9) (Jf. fig. 38, 40). Bispehelgen, måske Blasius eller Erasmus, jf. nr. 6. Begge attributter, som han har holdt i hænderne, mangler. 10) (Fig. 39), Barbara med udslået jomfruhår og fornem dragt med pufærmer hvorover kappe. Hun holder en kalk i højre hånd og støtter sig til sit andet attribut, et tårn. 11) (Jf. fig. 38, 40). Eustachius eller Hubertus. Harniskklædt ridder, der holder en

stav i højre hånd og en rund genstand (en krudt-beholder?) i venstre. Ved fødderne ligger et dyr, antagelig en hjort. 12) (Jf. fig. 38, 40). Jørgen (Georg), vist med bryst- og benharnisk, opslidsede pufærmer på sin overklædning og en kort åben underkjortel. Højre hånds attribut, antagelig et sværd, mangler, mens en rest af venstre hånds stav eller lanse endnu ses. Ved fødderne ligger dragen. 13) (Jf. fig. 38, 40). Leonard, klædt som munk med tonsur. I hænderne holder han en lænke. 14) (Jf. fig. 38, 40). Mandlig helgen, en ung, skæglos mand, klædt i verdslig dragt. I venstre hånd fatter han om et bundt urter, måske lægeurter, og er dermed muligvis identisk med lægehelgenen, den hellige Pantaleon,⁸¹ selvom han er vist uden dennes almindelige kendetegn, hænderne, der er sammennaglede over hovedet.

De sekundære sidevinger og topstykker (jf. fig. 34, 40). I forbindelse med altertavlens renovering 1664–65 tilføjedes sidevinger og topstykker, udformet i sen bruskbarok af en 'billedsnedker', der også skar krucifikset (s. 2640 og 2645) og desuden leverede udskæringer til prædikestolen. Samtidig udførtes arbejde på kirkens pulpitur og stolestader. Vingerne, der er fæstnet til de middelalderlige sidefløje, er smykket med havfrueliggende hermer, indfattet i bruskværkskartoucher. Topstykker af uregelmæssig trekantform i tilsvarende stil med kerubhoveder er påsat både midt- og sidefløjene. På sydsiden af skabet er sekundært fæstnet et top- og et hængestykke, antagelig hidrørende fra en håndklædeholder (jf. s. 2655).

Staffering og indskrifter. Tavlen fremtræder med en broget bemaling på kridtgrund, der hidrører fra re-

Fig. 41. Altertavle, o. 1525–30. Bagside af midtskabets relief, vist før istandsættelsen 1981 (s. 2637, 2645). Foto E. B. Rosing Holm 1983. – Altarpiece, c. 1525–30. The back of the central cabinet relief, shown before the repairs of 1981.

noveringen i 1664–65. Herpå er to senere, partielle opmalinger, hvoraf den mest omfattende stammer fra 1873. 1981 udbedredes helhedsforstyrrende afskalninger og overmalinger, bl.a. den senere stafferings ultramarinblå bemaling på lærred, idet barokstafferingen så vidt muligt søgtes genetableret. Rammeværket står i forgyldning og forsølvning med broget staffering af bladværk, idet guldets på de øvre rammelister er undermalet med en stærk gul farve. Bagklædningerne på midttavlen, sidefløjene og predellaen står i en dæmpet blålig farve, på midttavlen med angivne skyformationer og bag sidefløjenes figurer med påmalede, gyldne glorier, jf. også predellaen. Sekundære tilføjelser fra 1664–65, dvs. sidevinger og topstykker, står i hudfarvet, rødt, grønt, brunt og gyldent. En tilsvarende, broget bemaling præger figurerne både på midttavlen, sidefløjene og predellaen med stærke lokalfarver (rød, grøn, lyseblå, rødbrun, sort og hvidt).

Midtskabet og sidefløjene har indskrifter i gyl-den fraktur på gråsort bund. På midtskabet læses: »Da Toge de Hannem aff Træet oc Lagde hannem i en Graff. Act. 13« (Ap. G. 13,29). Under sidefløjenes apostelfigurer er de respektive navne anført, enkelte også med versaler og her læst fra venstre mod højre, øverst: »St: Peder.«, »St: Andreas.«, »St: Judas Iskarioth.«, »St: Johannes.«, »St: Philippus.«, »St: Mathias.«. Nederst står: »St: Jacobus Minor.«, »St: Thomas.«, »St: Judas.«, »Taddeus«, »St: Bartholome.«, »St. Simon«, »St. Matheus.«. På predellaens to svikler er anført årstallet: »1664«, mens en versalindskrift i rødt på midtdelens nedre forkant læser: »Apo ca: XII«, vel en henvisning til Åb. 13,17, hvor Mikæls kamp mod dragen er omtalt. På bagsiden af midtskabet er påsat en plade af jernblik, hvorpå med gul skriveskrift på sort er anført (fig. 42): »Ved Alterets adskillelse fandtes/ Anført bag paa Midtpartiet 1512./ Paa Forsiden stod 1664./ Restaureret og opmalet i Juni/ 1873. af Maler A. E. Jaeger senio(r). Vib(org).«

Værksted og stil, bestiller og datering. Altertavlen blev tidligst af Viggo Thorlacius-Ussing (1950) knyttet til Hans Brüggemanns navn og ligesom altertavlen i Gjol (Hvetbo Hrd., Hjørring Amt) og det såkaldte Goschhofalter (Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, Schloss Gottorf) tolket som et ungdomsarbejde af den nordtyske mester,

idet navnlig ligheden mellem sidstnævnte værk og Estvadtavlen if. forfatteren skyldtes, at begge utvivlsomt var udført af samme hånd.⁸² Horst Appuhn (1952) afviste Estvad- og Goschhofavlen som ungdomsarbejder af Brüggemann og karakteriserede begge som senere arbejder (o. 1525–30) af en svend fra mesterens værksted, om end han samtidig understregede den indbyrdes kvalitetsforskel mellem disse.⁸³ Uden at gå nærmere ind på spørgsmålet fulgte Plathe (2000 og 2010) sendateringen af begge værker og karakteristikken af disse som elevarbejder.⁸⁴ Bünsches nyvurdering (2005) af Goschhofalteret som et autentisk værk af Brüggemann og den dendrokronologiske datering af dette til o. 1515 (mellem 1512 og 1517) følges af Richter 2011, der dog fastholder den sene datering af både Estvad- og Gjøltavlerne (o. 1525–30/ o. 1530), idet begge tilskrives en selvstændig svend fra det efter 1525 nedlagte Brüggemannværksted i Husum, en svend, der muligvis i en kort periode har været etableret i Nordjylland (Aalborg(?)) og her også har udført et Mariaretabel, tidligere i Børglum Klosterkirke, nu i Nationalmuseet (inv.nr. D3281–85). Bestilleren af sidstnævnte kunne if. Richters formodning være Børglumbispen (siden 1519) Stygge Krumpen, hvis frille, Elsebeth Pedersdatter, i øvrigt havde en arvelod i Estvadgård, som hun dog afhændede 1518.⁸⁵ Mht. Stygge Krumpen som eventuel bestiller af Estvadtavlen er der dog ingen konkrete holdepunkter, ej heller hvad angår formodninger om en mulig forbindelse til sysselprovsten, fra 1526 Iver Juel til Stubbergård, eller til de samtidige ejere af Estvadgård, udover fornævnte, der alle var efterkommere af Oluf Pedersen (Gyldenstjerne).⁸⁶ Lige så spekulativ forbliver en tese om, at altertavlen før 1664 skulle være hidført fra en anden – og vel større – kirke, f.eks. Skive (Richter 2011).

Tilbage står den indiskutable kendsgerning, at Estvadtavlen er af påfaldende høj kvalitet og bortset fra værkerne fra Gjol og Børglum savner lokale paralleller. Lige så væsentligt er det at fastslå, at tavlen udviser både formelle og indholdsmæssige lighedspunkter med Brüggemanns arbejder, ikke mindst den kendsgerning at tavlen formentlig oprindeligt har fremstået monokromt, antagelig med en trælignende lasering, hvilket i Slesvig-

Holsten i det mindste er et særkende for arbejder fra Brüggemannværkstedet og dets efterfølgere.⁸⁷

Ikonomografi. Tavlens hovedmotiv, Begrædelsen eller klagen over Kristi lig efter Korsnedtagelsen, knytter sig, bl.a. med motivet af de to mænd, der bærer Kristi afsjælede legeme på et klæde og kvinden med salvekrukken (Maria Magdalene), til fremstillingen af Gravlæggelsen, idet de to motiver ikke altid kan skelnes skarpt fra hinanden.⁸⁸ På Bordesholmertavlen, der i sig selv er influeret af Albrecht Dürers grafik, viser Brüggemann dog de to fremstillinger adskilt i to separate scener, ligesom deltagernes, navnlig Maria og Johannes', udtryk af smerte i Estvad er beslægtet med mesterens egenhændige værk. Indtryk fra Tilman Riemenschneiders tilsvarende begrædelsesrelief (o. 1520) fra altertavlen i det tidligere cistercienserkloster i Maidbronn, findes også i værker af en billedskærer, måske fra Ditmarsken, med værksted i Heide eller Meldorf. Navnlig altertavlen herfra (Skt. Jørgens Kirke, Meldorf) med Begrædelsen, hvori indgår det tomme kors, er nært beslægtet med Estvadtavlens version.⁸⁹

Predellaens fremstilling af Nødhælperne følger ikke slavisk den gængse række på 14 helgener, idet antallet er udvidet til 15, mens enkelte tilsyneladende er udeladt eller erstattet af andre.⁹⁰ En nær parallel til rækken findes på Goschhofalterets predella. Her er ligeledes 15 i stedet for 14 personer, der dog er opstillet i to rækker med grupperinger af biskopper, jomfruer, riddere og gejstligt klædte. Enkelte af disse finder paralleller i Estvadalteret (således Katarina (nr. 7) og Pantaleon (nr. 14)) og kan være udført efter samme forlæg. I den vanlige række synes til gengæld i Estvad at mangle Skt. Christoforus og Skt. Vitus.

Senere ændringer og tilføjelser. 1664 betales en billedsnedker⁹¹ for to 'fløje' på tavlen med to flyvende engle ovenover. Samtidig blev altertavlen nystaffet. I forbindelse hermed købtes 1665 18 bøger guld, otte bøger sølv og et pund olie samt tilhørende lak.²¹ 1768 er tavlen detaljeret beskrevet som 'et krucifiks betegnet »Golga:« (Golgata) og derunder Kristi nedtaget af Joseph og Nichod: (Nicodemus) med 3 kvinder. Ved hver side 6 apostle og derunder igen 15 af de 70 disciple (dvs. de 15 nødhælpere), alt malet og forgyldt

hver efter sin dragt'. På tavlen læstes indskriften: »Act: 13«, hvilket atter blev fremdraget 1981.⁷² 1850 skulle tavlen (denne eller den ðaltertavle, jf. ndf.) fæstnes til muren og de løse sirater fastgøres.⁹² 1872 anbefaledes tavlen nystaffet og istandsat. Arbejdet gennemførtes året efter, 1873, af malermester A. F. Jæger fra Viborg, der betales for »med stor omhu og synlig Kjærlighed« at have restaureret, opmalet og nyforgyldt tavlen.¹⁹ 1968 anbefaledes en ny istandsættelse,¹⁹ der dog først gennemførtes 1981 af Kurt Nedergaard efter forudgående syn ved Mogens Larsen 1977.

†*Altertavle*, 1600-tallet(?) med motiv af 'Den hellige Nadvers indstiftelse i en ramme med mange forsiringer',⁹³ er tidligst nævnt af Søren Abildgaard 1772-73 som ophængt på kirkens sydvæg.⁹⁴ Tavlen, der if. denne var overført fra Estvadgårds ðkapel (s. 2608), var smykket med navnetræk og våbenskjolde for Lisbeth (fejlagtigt anført som Lene) Rosenkrantz (†1657), Frantz Rantzau (†1676) og Helle Urne (†1688), svarende til ðherschabstol. Tavlen, der var gammel og forfalden og skønnedes uden kunstværdi eller prydelse for kirken, blev nedtaget 1850 og hensat i tårnrummet. Antagelig er det denne og ikke den middelalderlige højaltertavle, der s.å. foresloges fæstnet til væggen og istandsat.⁹² Tavlen omtales endnu i kirken 1895, om end på sin tidligere placering ved sydvæggen.⁹⁵

Fig. 42. Indskriftsplade, opsat 1873 af malermester A. F. Jæger i forbindelse med altertavlens renovering (s. 2636, 2644). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Inscription tablet set up in 1873 by the master-painter A. F. Jæger in connection with the renovation of the altarpiece.*

Fig. 43. Alterkalk, o. 1200-25 (s. 2646). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Chalice, c. 1200-25.*

Altersølv, omfattende en sjælden romansk kalk og en yngre disk. *Kalken* (fig. 43), o. 1200-25, er 15,7 cm høj. Den står på en lav fod af cirkulært grundrids med en smal standkant og har et indgraveret dobbeltkors ved fodens skråkant. Korsenderne er markeret med tværstreger. Skaftleddet på hver side af den linseformede knop har en dekoration med romber, indrammet af borter i to forskellige versioner med småblade, der delvist ligger på knoppens øvre og nedre del. Det lave, glatte bæger har en let udadbøjet mundingsrand.

Kalken finder en nær parallel i det samtidige eksemplar i Resen Kirke (s. 1150), der dog har en krydsskraveret, prismatisk bort på skaftleddet og graveret cirkelkors på foden. En beslægtet, men noget rigere dekoreret kalk hidrører fra Alstrup Kirke (Hvetbo Hrd., Hjørring Amt, nu i Nationalmuseet (inv.nr. D 1834)). Under bunden er ejermærke med versaler (»EST/K/48«). *Synsprotokollen* nævner 1873 udgifter til guldsmed Peter Andersen uden dog at specificere arbejdets art. 1892 istandsattes bægeret, muligvis hertil og ikke

til kirkens sygekalk (s. 2647). 1896 afregnedes med guldsmed Hiller for arbejde, der dog heller ikke er nærmere oplyst.¹⁹

Den tilhørende *disk* (jf. fig. 44), fra 1600-tallets første halvdel(?) og muligvis identisk med den, der tidligst omtales sammen med kalken 1654.²¹ 16 cm i tværmål. Disken er ganske enkel og uden dekorationer bortset fra en profilkant på den smalle fane. Under bunden er ejermærkning som ovf.

Oblatæsker. 1) (Fig. 45), 1663, oval, 5,7×8,5 cm, 3,5 cm høj. På den i øvrigt glatte æske er på låget indgraveret initialer for giverne, Frantz Rantzau og Helle Urne: »FR: HV.«, parrets våbenskjolde samt årstallet (»1663«). Under bunden er mestermærke for Anders Rasmussen i Viborg (-1661-1665-).⁹⁶ Oblatæsken anvendes i dag sammen med sygesæt nr. 1. 2) (Jf. fig. 44), nyere, antagelig udført af T. Linder-Madsen (virksom 1967-92). Den cylinderformede og ganske enkle æske er 6,2 cm høj og har et tværmål på 10,5 cm. På låget og under bunden er mestermærke (»TLM«) og mærke for sterlingsølv. En identisk version findes i bl.a. Mejrup Kirke (1983, s. 1815).

†*Oblatæsker*. O. 1861 er nævnt en brødæske af tin, der 1890 erstattedes af en oblatæske af porcelæn.¹⁹

Fig. 44. Disk, 1600-tallets første halvdel(?) (s. 2647) og nyere oblatæske (nr. 2, s. 2647). Disken er muligvis identisk med eksemplar, omtalt 1654. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Paten, first half of 1600s(?) and more recent wafer box (no. 2). The paten may be identical to one mentioned in 1654.*

Fig. 45. Oblatæske nr. 1, 1663, skænket af Frantz Rantzau og Helle Urne og udført af Anders Rasmussen i Viborg (s. 2647). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wafer box no. 1, 1663, donated by Frantz Rantzau and Helle Urne and made by Anders Rasmussen in Viborg.*

Sygesæt, fælles med annekskirken, Rønbjerg. (jf. s. 2720). 1) (Fig. 47), formentlig udført af Holstebromesteren Joachim Weller (virksom 1754-92), jf. stempel på den tilhørende disk.⁹⁷ *Kalk*, 9,5 cm høj med lav profileret fod, skaft med kugleknop samt bæger med indgraverede, dobbelte riller ved mundingsranden. Ingen stempler. 1864 fornyedes foden på 'den lille kalk', vel denne, og den forgyldtes.¹⁹ *Disk*, 8 cm i diameter. Glat bortset fra cirkelkors på fanen. Under bund er mestermærke for Joachim Weller.⁹⁸ I nyere læderbetrukket Futteral, indvendig foret med blå fløj. Af indvendigt aftryk heri (fig. 47) fremgår, at sættet tidligere har haft en *†vinbeholder* med tilhørende *†oblatgemme*, indsat i kalken. I dag anvendes oblatæske nr. 1. 2) *Kalk*, moderne, af tin, 16,5 cm høj. Under bunden er stempel: »FV« under tre kroner, normalt anvendt som kvalitetsstempel for svensk arbejde.

†*Sygesæt*. 1768 er omtalt en mindre kalk og disk, der if. auktionsfortegnelsen fra 1810 anvendtes

til hjemmeberettelse.⁹⁹ Kalken var smykket med Frantz Ranzaus og Helle Urnes våbenskjolde og stammer antagelig fra 1663 som oblatæske nr. 1 og †vinflaske.

Alterkande, moderne, af glas, 22 cm høj. †*Alterkander*. En glaskande anskaffedes 1845.⁹² Både denne og en vandkande af tin er omtalt o. 1861. En ny kande (af glas eller tin(?)) indkøbtes 1865.¹⁹

†*Vinflaske*, 1663, skænket af Frantz Rantzau til Estvadgård og Bratskov og hustruen, Helle Urne, og forsynet med givernes initialer, våbenskjolde og giveråret.⁷²

Alterstager (fig. 46), o. 1500, 45 cm høje. Høj, profileret fod i flere afsæt, hvorpå midtdelt, snoet skaft med spidst skiveled. Profileret lyseskål, hvorpå er monteret to holdere til sidelys, hver med hvælvet lyseskål, formentlig sekundær; her-

på oprindelig lyseholder med lodrette stave med trepasafslutning, jf. eksempler bl.a. i Ørting (*DK Århus* 2697), Hørup (*DK Sønderjylland* 2370) og Stadil (Hind Hrd.). Ingen af disse har dog snoede skaftled. Derimod ses beslægtede eksempler i Vestsjælland, f.eks. i Svinninge, Jyderup og Vallekilde (*DK Holbæk* 723, 744, 2497), hvor typen synes at have haft en vis udbredelse. På den ene lysestage manglede armene 1833.¹⁰⁰

Syvstage, 1936, 49,5 cm høj, af vanlig form ('Titusstage') med ottekantet pyramidalsk fod i tre afsæt. På det nedre led står med graveret skrivekrift: »Fra de Unge i Estvad Sogn 1936«.

Røgelseskar (fig. 48, 87), 1300-tallets første halvdel, tilskrevet Viborgklokkestøberen Nikolaus. Af bronze, 18,5 cm høj, med sekundært ophæng. Den halvkugleformede skål hviler på en konisk

Fig. 46. Alterstager, o. 1500 (s. 2648). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Altar candlesticks, c. 1500.

Fig. 47. Sygesæt nr. 1, 1700-tallets anden halvdel, formentlig udført af Holstebromesteren Joachim Weller (virksom 1754–92) (s. 2647). Sygesættet opbevares i nyere Futteral med plads til $\dagger$ oblatgemme og tilhørende $\dagger$ vinbeholder. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Communion set for the sick no. 1, second half of 1700s, presumably made by the Holstebro master Joachim Weller (active 1754–92). The Communion set is kept in a more recent case with room for a $\dagger$ wafer case and a related $\dagger$ wine vessel.*

fod med let konkave sider. Herpå et tilsvarende halvkugleformet låg med røghuller, dannet af dråbeformede åbninger, der er samlet i rosetter, hver med otte huller. Derover firedelt lanterne med skråstillede gavle, ligeledes med røghuller. Det kronende topspir er knækket af, men kan have været afsluttet med et kors. Ved randen af de to led er øskner til ophæng i tre kæder, der er rekonstrueret og dannet af dobbelte jernstænger, samlet i et trearmet ophængningsled, foroven afsluttet med en ring. Fæstnet til en stang og ophængt i korets sydøsthjørne.

Røgelseskarret tilhører en gruppe af beslægtede eksempler, alle hidrørende fra kirker i Viborgområdet og derfor betegnet 'Viborg-gruppen'.¹⁰¹ Som foreslået af Jens Vellew kunne karret ligesom kirkens klokke, der er mærket med klokkestøberens Nikolaus' navn (s. 2666), være udført af den-

ne.¹⁰² Viborgrøgelseskarrene, der trods indbyrdes variationer har et fællespræg med de skråstillede gavle, og selve proportioneringen af enkeltdele, kunne bygge på fælles forlæg som foreslået af Hiltrud Westermann-Angerhausen.¹⁰³

1982 suppleredes karret med kæder til ophængning.

Fig. 48. Røgelseskar, 1300-tallets første halvdel, tilskrevet Viborgklokkestøberens Nikolaus (s. 2648). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Censer, first half of 1300s, attributed to the Viborg bell founder Nikolaus.*

Fig. 49. Forside af messehagel nr. 1 (s. 2650). Foto Lennart Larsen 1973. – *Front of chasuble no. 1.*

Messehagler. 1) (Fig. 49–52), o. 1700(?).¹⁰⁴ Som det fremgår af påsatte sølvinitialer, »JSB« og »FLG«, er hagelen skænket af Johan Severin Bentzon (†1741) til Estvadgård og Frederikke Louise Glud (†1745). Rygsiden er smykket med et kors, ligeledes af sølv, stemplet 1741/1747 af Johan Mehl, Viborg.

Af rød silkesatin, rigt broderet med silketråd i flere farver samt med guld- og sølvtråd. Smalle guldgalonier. For af rødt bomuld, der dækker over et ældre hørlærredsfor. Det fornemme stykke er sammensat af ca. 37 cm brede baner, der på ryggen

er sammensyet i midten til en symmetrisk komposition, mens forsiden er åben og kun sammenholdt med en sølvhægte. Ryggens sammensyning dækkes af dobbelte guldgalonier, der også kanter selve hagelen. På begge sider af denne er et varieret blomsterbroderi med tulipaner, iris, vibææg, stedmoderblomster og stiliserede liljer. Omkring disse motiver slynger sig smalle, til dels knækkede bånd, hvorfra udgår spinkelt akantuslignende løv, elementer, der indgår i båndakantusdekorationer, populære modeornamenter under régencen (o. 1715–40). Kombinationen af naturalistisk udførte

Fig. 50. Messehagel nr. 1, o. 1700(?) med påsatte sølvinitialer for giverne, Johan Severin Bentzon og hustru, Frederikke Louise Glud samt ryggkors, ligeledes af sølv og støbt 1741 eller 1747 af Viborgmesteren Johan Mehl (s. 2650). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Chasuble no. 1, c. 1700(?) with attached silver initials of the donors, Johan Severin Bentzon and his wife Frederikke Louise Glud, and back cross, also in silver and cast in 1741 or 1747 by the Viborg master Johan Mehl.

Fig. 51. Rygkors fra messehagel nr. 1 (s. 2650). Detalje af fig. 50. Foto Arnold Mikelsen 2017. – *Back cross from chasuble no. 1. Detail of fig. 50.*

blomsterornamenter og båndlignende kartoucher ses dog allerede i barokken, og det kan derfor ikke udelukkes, at det fornemme stykke tekstil er ældre.¹⁰⁵ Der fremgår imidlertid ikke tydeligt, om stoffet oprindeligt har haft en anden anvendelse som senge- eller bordtæppe, endsige skulle stamme fra 'en adelsdames balkjole'.¹⁰⁶

Det påsatte rygkors (fig. 51-52), 44,5×33,5 cm, viser Kristus, der hænger i næsten strakte arme, idet hovedet med åbne øjne og vidjekrans luder mod højre skulder. Smalt lændeklæde med nedfaldende snip ved venstre hofte. Venstre fod ligger hen over den højre og fastholdes med en enkelt nagle. Hele kroppen er dækket af et indpunslet

netværk af tætstillede fordybninger, måske en reference til Kristi sårmerker efter hudflettelsen. På det glatte kors med halvrunde ender er der foroven en skriftseddel med indgraveret Kristusmonogram i versaler. Krucifikset har været knækket under lændeklædet og er sekundært fæstnet med hængsler. Både tornekrone og lændeklæde bærer forgyldning. På bagsiden er stempel for Viborgmesteren Johan Mehl med årstallet (17)41 eller (17)47 (fig. 52). Det sidste ciffer er utydeligt.¹⁰⁷ Et tilsvarende rygkors med Mehls stempel, dog fra 1729, findes på en messehagel i Ørslev Kloster (Fjends Hrd., Viborg Amt).¹⁰⁸

Den fornemme messehagel kan muligvis være skænket til kirken allerede o. 1726, da Bentzon erhvervede Estvadgård og dermed den tilhørende sognekirke. Senere, måske 1741 eller 1747, er rygkorset (og måske også de tilhørende initialer) tilføjet. Ud fra den usikre læsning af det sidste ciffer er det fristende at henføre hagelens 'opgradering' til den statusprægede begravelse af Johan Bentzon 1741 (s. 2609). Klenodiet er tidligst omtalt 1768 som 'stærkt broderet' med sølv og guld og prydet med det massive sølvkrucifiks og de fornævnte sølvbogstaver, ligesom det er nævnt 1810 i auktionsfortegnelsen over kirkens inventar.¹⁰⁹ 1831 noteredes det dog, at sølvkorset var brøstfældigt og havde behov for reparation. Måske ved denne lejlighed er sammenfæstningen af de to dele foretaget. Hagelen bemærkedes 1893 af Magnus-Petersen, der dog om krucifikset noterede, at påsyningen heraf synes udført 'meget skødesløst'.¹¹⁰ Hagelen var vist november-december 1917 i Skt. Nikolaj Kirke på en udstilling om kirkelig kunst, arrangeret af Københavns Bymuseum.¹¹¹ I forbindelse hermed registrerede museumsinspektør Chr. Axel Jensen den kostbare hagel og fremførte et allerede tidligere nævnt forslag om, at Nationalmuseet overtog klenodiet til gengæld for at levere en ny messehagel af rødt fløj, hvilket dog ikke skete.¹¹² 1973-75 blev messehagelen restaureret af Nationalmuseet. Siden har den kun været anvendt ved særlige lejligheder, men er senest indsat i en særlig glasmontre i korets sydvesthjørne.

2) Af rødt fløj med guldgaloner, muligvis identisk med den hagel, der anskaffedes 1916.¹⁹

3) 1990, 'Hedens blomst', udført af Mette Oxholm Sørensen. Af rustrødt velour med påmallet dekoration i hvidt af Kristusfigur med korslammet. 4) 2001, udført af Dorte Mariann Nielsen, Hesselbjerg.¹¹³ Af hvidligt uld med broderi og grønt for. Ryggen er smykket med dekoration af Livets Træ og strålekors med Jesusmonogram. Forsiden har tilsvarende broderi med Helligåndsduen omgivet af lysstråler.

†*Messehagler*. 1654 er omtalt to hagler, én af rødt fløj og en tilsvarende af rødt og hvidt taft.²¹ 1670 købtes fem alen sølvstykke og en tilsvarende mængde sardug til en ny hagel i stedet for én, der året før var stjålet (jf. †alterklæde, s. 2636). Ved samme lejlighed erstattedes en stjålet *messeskjorte* med en ny.²¹

†*Alterbøger*. 1654 omfattede inventariet fire bøger, en gammel bibel, en alterbog, et graduale samt en salmebog.²¹ 1686 indkøbtes et kirkeritual (vel *Danmarks og Norges Kirkeritual*, Kbh. 1685).²¹

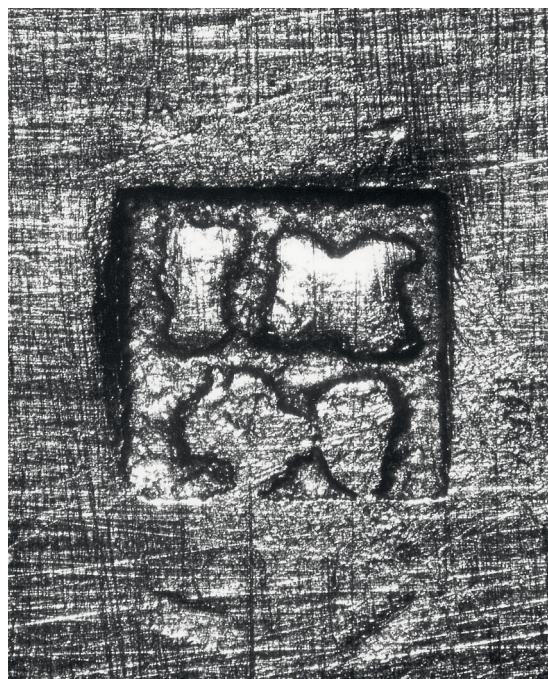

Fig. 52. Mesterstempel for Johan Mehl 1741 eller 1747 på rygkrucifiks (s. 2653). Detalje af messehagel nr. 1 (jf. fig. 50-51), vist før restaureringen 1973-75. Foto 1974. – Master's mark of Johan Mehl 1741 or 1747 on back cross. Detail of chasuble no. 1 (cf. fig. 50-51), shown before the restoration of 1973-75.

Alterskranke (jf. fig. 32), sidste fjerdedel af 1800-tallet, med hesteskoform og enkle koniske og glatte balustre. Blågrå staffering med beklædning på knæfaldet af grønt, groftvævet lærred; tilsvarende ses på den tilhørende *knæleskammel*.

Fig. 54. Romansk døbefont (s. 2654). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Romanesque font*.

Fig. 53. Dåbsfad, 1692, skænket af sognepræsten, Jacob Rasmussen Juel, hans hustru, Susanne Eriksdatter Brun (†1732) og dennes anden mand, sognepræst Laurits Jensen Holst (s. 2654). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Baptismal dish, 1692, donated by the parson, Jacob Rasmussen Juel, his wife, Susanne Eriksdatter Brun (†1732) and her second husband, the parson Laurits Jensen Holst.*

†*Alterskranke*. 1842 anbefaledes 'gitterværket i sættet foran alteret' fastgjort til muren på sydsiden.⁷⁰ O. 1861 omtalt som 'et knæfald med trægitter', der 1872 anbefaledes erstattet med et nyt og rundt.¹⁹ †*Knæleskammel*. 1845 anbefalet beklædt med rødt fløjel eller klæde.⁹²

Døbefont (fig. 54), romansk, af granit, heraf er kummen rødlig, mens foden er en lysegrå, mere storkornet sten. 88,5 cm høj. Foden udgøres af en omvendt terningkapitel med hjørnesporer, der nederst har små knopper. Kraftig vulst ved overgangen til det øvre skaftled, hvorpå hviler den glatte, halvkugleformede kumme med forenklet attisk profil ved mundingsranden. Fonten tilhører den vestjyske type og er beslægtet med eksempler i Rom (s. 797) og Vemb (s. 2540).¹¹⁴ I kummen moderne, sortstafferet indsats af jern.

I begyndelsen af 1900-tallet opstillet ved korbuens nordvange (jf. fig. 31), hvorfra den flyttedes til en placering i korets midtakse. Herfra er den atter flyttet tilbage til korbuens nordside.¹⁹

1664 bemaledes 'dåben med overhæng', dvs. fonten og den tilhørende himmel eller låg (jf. ndf.).²¹ Omtalt 1768 som 'en hulet kampesten' med indskriften, vel på fontehimlen, jf. ndf.⁷²

Dåbsfad (fig. 53), 1692, if. indskrift skænket af sognepræsten, Jacob Rasmussen Juel (†1689), hans hustru, Susanne Eriksdatter Brun (†1732) og dennes anden mand, sognepræst Laurits Jensen Holst (†1724), jf. gravsten nr. 2. Fadet, der har tværmålet 45,7 cm, er rigt udsmykket med ornamenter i drevet, graveret og punslet arbejde. I bunden et hjul- eller sollignende ornament med en midtring, hvorfra udgår 'stråler', begge dele punslet med cirkelornamenter. Yderst halve rosetter, indfattet af et bølgeornament. Mellem strålerne er graveret versalindskrift: »Iacob/Rasmvsen/Ivel/ Susanna/Erichs.d./Brwn./Lavris./Ienson/Holst«. Mellem to seksbladede rosetter ses giverråret: »1692«. Fanen har en krans af spidsovaler

Fig. 55. Dåbskande, anskaffet 1863 fra kobbersmed C. Byrum i Skive (s. 2655). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Baptismal jug, acquired in 1863 from the coppersmith C. Byrum in Skive.

mellem perlestave og tredelte rosetter. Yderst en bølgebort og inderst en buefrise. Fadet har en nær parallel i Fovsing Kirke (s. 2342).¹¹⁵

Dåbskande (fig. 55), af tin, anskaffet 1863 fra kobbersmed C. Byrum i Skive.¹⁹ Den 25 cm høje kande har slankt korpus, svungen hank og låg med opretstående kors. Under bunden er indridset ejermærke for kirken: »EST-K/48«.

†Fontehimmel eller -låg. 1664 bemalede 'dåben med overhæng', dvs. muligvis fonten og under alle omstændigheder den tilhørende himmel eller låg.²¹ En smed udførte samtidig jern til ophængningen af sidstnævnte. Fontehimlens påskrift lød: »Mak:28« (antagelig en fejlskrift for Mark 28,16-20 med dåbsbefalingen).⁷² 'Låget over fonten' havde 1835 behov for reparation.⁹² O. 1861 er nævnt et bevægeligt dække af træ, identisk med ovennævnte(?).¹⁹

Top- og hængestykke (fig. 56), formentlig dele af et 'håndklædehus', dvs. en †håndklædeholder med ophæng til dåbshåndklædet, nævnt 1700,³⁴ er ophængt på et skab bag alteret. Begge dele var endnu 1981 midlertidigt placeret på våbenhusloftet. 1) (Jf. fig. 56, øverst), o. 1675-1700. Reli-

Fig. 56. Fragmenter (nr. 1 og 2) af †håndklædeholder, o. 1675-1700, formentlig skænket af Susanne Eriksdatter Brun, datter af sognepræst Erik Nielsen Brunov, og hustru til dennes to efterfølgere i embedet, Jacob Rasmussen Juel og Laurits Jensen Holst (s. 2655). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Fragments (nos. 1-2) of †towel holder, c. 1675-1700, probably donated by Susanne Eriksdatter Brun, daughter of the parson Erik Nielsen Brunov, and wife of his two successors in the office, Jacob Rasmussen Juel and Laurits Jensen Holst.

Fig. 57. Evangelisten Mattæus (s. 2656). Detalje af prædikestol, o. 1625-50, med senere tilføjelser. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Evangelist Matthew. Detail of pulpit, c. 1625-50, with later additions.*

effragment, 20,5×74 cm, beskåret foroven, ligesom de fremtrædende partier er afhugget. Relieffet viser den øvre del af en bladkrans hvori udkårne reliefversaler: »S.E.D.B«, holdt af to engle, hvis vinger er oprullet i volutter, mens der over midtpartiet ses en fugl (vel Helligåndsdue) med udbredte vinger. Initialerne henviser formentlig til giveren, Susanne Eriksdatter Brun (1651-1732), datter af kirkens sognepræst, Erik Nielsen Brunov, og samtidig hustru til hans to

efterfølgere, siden 1667 til Jacob Rasmussen Juel og Laurits Jensen Holst (jf. dåbsfad og gravsten nr. 2). Fragmentet har antagelig udgjort topstykket af en håndklædeholder, svarende f.eks. til eksempler i Sønderjylland (Fole, o. 1625, Halk, o. 1625-50 og Sønderborg Kirke, 1719, jf. *DK Sjyll* 466, 820, 2086).¹¹⁶ 2) (Jf. fig 56, nederst), o. 1675-1700, 18,5×93 cm, af svungen form med dobbeltvolut. Herpå en vandret profilliste. Spor af blåsort staffering. Relieffet har antagelig udgjort hængestykket af den pågældende genstand og har ligesom pendanten et klart barokpræg, beslægtet med altartavlens topstykker og epitafiet over Susanne Bruns forældre. I dag ophængt omvendt og ovenover nr. 1.

Prædikestol (fig. 57-60), o. 1625-50 med samtidig himmel, udsmykket 1664 med figurer og staffering, hhv. af en 'billedsnedker' og en malar.¹¹⁷ Yngre opgang og bærestolpe.

Stolen omfatter fire arkadefag, indrammet af søjler med kapitæler med perlestav over glat led og skafter med prydbælter, dekoreret med kasseteværk. Storfelterne har kannelerede pilastre og bueslag, smykket med skiftevis cirkulære og ovale bosser. I sviklerne kartoucher med liljeornament. I arkaderne er relieffer med de fire evangelister, forsynet med bøger og skriveinstrumenter samt de respektive symbolvæsener. Fra nord mod syd ses Mattæus med englen (fig. 57), Markus med løven, Lukas med oxen og Johannes med ørnen. Frisens fremspringende led smykkes af kerubhoveder (fig. 59) mellem beslagværksornamenter, mens postamentet har løvemasker (fig. 60) mellem tilsvarende dekoration med indsatte hvirvelrosetter. Under fremspringene er hængeskiver, mens de mellemfaldende dele har hængestykker med dobbeltvolutter. Groft skåret fir-sidede bærestolpe med tilhørende kapitæl. Den nyere opgang, der forløber langs triumfvæggen, har højrektangulære profilfyldinger og profileret håndliste. Moderne bogpult.

Fig. 58. Prædikestol, o. 1625-50 med samtidig himmel, alt udsmykket 1664 med figurer og staffering (s. 2656). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Pulpit, c. 1625-50, with contemporaneous canopy, all decorated in 1664 with figures and polychroming.*

Fig. 59. Kerubhoved (s. 2656). Detalje af prædikestol, o. 1625-50, med senere tilføjelser. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Head of cherub. Detail of pulpit, c. 1625-50, with later additions.

Himlen er sekssidet og bærer fire trekantede prydgavle, kronet af kugler. Kraftige tandsnitsprofiler smykker gesimsen både udvendig og indvendig. Under himlen, hvis loft er sekundært, er en roset, hvorunder hænger Helligåndsdue med udbredte vinger. Stafferingen er broget med forgyldning, rødt, grønt, brunt, hvidt og karnationsfarve på gråsort baggrund. På himlen er nyere kerubhoveder, kronet af skiftevis kors og liljeornament. *Indskrifter.* Både kurv og himmel har antikvinskriptioner med enkelte versaler; forgyldning på mørk grund. På frisefelterne er evangelisternes navne anført: »S: Matthæus.«, »S: Marcus.«, »S: Lucas.« og »S: Johan(n)es.«. Postamentfelterne har omløbende indskrift efter Matt. 7,24: »Hvo som heldst, der hører disse mine ord/ og efterko(m)mer dem, den vil ieg ligne ved/ en forstandig Mand, som Bøgte sit Huus/ paa en Klippe Matthæi. 7.«.

På himlens frise læses efter 5. Mos. 6,6-7: »Disse bud som ieg biuder dig i dag/ skulle du bære paa dit Hierte oc du skal/ igientage dem for dine Børn, och tale/ om dem naar du Sidder i dit Huus/ och naar du Gaar paa Veien/ Devttor: 6 Cap«.

Prædikestolen og den tilhørende himmel udsmykkedes 1664, antagelig nogle år efter udførelsen, dels med 'otte billeder og tre lampetter' leveret af en 'billedsnedker', dels med staffering både af stolen og af 'overhænget', dvs. lydhimlen.¹¹⁷ Muligvis blev opsætningen ændret ved samme lejlighed (jf. s. 2624). Himlen betegnedes 1835 som brøstfældig og blev midlertidigt repareret, mens selve kurven fik understøtning med to stolper, der omtaltes 1840.¹⁰⁰ Dog blev den midlertidigt helt nedtaget 1861, idet man anbefalede at anskaffe en helt ny, hvilket dog ikke skete.¹⁰⁰ 1981 gennemførtes en snedker- og farvemæssig restaurering af prædikestolen. På sydvæggen ved

Fig. 60. Løvmask (s. 2656). Detalje af prædikestol, o. 1625-50, med senere tilføjelser. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Lion mask. Detail of pulpit, c. 1625-50, with later additions.

Fig. 61. Kirkestik, dendrokronologisk dateret til et tidspunkt efter o. 1284 (s. 2660).
Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Church chest, dendrochronologically dated to after c. 1284.

prædikestolen er ophængt et tidligere kistekrucifiks (s. 2676).

Stolestader (jf. fig. 32), 1917.¹¹⁸ Antallet af stolestader i skibet udgør 15 i nordsiden, hvoraf to hhv. i øst og vest har modvendte sæder; endvidere 15 sæder i syd, af hvilke det østligste er kortere og indrettet med pult og skab til kirkesangeren. Gavlene krones af et halvcirkulært topstykke med reliefkors, herunder attisk slyngbånd. Endegavlene har højrektangulære profilfyldinger. Turkisblå staffering i to nuancer med forgyldning af detaljer, alt udført i forbindelse med kirkens restaurering 1994; lysebrune hynder. Yderligere to *vægbenke*, med gavle formet som stolestaderne i skibet, er placeret i koret sammen med to *skamler*. I våbenhuset er fire moderne *stole* (Børge Mogensens, model J39) og et bord, hvorpå to enkle stager af messing.

†*Stolestader*. 1661 flyttedes to stole, der 'havde stået bag døren', vel den blændede syddør, ned i tårnet, idet der udførtes nye beklædninger her til.²¹ 1664 leveredes 24 nye stole med tilhørende låger og låsetøj, heraf otte i koret ('altergulvet') og 16 i skibet. En trælægte til fodstykker foræredes af en 'ærlig og velagtet mand', Lauritz Jensen i Viborg, jf. ovf. og note 91 (s. 2681).²¹ 1685 forbed-

redes skamlerne i tårnet, mens seks stole kasseredes.²¹ 1768 omfattede beholdningen 24 lukkede kvinde- og 16 tilsvarende mandsstole.⁷² 1796 fornyedes manglende stoledøre, der dog ikke blev så 'smukke og sirlige' som de forrige. Samtidig noteredes det, at der manglede fodskamler i flere stole, således at de knælende måtte 'ligge på knæ på den bare løse sandjord'.²⁵ Manglerne syntes endnu ikke afhjulpne 1812.¹¹⁹ Først o. 1827 blev gulvet, der ikke kunne 'anses for at være et godt og anstændigt gulv', belagt med mur- eller kampesten. Samtidig tilføjedes fodskamler i kvindestolene. 1841-42 påbød man en istandsættelse af både mands- og kvindestolene, der manglede fodtræer og bagbeklædning. Også stolestaderne i koret havde istandsættelses behov.⁷⁰ 1852 anbefaledes en fornyelse af samtlige mandsstole, herunder en øgning af sædets bredde til ti tommer (26 cm). Endvidere skulle den øverste mands- og kvindestol istandsættes i den oprindelige skikkelse eller ombygges som de øvrige stole.⁹² O. 1861 er nævnt otte stole i koret, 17 mandsstole og 13 kvindestole, alle forsynet med døre og træskamler.¹⁹ Antagelig fornyet før o. 1900, nu udformet som åbne stader, forsynet med glatte gavle, kronet af løgformet opsats (jf. fig. 31). 1905 foreslået

istandsat, bl.a. med bredere sæde på mindst 12 tommer (ca. 31 cm).¹⁹ De gamle stole afhændedes 1917.¹⁹

†*Herskabsstole*, o. 1650. De øverste stolestader var med våbener og navnetræk (»LRKFRHW«), svarende til taltartavle (s. 2645), markeret som sæder for Estvadgårds herskab. Navnene hentydede til Lisbeth Rosenkrantz (†1657), Frantz Rantzau (†1676) og Helle Urne (†1688) (*Abildgaard VIII*). Endnu o. 1861 nævnes Estvadgårds stol i nordsiden, der formentlig er identisk med den, der 1745-1810 anvendtes til jomfruerne fra Estvadgårds Kloster.¹²⁰

†*Præstestol*. Nyere, spinkel armstol, stafferet i mørkegråt, med grøn hynde af stof.

†*Skriftestole*. 1672 afregnedes for materialer og arbejds løn til en ny skriftestol, antagelig som er-

Fig. 62. Inderside og låsetøj af kirkekiste, dendrokronologisk dateret til efter o. 1284 (s. 2660). Foto i forbindelse med restaureringen 1982 i Nationalmuseets konserveringsafdeling. – Inside and lock of church chest, dendrochronologically dated to after c. 1284.

Fig. 63. Indre mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Interior towards the west.

statning for en ældre.²¹ Præstens stol var o. 1861 som vanligt placeret i korets nordside.¹⁹

†*Degnestol*. Tidligst nævnt 1841, da den havde reparations behov.¹⁰⁰ Som nævnt o. 1861 fandtes den ved (korets) sydside.¹⁹ 1865 foreslået flyttet ned i skibet, jf. ovf.

Kirkekiste (fig. 61-62), af eg, dendrokronologisk dateret til et tidspunkt efter o. 1284;¹²¹ 147×60 cm, 54 cm høj. Den jernbundne kiste er dannet af 3,5 cm tykke egetræsplanker, der i hjørnerne er samlet med jernbeslag, fem i hver side. De lodrette sider og låget er beslået med tætsiddende jernbånd, der på forsiden samt på kortsiderne foroven er oprullet i spiraler. Kisten har på alle fire sider øskner til bærehanke, hvoraf endnu to er bevaret hhv. på den ene kortsider og på bagsiden. På forsiden er et bredere jernbånd med nøglehul til indvendigt låsetøj (fig. 62). Kisten tilhører en gængs type og har paralleller bl.a. i Sydvestjylland (jf. Lunde, Ovtrup og Tjæreborg (nu i Esbjerg Museum) (DK Ribe 1125, 1154, 1864). Kisten blev restaureret 1982. I forbindelse hermed udskiftedes bunden. *Fragmenter af den oprindelige bund er i Nationalmuseet (inv.nr. D584, 586-88).

Skabe. 1908 og 1936 er opsat skabe på alterets bagside, det sidstnævnte til messehagelen.¹⁹

Pengebeholdere. *Pengekasser*, to nyere, sortmalede skrin er placeret ved våbenhusdøren, fæstnet til forpanel af stolestadernes nordblok. En tilsvarende, dog ubemalet, findes i den middelalderlige kirkekiste. *Pengebøsse*, 1800-tallet, af jernblik. Cylinderformet med pengetragt i top. Sortstafferet med påskrift i gullig fraktur: »De Fattiges Bøsse«. Ved våbenhusdørens østvendte vange.

†*Pengebeholdere*. *Pengebøsse*, af messing, indkøbt 1865.¹⁹ †*Klingpung(e)* (jf. fig. 40), 1713, omtalt o. 1861 som en fløjlsprung på en stang, hvorpå årstallet var anført med sølv.¹⁹ Som det skimtes på fig. 40, var selve pungen udsmykket med »S« og »13«, og den kunne muligvis være en gave fra det daværende ejerpar på Estvadgård, Anders Pedersen Brønsdorff og Beate Sophie Holst, der samme år

Fig. 64. Indre mod øst. På triumfvæggens sydvæg ses $\dagger$ salmenummertavle fra 1953/1956 (s. 2664). Foto O. P. Olsen 1975. – Interior towards the east. On the south face of the chancel arch wall, a $\dagger$ hymn board from 1953/1956.

skænkede et $\dagger$ alterklæde (s.d.), jf. også lysekrone nr. 1. En klingpung (denne?) er 1981 nævnt på våbenhusloftet, men synes allerede bortkommet 1982.¹²² En tilsvarende pung findes i Rønbjerg Kirke (s. 2727).

Dørfloje. I våbenhusets yderdør er en ferniseret egetræsfløj med fyldinger fra 1951, indtil 1993 sortmalet udvendig. Den jævngamle dør i skibet svarer til yderdøren, men er stafferet i en lys, gråhvid tone.

$\dagger$ Dørfloje. 1654 fabrikerede Niels Snedker en ny $\dagger$ kirkedør af egeplanker. 1661 solgtes 'ubrugeligt jern' og tre stykker træ fra den gamle dør.²¹ 1661 blev der af seks egeplanker til kirkens nye våbenhus fremstillet en dørfloj.²¹ 1856 fremsattes ønske om, at den nye, dobbelte fyldingsdør blev indsat i en karm og indrettet til at åbne udad;³⁶ o. 1863 nævnes retkantede, dobbelte dørfloje i våbenhus og skib.¹⁹

$\dagger$ Pulpiturer. 1700 er nævnt to pulpiturer.³⁴ 1) Før 1664, antagelig placeret i kirkens vestende og anvendt til kirkens $\dagger$ orgel eller positiv nr. 1, s. 2663). 1664 istandsattes pulpituret med lister og nye beklædninger.²¹ 1768 omtalt som 'et galleri omkring ved positivet', dvs. en pulpiturebrystning, hvorpå sås otte profeter, de fire store (dvs. Esajas, Jeremias, Ezekiel og Daniel) og fire (af de 12) små, uvist dog hvilke.⁷² Det kan være dette pulpitur, der efter instrumentets kassation (jf. ndf.) anvendtes af sognets unge. Placeringen var nede i kirken, dvs. i vestenden.¹²³ Det betegnedes 1795 som skrøbeligt og brøstfældigt.²³ 1824 anbefaledes en stabilisering af dets fæstnelse ved sydvæggen, således at det kunne komme til at stå 'efter lod og i vandmåde' (lod- og vandret). I det efterfølgende tidsrum klagedes jævnligt over dets tilstand, idet både gulvet og forpanelet burde forbedres og selve pulpituret generelt hæves. 1852 foresloges det dog borttaget, hvilket effektueredes det følgende år, bl.a. da menighedens størrelse

Fig. 65. Indre mod vest. I baggrunden ses $\dagger$ orgel nr. 2. (s. 2664). Foto O. P. Olsen 1975. – Interior towards the west.

Fig. 66. Indre set mod øst. Foto Chr. Axel Jensen 1907. – Interior, looking east.

ikke længere krævede dets bevaring.⁹² Ved samme lejlighed blev det lille vindue herunder til-muret (s. 2624). Fra pulpiturets udsmykning med profeter kan muligvis hidrøre to 'meget smukke træfigurer i legemsstørrelse af egetræ', der erhvervedes af en lokal beboer i sognet, måske ved auktionen 1868, og genanvendtes siden som stol-per i en havelåge.⁶⁷ 2) Antagelig identisk med et herskabspulpir for otte personer, opsat 1696¹²⁴ på skibets nordside over for prædikestolen af de daværende beboere på Estvadgård. Pulpituret var prydet med navnetræk og våbener for Øllegaard Rodsten (†1736) og Frederik Christian Rantzau (†1724) samt for sidstnævntes afdøde forældre, Frantz Rantzau og Helle Urne.⁷² Siden 1745-1810 anvendt af klosterets fruer (jf. *Abildgaard VIII*), 1791 omtalt som 'en lukket stol for Est-

vadgårds Klosters beboere' med placeringen 'på siden af væggen over de andre stole'.¹²³

Orgel (jf. fig. 63), 1978 med ni stemmer, to manualer og pedal, bygget af P. Bruhn og søn, Årsløv. Disposition: Hovedværk: Rørfløjte 8', Principal 4', Blokfløjte 2', Mixtur II-III kor. Svelleværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Oktav 2', Quint 1 $\frac{1}{3}$ '. Pedal: Subbas 16'. Manualomfang: C-g³. Pedalomfang C-f¹. Koblinger: I+II, P+I, P+II. Opstillet i tårnrum. Femfeltet facade med bladforgylde frontrammer.

†*Orgler*. 1) Tidligst nævnt 1700, men antagelig allerede fra o. 1668, da det betjentes af en vis Niels Nielsen, d.å. tidligst betegnet som 'organist i Estvad',¹²⁵ og 1734⁶⁵ ('orgelværk'), dog muligvis alene udformet som et positiv som nævnt 1768.⁷² På instrumentet fandtes en indskrift: »Psal: 150 v4« (Sl 150,4). På daværende tidspunkt var det

Fig. 67. Lysekroner nr. 1, antagelig 1651, skænket 1711 af Anders Pedersen Brønsdorff og Beate Sophie Holst (s. 2665). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Chandelier no. 1, probably 1651, donated in 1711 by Anders Pedersen Brønsdorff and Beate Sophie Holst.*

opsat på et galleri (†pulpitur nr. 1), hvorpå sås otte profeter, fire store og fire små.⁷² I kirkens synsprotokol konstateredes dog o. 1861, at kirken på daværende tidspunkt ikke havde noget orgel.¹⁹

2) (Jf. fig. 65) 1924 med fire stemmer, ét manual. Bygget af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Disposition: Bordun 16', Principal 8', Salicional 8', Fløjte 4'. Svelle. Koppel M+M 4'. Manualomfang: C-f. Pneumatisk aktion, bælgventillade. Facaden havde prospektpiber af sølvbronzeret zink. På forhøjning i tårnrummet, med spillebord i orgelhusets nordre gav. Orglet blev skænket af beboere i sognet.¹²⁶

Salmenummertavler (jf. fig. 32, 63). 1–4) Nyere, rektangulære med buet topstykke, beregnet til hængetal af messing. Gråsort staffering med påskrift i hvide versaler. Tavlerne nymalede i forbindelse med restaureringen 1994. †*Salmenummertavler*. O. 1861 nævnes tre tavler.¹⁹ 1865 betales der for maling og lakering af fire tavler.¹⁹ Opmalet 1892. To ekstra anskaffedes 1895 med tilhørende løse tal, måske identiske med dem, der ses fig. 31. 1953 og atter 1956 foreslås anskaffet fire nye tavler med tilhørende tal, antagelig identisk med den på fig. 64 gengivne, udstyret med svunget topstykke med trekantgavl samt indskudsbrikker.¹⁹

Præstetavle, nyere (1923(?)).¹⁹ Rektangulær med konkave hjørner. Rødbrun staffering og påskrift i hvid antikva og versaler. Teksten opmaledes 2006.¹⁹ I våbenhuset.

Kirkestævnetavle (jf. fig. 63), 1800-tallet, med buet overkant; mørkebrun staffering med hvid påskrift i antikva: »Kirke=Stævne«. Ophængt på nordvæggen ved våbenhusdøren.

Belysning. Kirken rummer fire lysekroner, hvoraf den østligste i skibet er ældst, antagelig fra 1651, foruden et antal nyere lampetter. *Lysekroner.* 1) (Fig. 67–68, jf. fig. 32), antagelig 1651, skænket 1711 af Anders Pedersen Brønsdorff til Estvadgård (siden 1710) og Nørre Elkær og dennes hustru, Beate Sophie Holst. Den fornemme lysekron har to×otte s-svungne lysearme, fæstnet til et balusterskaft i fire afsæt. Hver lysearm er prydet med muslingeskalsformede dråbeskåle hvorpå gennembrudte kugler, kronet af topspir. Hertil knytter sig yderligere pære- og kugleformede led samt lodretplacerede muslingeprydelser. På særskilte konsoller ved de nedre arme står otte småfigurer, if. versalpåskrifter på fem af disse identiske med Salvator Mundi (»Salvator«) med jordkugle (fig. 68) og fire apostle, hhv. Paulus (»S. Pavls«) med sværd, Mattias (»S. Matthias«) med økse, Thomas (»S. Thomas«) med sværd og Johannes (»S. Iohannes«) med kalk. De øvrige tre navnløse gengiver en mand med skæg og ærmeløs dragt (Johannes Døberen(?)) og to kvinder med opsat hår. Skaftet afsluttes foroven med en fladt ørn, forneden med en svær hængeskugle med graveret indskrift anført med versaler, og herunder en hængeskogle. På indskriften er anført følgende indskrift: »Peder Pedersøn Brønsdorph Kiersten Andersdaa(t)ter Duborig 1670/ Anders Madtzen Dorethe Hans Da(t)ter Anno 1651/ Anders Pedersøn Brønsdorph Beate Sophie Holst/ haver foræret denne Livse Kronne til Estwad Gaards Kierches Prüdelse 1711«. Som skille tegn punkter. Den rigt udsmykkede kronen er beslægtet med bl.a. kronen i Helsingør Skt. Olai Kirke fra 1662 (*DK Frborg* 218), der antagelig er tysk arbejde.¹²⁷ Estvadkronen var mærket, både med givernes navne og med de respektive forældrepars, slotskriver Peder Pedersen Brønsdorff til Kongstedlund og Randrup (†1701) og hustru, Kirsten

Fig. 68. Kristus vist som Salvator Mundi. Detalje af lysekronen nr. 1 (s. 2665). Foto J. Fritz 1951. – *Christ shown as Salvator Mundi. Detail of chandelier no. 1.*

Andersdatter Dueborg (†1678) og Anders Madsen, skatsskriver på Koldinghus (†1670) og Dorte Hansdatter From (†1672).¹²⁸ De to ældre årstal kan hentyde dels til anskaffelsesåret (1651), dels til skatsskriverens dødsår (1670), der også kan have markeret et ejerskifte. Fra en formentlig oprindelig privat kontekst har kronen i sidste instans fået en kirkelig anvendelse.

Lysekronen blev 1951 istandsat af gørtlermester H. P. Iversen, Hjørring.¹²⁹ Monteret med elektrisk lys og ophængt i skibet midte.

2–4) 1994. Tre identiske, seksarmede kronen er ophængt hhv. i kor og våbenhus.

Fig. 69. Klokke nr. 1, antagelig o. 1300-50, signeret af klokkestøberen Nikolaus (s. 2667). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Bell no. 1, presumably c. 1300-50, signed by the bell founder Nikolaus.

†*Pendler*, to nyere, af opalglas, ophængt i kor og våbenhus, men kasseret i forbindelse med restaureringen 1994.

Lampetter. Ti nyere, trearmede lampetter med volutoprullede arme er ophængt hhv. i skibet og i tårnbuen. †*Lampetter*. O. 1861 er nævnt en lille messinglampet ved prædikestolen.¹⁹

†*Ligbårer*. Tidligst omtalt 1654.²¹

†*Tårnmur*. Et sejerværk, der var 'vel ved magt', er nævnt i tårnet 1700.³⁴

Klokker. Kirken har to klokker, dels en senmiddelalderlig 'lille' klokke af klokkestøberen Nikolaus, dels en større (den 'store'), omstøbt 1863 af P. P. Meilstrup, Randers, af †klokke. 1942 trængte begge klokker til reparation, idet der var flere alvorlige mangler. Kronen på den ene var delvist knust, og ved begge var lejerne slidt, således at der kunne forekomme store vibrationer.¹⁹ Ved en restaurering 1984 blev klokkeophænget og -stolen for begge fornyet eller stabiliseret.¹³⁰

Fig. 70. Detalje af klokke nr. 2, støbt 1863 af P. P. Meilstrup, Randers og skænket af sognets beboere (s. 2667). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Detail of bell no. 2, cast in 1863 by P. P. Meilstrup, Randers, and donated by the parishioners.*

1) (Fig. 69, 71), antagelig o. 1300–50, tværmål 68 cm. Øverst på klokkehalsen er et indskriftbånd med tekst i reliefmajuskler, indrammet af dobbelte profillister; indledningen markeres med et kors, mens tredobbelte prikker er skilletegn: »Nicolaus me fecit in nomine domine amen« (Nikolaus ud-

Fig. 71. Klokkestøberen Nikolaus' signatur. Detalje af klokke nr. 1, o. 1300–50 (s. 2667). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Signature of the bell founder Nikolaus. Detail of bell no. 1, c. 1300–50.*

førte mig i Herrens navn. Amen). Under korset er støberens mærke (fig. 71), et omvendt anker.

Nikolaus, der antagelig også kan have udført kirkens røgelseskar (s. 2649), har signeret en række klokker i Nordvestjylland, heriblandt i Vemb og Navr (med årstallet 1340, jf. s. 2549, 2434) samt i Haderup.¹³¹ 1679 udførtes en klokkestreng til 'den lille klokke'.²¹ Ophængt i en ny slyngebom af eg 1984. I forbindelse med en istandsættelse d.å. udførtes en ny knebel, ligesom kronen, der 1942 omtaltes som knust, repareredes.¹³⁰

2) (Fig. 70), 1863, støbt af P. P. Meilstrup, Randers. Tværmål 85,5 cm. Øverst på klokkehalsen er indskrift med reliefversaler i tre vandrette bånd: »Aaret 1863 lod Beboere af Estvad Sogn som Kirkens Eiere, denne Klokke omstøbe. Gud til Ære. Kirken til Ziir. Støbt af P. P. Meilstrup i Randers«. Som skille- og afslutningstegn er ligearmede kors. Over indskriften er prydborter med tovsnoning og kartoucher med firbladsrosetter. Ophængt i slyngebom af egetræ, fornyet 1984. Ved samme lejlighed udskiftedes kneblen.

†Klokke, 1579. 1768 betegnet som 'den store' og forsynet med giverindskrift: »Given af dend velbyrdige Mand Pier Mons (Peder Munk) til Estvadgrd.« foruden det ovennævnte årstal. Teksten var i øvrigt ulæselig.⁷² Jf. Peder Munks klokke, skænket 1583 til Rønbjerg Kirke (s. 2730).

En række ældre regnskabsoplysninger kan henføres enten til nr. 1 eller †klokke. 1655 udførtes en ny aksel og en man til en af disse.²¹ 1676 indkøbtes to pander hertil.²¹

Fig. 72. Epitafium, 1665, for Erik Nielsen Brunov, sognepræst i Estvad og hans hustru, Anna Bartholin (Bertelsdatter) (s. 2668). Foto Arnold Mikkelsen 2017. — Sepulchral tablet, 1665, for Erik Nielsen Brunov, parson of Estvad, and his wife, Anna Bartholin (Bertelsdatter).

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 72-74), 1665, for Erik (Nielsen) Brunov, sognepræst i 24 år i Estvad og på daværende tidspunkt 51 år gammel. Tillige for hans hustru i 40 år, Anna Bartholin (Bertelsdatter), 57 år. Parrets dødsår (hhv. 1666 og 1690) er ikke anført.

Det anselige gravminde omfatter et portrætma-leri, olie på lærred, 191×162 cm, indsat som storstykke i en træskåren ramme med sidevinger, topstykke og hængestykker i viltre akantuskartoucher med enkelte bruskværkselementer.

Storstykket er indfattet af to korintiske frisøjler, hvis skafter er omslynget af vinranker; de tilhørende postamenter er smykket med frugtphæng.

Sidevingerne har kartoucheværk med indsatte englefigurer og foroven dragelignende vilddyr med åbne gab. På det fremtrædende postamentled står småengle med basuner. Over storstykket er et fremtrædende gesimsled med ornamentborter med tunger og tilspidsede buled. Over søjlerne er fremspring med stående Kristusfigurer, vist hhv. som Smertensmand med tornekrone og hænderne sammenbundet og som Den Opstandne Frelser med korsstav i venstre og oprakt, velsignende højre hånd. På hovedet en sollignende glorie. Topstykkets frise er tredelt af kerubhovedsmykkede konsolled og kronet af en lav gavl med et kerubhoved med udbredte vinger. Under storstykket er et ligeledes tredelt friseled samt et tredelt hængestykke, der i midten er formet som et bistert maskehoved (fig. 73). Nederst en hængekogle.

Storfeltets portrætmaleri gengiver præsteparret, der begge har kraftig rød karnation, stående i helfigur. Erik Brunov tv. har ørelangt, rødbrunt hår samt overskæg og tyndt hageskæg. Han er iklædt ornat med pibekrave og bærer over sin præstekjole en pelsbræmmet kåbe. I hænderne fatter han om en bog, vel biblen, og et hvidt klæde med fryn-

ser; hans firkantede skosnuder ses forneden. Anna Bertelsdatter har tætsluttende, sort konehue med hvidligt, gennemsigtigt pandelin. Over sin sorte kjole med store, posede ærmer bærer hun en gennemsigtig, hvid krave og et tilsvarende forklæde. Ved håndleddet ses underklædningens plisserede, hvide manchetter. Også hun holder en bog, der i betragtning af dens mindre format antagelig er en andagts- eller salmebog, sammen med et par gullighvide handsker med rødt broderi. De firkantede skosnuder skimtes under skørtet. Parret står på en brun standflade foran en blågrå baggrund, der øverst er åbnet i en strålesol med Jahves navnetræk. Begge laurbærkranses af to par småengle, der bærer blomster og palmegrene.

Epitafiet har bevaret den oprindelige staffering og brogede farveholdning (senest restaureret 1944) med dominans af guld, grønt, brunt og rødt samt karnationsfarve, alt på sort baggrund. Enkelte flader (bl.a. bag storstykkets søjler) er rødmarmerede. Top- og hængestykke har latinske indskrifter, foroven i versaler og forneden i kursiv. Øverst læses: »Omnibus prodesse/ nocere nemini« (at gavne alle, at skade ingen) og »Deo inserviando/

Fig. 73. Vrængemaske. Detalje af Erik Nielsen Brunovs epitafium (s. 2668). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Grimacing mask. Detail of Erik Nielsen Brunov's sepulchral tablet.

Fig. 74. Epitafium, 1665, for Erik Nielsen Brunov, sognepræst i Estvad og hans hustru, Anna Bartholin (Bertelsdatter) (s. 2668). Foto Chr. Axel Jensen 1907. – *Sepulchral tablet, 1665, for Erik Nielsen Brunov, parson of Estvad, and his wife, Anna Bartholin (Bertelsdatter).*

mihi ipsi prosum» (ved at tjene Gud gavner jeg mig selv).¹³² Postamentfrisen har personalia.

Det omfangsrige epitafium, der i højden når fra stolegavlene til loftet, er udført året før Erik Brunovs død, for snitværkets vedkommende formentlig af den samme billedskærer, der 1664 arbejdede både på altertavlen, prædikestolen og antagelig også på den formodede håndklædeholder (s. 2655). Det viltre kartoucheværk med enkelte bruskværksreminiscenser har i øvrigt paralleller til den samtidige præsterækketavle i Borbjerg (nr. 1, 1665, jf. s. 1899). Epitafiet blev allerede 1907 karakteriseret som værende i en ynkelig forfatning,

både hvad angik træværket og stafferingen (jf. fig. 74),¹³³ men en restaurering gennemførtes først 1944 ved kunstmaler N. Mølgaard Andersen.

†*Epitafium*. Som nævnt o. 1763 af N. Lachmann fandtes et epitafium over Johan Severin Bentzon (†1741) og Frederikke Louise Glud (†1745) op hængt i kirken. De tilhørende indskrifter er identiske med de kisteplader, der endnu 1759 fandtes på parrets kister (jf. s. 2675)¹³⁴ og måske kun midlertidigt var placeret på en særskilt mindetavle i betragtning af, at præsteindberetningen fra 1768 understreger, at der udover Erik Brunovs gravminde ikke fandtes epitafier eller indskrifter i kirken.⁷²

Gravsten. 1825 foresloges den vestre ende af en ligsten i gulvet hævet, uvist dog hvilken af de følgende (nr. 1-3).⁹² 1) (Fig. 75), middelalderlig gravsten, af grå kalksten. Den skriftløse sten, der også er uden dekoration, har trapezform, 147×88,5 (76,5) cm. Stenen, som er knækket tværs over ved den nordre kortende, er orienteret nord-syd og placeret i gulvet bag alteret, men fandtes tidligere i skibet (*Uldall 1890*) og senere under korbuen.¹³⁵

2) (Fig. 76), o. 1690, for kirkens sognepræster gennem tre generationer, deres hustruer og børn. Stenen er udført af de seneste efterlevende, Laurits Jensen Holst (†1724) og Susanne Eriksdatter Brun (†1732). Gravminde for Erich Nielsson Bruun (Erik Nielsen Brunov, jf. epitafium), * i Viborg 1614, sognepræst i Estvad og Rønbjerg,

Fig. 75. Middelalderlig gravsten (nr. 1) uden indskrift eller dekoration (s. 2671). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Medieval tombstone (no. 1) without inscription or decoration.*

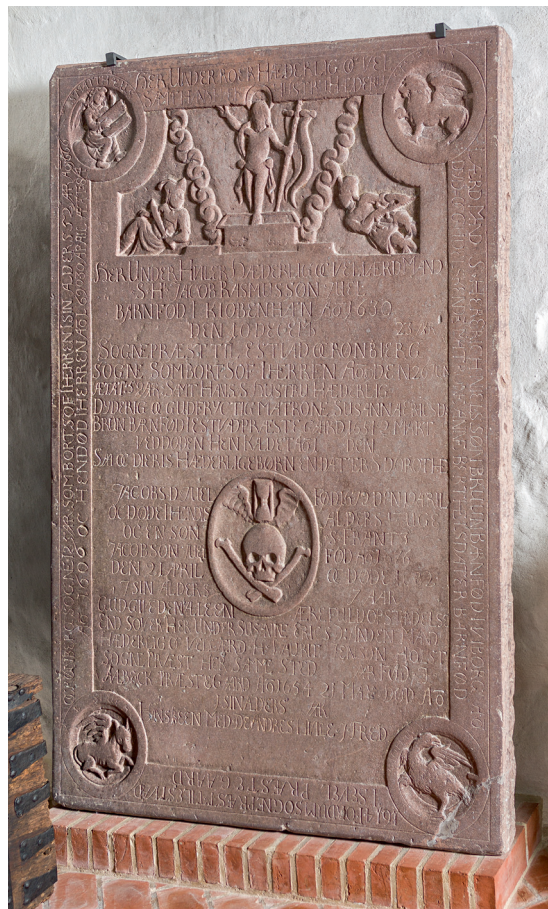

Fig. 76. Gravsten nr. 2, o. 1690 for kirkens sognepræster gennem tre generationer, deres hustruer og børn, dvs. for Erik Nielsen Brunov, Anna Bartholin, Jacob Rasmussen Juel, Laurits Jensen Holst, Susanne Eriksdatter Brun og børnene Dorethe Jakobsdatter Juel samt Frantz Jacobsen Juel (s. 2671). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 2, c. 1690 commemorating parsons of the church for three generations, their wives and children, i.e. Erik Nielsen Brunov, Anna Bartholin, Jacob Rasmussen Juel, Laurits Jensen Holst, Susanne Eriksdatter Brun and the children Dorethe Jakobsdatter Juel and Frantz Jacobsen Juel.*

†1666 i sin alders 52. år; desuden for hustruen, Anne Berthelsda(t)er (Anna Bartholin), * i Sevel Præstegård 1606, †30. april 1690, 84 år gammel. Desuden for Jacob Rasmussen Juel, * i København 10. dec. 1630, sognepræst i Estvad og Rønbjerg kirker i 23 år, †26. juni 1689, 52 år gammel. Endvidere for hans hustru, Susanne Eric(s) (Susanne Eriksdatter) Brun, * 2. marts 1651, †□ (1732) og deres børn, Dorothe Jacobs D (Jacobs-

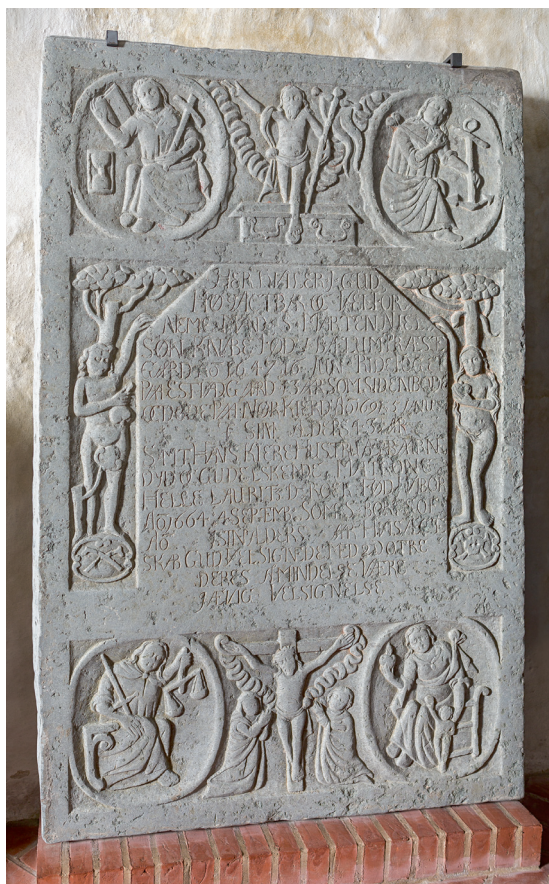

Fig. 77. Gravsten nr. 3, o. 1691, for Morten Nielsen Knabe, ridefoged på Estvadgård, og hans hustru, Helle Lauritzdatter Roer (s. 2672). Foto Arnold Mikkelsen 2017. — Tombstone no. 3, c. 1691, of Morten Nielsen Knabe, bailiff at Estvadgård, and his wife, Helle Lauritzdatter Roer.

datter) Juel, *19. april 1672, † i sin 17. uge, samt en søn, Frantz Jacobson Juel, *21. april 1676, †1682, seks år gammel. Endelig for Susanne Eriksdatter Bruns anden ægtemand, Lauritz Jensen (Laurits Jensen) Holst, *21. marts 1654 i Aalbeck (Ålbæk) Præstegård, sognepræst i de ovennævnte kirker, † □ (1724), □ (70) år gammel.

Af rød kalksten, 195×133 cm. Indskrift i fordybede versaler, enkelte af disse dog kursiverede, placeret i skriftfeltet samt sat som randskrift. Over det centrale skriftfelt har stenen et relief af *Kristi Opstandelse*. Kristus med korsfane i venstre hånd stiger op af sarkofagen, der er forsynet med bærehanke, mens to soldater forundrede betragter synet, der indrammes af skybræmmer. Midt på ste-

nen er et cirkelfelt med forkrænkethedssymboler, et vinget timeglas over et kranium med korslagte knogler. I hjørnerne ses cirkelmedaljoner med evangelistsymboler, øverst tv. og th. Mattæus (»S. Matthaeus«) og Markus (»S. Marcus«), nederst Lukas (»S. Lucas«) og Johannes (»S. Johannes«).

Stenen, der er opstillet i koret ved sydøstvæggen og siden 1994 står på et muret podium, fæstnet med metalankre, lå tidligere 'oven for præsternes åbne begravelse', måske i koret eller kirkens vestende.¹³⁶ 1890 lå den under korbuen (Uldall 1890). Herfra flyttet 1923 til sin nuværende placering.¹⁹

3) (Fig. 77, 86), o. 1691, for Marten Nielsøn (Morten Nielsen) Knabe, * i Bælum Præstegård 16. juni 1647, ridefoged på Estvadgård i 13 år, senere bosat på Nørkierd (Nørkjær), hvor han døde 5. jan. 1691 i en alder af 43½ år. Desuden for hans hustru, Helle Lauritzd(atter) Roer, * i Viborg 4. sept. 1664, † □ i sin alders □ år. I ægteskabet blev født to døtre.

Af grå kalksten, 189×118 cm. Indskrift i skriftfeltet i fordybede versaler, enkelte af disse dog kursiverede. Det centrale felt indrammes af figurfremstillinger, foroven *Kristi Opstandelse*, der omtrent nøje svarer til fremstillingen på gravsten nr. 2. Tv. og th. står Adam og Eva på tværovale postamenter, smykket med forkrænkethedssymboler, krydsede knogler og kranium. Nederst ses *Korsfæstelsen*. Kristus på korset hænger i strakte arme og har venstre ben lagt over højre. En skybræmme adskiller ham fra to knælende personer, formentlig Morten Knabe og Helle Roer, der begge har samlet hænderne i bøn; han er vist tv. med skulderlangt hår, mens hun bærer konehue. I de fire hjørner er dyder i højovaler, øverst tv. og th. *Troen* med kors, bog og timeglas samt *Håbet* med anker. Nederst ses tilsvarende *Retfærdighed* med sværd og vægt samt *Kærlighed* med brændende hjerte og barn. Stenen, der dannede pendant til den lidt større gravsten nr. 2, kunne trods materialeforskellen ud fra lighedspunkter i typografien og i de respektive gengivelser af Opstandelsen være udført af samme stenhugger.¹³⁷

Stenen, der er opstillet i koret ved nordøstvæggen og siden 1994 står på et muret podium, fæstnet med metalankre, lå tidligere under korbuen

(Uldall 1890). Herfra flyttet 1923 til den nuværende placering.¹⁹

4) (Fig. 78), o. 1785, for Anna Dorteia Vieth, *21. febr. 1704, enke efter Ditlev Trappaud (til Tvillumgård, †1768), konferensråd og amtmænd over Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter, † på Estvad Kloster 8. maj 1785.

Af grå kalksten, 190×126 cm, overfladen og navnlig indskriften er delvist afslidt. Skriftfeltet formet som en uregelmæssig oval, med indskrift i fordybet kursiv. Øverst er en engel med laurbærkrans i højre hånd og en basun i venstre; for enden tv. og th. er to tilsvarende småengle, vist hhv. som *Kærligheden* med flammende hjerte og *Troen* med kors og kalk. Parrets hjelmvåben skjold ses i øvre venstre og højre hjørne.

Fig. 78. Gravsten nr. 4, o. 1785, for Anna Dorteia Vieth, enke efter konferensråd og amtmænd Ditlev Trappaud og konventualinde på Estvadgård Kloster (s. 2673). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Tombstone no. 4, c. 1785, of Anna Dorteia Vieth, widow of privy and county councillor Ditlev Trappaud, and sister at Estvadgård Convent.

Fig. 79. Gravsten nr. 5, o. 1795, for Catharina de Willers, enke efter premierløjtnant Christian Friderich de Willers, og parrets datter Jeanette Friderichsdatter de Willers (s. 2673). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Tombstone no. 5, c. 1795, of Catharina de Willers, widow of First Lieutenant Christian Friderich de Willers, and the couple's daughter, Jeanette Friderichsdatter de Willers.

Gravstenen, der tidligere fandtes på kirkegården,¹³⁸ er siden 1994 placeret på et muret podium i korets nordvesthjørne.

5) (Fig. 79), o. 1795, for Catharina de Willers, født Schmidt, *17. april 1723, †12. maj 1795 som enke efter Christian Friderich de Willers, tidligere premierløjtnant ved det kongelige artillerikorps, † på Kronborg Slot 18. maj 1762. Endvidere for parrets datter, Jeanette Friderich(sdatter?) de Willers, † i København (?) 26. maj (?) 1765 (?).

Af lys rødlig kalksten, 188×112 cm, stærkt afslidt. Indskriften, der dækker hele stenen inden for en smal profilliste, står i fordybet kursiv med

enkelte kursiverede versaler. Stenen, der tidligere fandtes på kirkegården,¹³⁹ er 1994 sat på et muret podium i korets sydvesthjørne.

†Gravkapel for Johan Severin Bentzon og Frederikke Louise Glud, senere for beboere på Estvadgård Kloster. Indrettet o. 1741 eller o. 1745 i tårnrummet (s. 2618) og aflukket med et nyere †gravgitter af jern.¹⁴⁰ Heri var indsat kisterne (fig. 80) for Estvadgårds tidligere ejerpar, Johan Severin Bentzon (†1741) og Frederikke Louise Glud (†1745), der i dag står i den underliggende krypt. 1913 foresloges begge kister nedsat på kirkegården.¹⁴¹ S.å. åbnedes kisterne, der indeholdt tre lig, i den ene et balsameret mandslig, indsvøbt i et ligklæde (Johan Severin Bentzon), i den anden et tilsvarende kvindeligt (Frederikke Louise Glud) samt

et lig af et barn, formentlig et tidligt afdød og ikke navngivet barn af parret. Redegørelsen foranledigede den socialt engagerede digter, Jeppe Aakjær, som var opvokset i lokalområdet, til et indigneret udfald mod den afdøde herremand, hvis bondeplageriske adfærd han også havde beskrevet andetsteds. If. Aakjær, der støttede forslaget om kisternes udflytning, var det ikke rimeligt at bevare kirken som herremandens, der her kunne hvile i den evige søvn ligesom Farao i sin pyramidekrypt. Tværtimod tilhørte kirken nu bonden, hvis pligt det var at friholde den for, »hvad der lugter af Fortids Uret, at den ikke bliver et Benhus for henfarne Strugglere og Fortidens Bondeplagere«. ¹⁴² Kisterne blev dog først 1924 nedflyttet til det underliggende kryptrum i

Fig. 80. Gravkrypt under †gravkapel i tårnrummet for Johan Severin Bentzon (†1741) og Frederikke Louise Glud (†1745). I krypten ses de afdødes kister (s. 2675). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Burial crypt beneath the †sepulchral chapel in the tower for Johan Severin Bentzon (†1741) and Frederikke Louise Glud (†1745). The coffins of the deceased can be seen in the crypt.*

forbindelse med opstilling af torgel nr. 2. I dette rum var tidligere indsat afdøde beboere fra frøkenklostret.¹⁴³ Kister herfra er formentlig allerede o. 1860 nedsat på kirkegården i forbindelse med den store tømning af kirkens begravelser (jf. s. 2676). Ægteparrets identiske kister af barokprofil var tidligere betrukket med læder (jf. fig. 88) og smykket med indskriftplader og kistebeslag af bly, jf. ndf. I forbindelse med kisternes flytning istandsattes og delvist fornyedes både de ydre og de tilhørende inderkister, idet yderkisterne blev betrukket med sort tklæde og tilhørende snore. Endvidere fornyedes bærehankene af tov, ligesom der udførtes nye kisteplader.

★*Kistebeslag* (fig. 81–82), af bly, oprindeligt med forsølvning. To mindre fragmenter af ornamentbortter blev 1913 (*Nørlund 1913*) indleveret til Nationalmuseet (D93/1977), dels et bånd med tovsnoning hvorover akantusblade, 3,2×13,4 cm, dels en dekoration med båndsl yng sammensat af skiftevis større og mindre ovale felter med firbladsrosetter i gennembrudt arbejde, 5,5×17 cm. Fragmenterne har smykket Frederikke Louise Gluds ligkiste.

Kisteplader, af sølv, begge 8×13 cm, blev 1926 opsat på parrets kister (jf. fig. 80).¹⁴⁴ Teksten i fordybet kursiv er en forenklet version af de ældre kisteplader. 1) For Johan Severin Benzon (Benzon) til Estvadgård, arving til Skærsø Stamhus, kancellisekretær, ★ i Viborg 27. april 1692, † 9. maj 1741. Placeret på fodenden af afdødes kiste, sydligst i krypten. 2) For Friderica Louise Glud, enke efter ovennævnte, ★ på Bragnes i Norge 10. nov. 1702, † 16. maj 1745. Placering som nr. 1.

†*Kistebeslag*. 1913 registreredes hhv. et sammenslynget navnetræk og aftryk efter samme på hver af de to kisters langside (*Nørlund 1913*).

†*Kisteplader*. Som nævnt s. 2670 fandtes 1759 kisteplader med lange gravskrifter, både i prosa og på vers på de respektive kister. Begge plader var o. 1763 midlertidigt opsat i kirken. 1) For kancellisekretær Johan Severin Benzon (Benzon) til Estvadgård og arving til Schiersø stamhus (Skærsø, Dråby Sogn, Mols Hrd., Randers Amt), ★ 27. april 1692 i Viborg som søn af Hans Benzon og Kirstine Glud, i 22 år g.m. Friderica Lovisa (Frederikke Louise Glud), † 9. maj 1741 i

Fig. 81–82. ★Kistebeslag fra Frederikke Louise Gluds kiste (s. 2675). 81. Bånd med tovsnoning og akantusblade. 82. Båndsl yng med firbladsrosetter. Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – ★*Mountings from the coffin of Frederikke Louise Glud*. 81. Band with rope ornament and acanthus leaves. 82. Interlacing with quatrefoil rosettes.

en alder af 49 år og 12 dage. Efter personalia et blomstrende gravskrift i 12 rimede strofer:¹⁴⁵

»Her hviler han, som blev i Verden stærk beklaffet,
Fordi han gierne saae dens Ondskab blev afstraffet,
Sin Næste elskte han og gierne brød sit Brød
For den Nødtørfuge, han saae, der lidte Nød.
Med Jacob kunde han med største Føye sige,
At liden var hans Tid saavelsom ond tillige,
Mens han med Israel dog holt sig Fyrsterlig,
Og overvandt sin Gud i Striden mandelig.
Som han i visse Ting, har Jacob efterlignet,
Saa slap han ey sin Gud før at han blev velsignet,
Og ved en Salig Død til ham i Himlen gik,
Ja paa sit møysom Liv saaledes Ende fik.«

2) For Friderica Lovise Glud (Frederikke Louise), ★ på Bragnes i Norge 10. nov. 1702 som datter af justitsråd og amtmand Povel Glud og Ingeborg Marie Bording, g. i 22 år uden livsarvinger med ovennævnte og sad enke i næsten fire år, da hun nogle dage før sin død 'ved en gudelig og fast mangeløs stiftelse, til Guds ære og mange Guds børns langvarig nytte og husværelse' bortgav Estvadgård til seks adelige enkefruer og et tilsvarende antal jomfruer (s. 2607). † 16. marts 1745, i en alder af 42 år, fire måneder og seks dage. Efter personalia et tilsvarende rimet gravvers i 30 strofer:

»Her hviiler Friderica Glud,
 Som Salig gik af Verden ud
 Fra Trængsel, Striid og Møye,
 Hun een Tabita viiste sig
 I Liv og Død at være liig,
 Det siges kand med Føye.
 Hun Estvadgaard bortskiænkede
 Med Gods og meere, ja lod see
 Hun vidste saa at skifte,
 Og give sine Midler bort,
 At ingen derved kom til kort,
 Og lod et Closter stifte.
 Dernæst af Hiertet gjorde Bod
 For Synden, som hun frit tilstod,
 Ja Gud og hendes Næste
 Hun trolig bad forlade sig,
 Og ynsket saa: Gud tænk på mig
 I Naade til det beste.
 Gud naadig saae til hendes Bøn,
 For hun i Troen til hans Søn
 I hendes Væe og Smerte,
 Udøste, ja han hendes Nød
 Opløste ved en Salig Død,
 Og glæde hendes Hierte.
 Hun lever nu i Engle-Fryd,
 Saa har vor Herre hendes Dyd
 I Naade vildet krone;
 Hun siunger nu høytidelig
 Haleluja! evindeligh
 For Herrens Stoel og Trone.«

Begravelser: Johan Severin Bentzon, 13. juli 1741; Frederikke Louise Glud, 30. marts 1745; if. kirkebogen var 11 konventualinder fra klostret indsat i kirken, formentlig i den ovennævnte kryptbegravelse; kisteplader eller andre materielle levn herfra er dog ikke bevaret (jf. ndf.).¹⁴⁶

†*Åbne begravelser.* 1768 er omtalt tre åbne begravelser,⁷² hvoraf de to tilhørte Estvadgård, dvs. den førnævnte og en ældre under koret. Hertil kom en begravelsesplads for kirkens præster.¹⁴⁷ 1795 omtaltes brøstfældige låger og nedsunkne sten ved to begravelser, dels i altergulvet, dels i skibet.²³ 1860 anbefaledes gravene opfyldt, efter at kisterne forinden var nedsat på kirkegården.⁹² If. en indberetning fra 1890 blev en del kister således 'for 28 år siden' ført ud af kirken fra deres placering dels under alteret, dels under gulvet i den modsatte ende af kirken og 'kastet mellem hinanden i en stor grav' på kirkegården; stedet blev dog ikke særskilt markeret. På flere af kisterne fandtes 'kårder og forsinger', dvs. kisteplader

og -beslag.¹⁴⁸ De berørte begravelser har antagelig dels rummet beboere fra Estvadgård, herunder fra det senere kloster, dels kirkens præster. En reminiscens herfra er et *kistekrucifiks* (fig. 83), o. 1700, af messing, 54×37 cm. Kristusfiguren, 26 cm høj, hænger i let bøjede arme med hovedet, hvorom tornekronen, tungt ludende mod højre skulder. Det folderige lændeklæde er bundet med en knude og tilhørende, nedfaldende snip ved højre hofte. Korstræet er glat. En indskriftløs skriftseddel med oprullede ender er fæstnet til den øvre lodrette korsstav. Krucifikset var tidligere fæstnet til prædikestolen på søjlen mellem Markus og Lukas (jf. fig. 31), men er nu ophængt på sydvæggen over stolen.

Kirkegårdsmonumenter. †*Gravsten*, o. 1774, for Jens Morsing, sognepræst i Estvad, †6. okt. 1709 i Hjerker Præstegård, kaldet 10. april 1754, g. 1° med Apollone Friis 7. april 1755 (jf. ndf.) og 2° med Anne Elisabeth Høegh 6. okt. 1769, †20. juni 1774. Desuden over ovennævnte Apollone Friis, * i Spenstrup Præstegård 11. dec. 1729, †23. jan. 1769.¹⁴⁹

I forbindelse med personalia var fyldige hyldestord over de afdøde. Om Apollone Friis hed det bl.a.:

»Uden at ville viide det
 Betænckte Hun de Fattige,
 og deris Husvalelse
 Skeede hemmelig uden at lide Roes
 Hendes omgang var anstændig
 og i sit Huus var Hun
 Roesværdig og forsynlig
 Hun søgte at behage, elske og ære
 Hendes Mand.
 Hun blev ogsaa æret af alle
 Som selv Kjændte Dyden.
 Anviise Christendoms Prover [!]
 var just Hendes Forsæt og Attraae.
 Hun var icke Kiæd af leve
 og hun var ej heller bange
 Men fornøyet med at døe
 Thi som Hun I sunde dage Kunde tröste
 Sig selv og Andre
 Med Guds Kunskaab,
 Saa gjorde den samme Oplysning
 Hende frimodig
 til at gaa Döden i möde
 og at siige sin Kiære Ægtefælle
 Og ald Verden Farvel.«

Stenen var placeret øst for kirken.¹⁵⁰

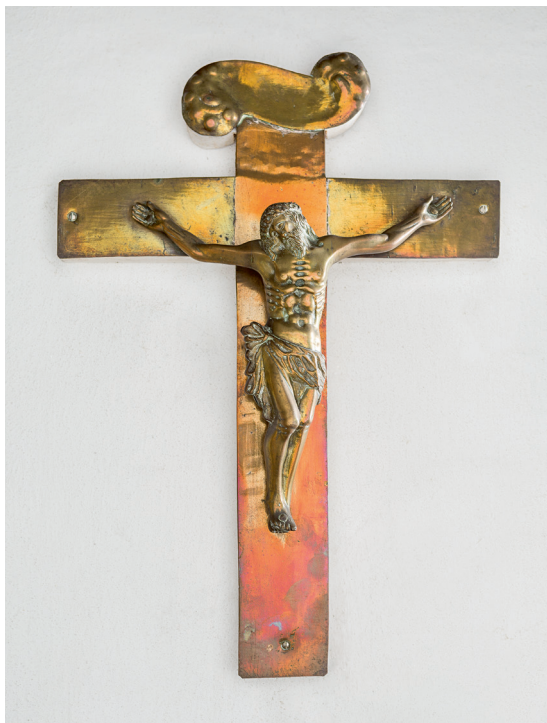

Fig. 83. Kistekrucifiks, o. 1700, tidligere ophængt ved prædikestolen (s. 2676). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Coffin crucifix, c. 1700, formerly hung by the pulpit.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder anvendt i beskrivelsen af Estvad Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser, anvendt i Ringkøbing Amt i almindelighed, jf. også s. 54–59. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933– er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen for det pågældende amt; referencer inden for Ringkøbing Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Synsprotokol 1861 ff. (*Synsprot.*).

Rigsarkivet, Viborg (RAV). *Ribe bispearkiv* (C 4): 189. Kirkesyn 1669–1775. – 190. Kirkesyn 1788–92. – 194. Kirkeregnskaber for Hardsyssel 1699–1725. – 704–11a. Indberetninger om kirke- og præstegårdssyn 1793–1840. – 772. Præsteindberetninger til biskop J. Bloch 1766–69. – 844a. Biskop Mathias Anchersens visitatsbog 1734–38. – 846. Visitatsprotokol for Ringkøbing amt 1809–30. *Provstiarkiver.* C 39H. Ringkøbing nordre amtsprovsti. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1812–24 (1835). – C 40, C4–7. Ringkøbing amts østre provsti. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1824–72. – *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1654–86 (C–

KRB–86–87) (*Kirkerghsk.*). *Pastoratsarkiver:* Liber Daticus (CP–0506, 32–35). *Viborg landstings skøde- og panteprotokol.* 1687–89 (B 24–652); 1692–93 (B 24–656). *Privatar-kiver:* Søren Vig–Nielsens privatarkiv. *Håndskriftsamlingen:* N. Lachmann, *Beskrivelse over Ribe Stift* (o. 1763) (H 7(2) –67).

Rigsarkivet, København (RAK). *Danske Kancelli.* D 26. Jyske registre 1742, nr. 189 og 216; D 28. Jyske Tegnelser 1742, nr. 146.

Nationalmuseet (NM). *Håndskrifter.* F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker* V, 1890, 310 (Uldall 1890); *Notebøger.* Søren Abildgaard, VIII (1772–73) (*Abildgaard*). *Indberetninger.* W. Steen 1890 (begravelser); J. Magnus-Petersen 1893–94 (kalkmalerier, messehagel, *Magnus-Petersen 1893 og 1894*); Chr. Axel Jensen 1907 (epitafium, *Jensen 1907*); Niels J. Termansen 1910 og 1920 (epitafium, *Termansen 1910, 1920*); Poul Nørlund 1913 (kister i gravkapel, *Nørlund 1913*); Egmont Lind 1916 (kalkmalerier, *Lind 1916*); V. Norn 1929 (røgelseskar, alterstager og alterkalk, *Norn 1929*); Egmont Lind 1931 (kalkmalerier, *Lind 1931*); Sv. Fritz 1951 (lysekrone, *Fritz 1951*); Sonja Støvring Nielsen 1974 (messehagel); Marianne Rasmussen 1975 (messehagel, *Rasmussen 1975*); Mogens Larsen 1977 (altertavle og prædikestol, *Larsen 1977*); Vivi Lønborg Andersen 1982 (kirkekiste, *Lønborg Andersen 1982*); Kurt Nedergaard og E. B. Rosing Holm 1983 (altertavle og prædikestol, *Nedergaard og Rosing Holm 1983*); Vilhelmsen, Marxen og Bech-Jensen 1993 (bygning, kalkmalerier og historisk inventar); B. Als Hansen 1994 (arkæologiske undersøgelser i koret); Kirsten Trampedach 2008 (kalkmalerier).

Tegninger. NM. J. Magnus Petersen 1893–94 (kalkmalerier); Mølgaard Andersen udateret (epitafium); B. Skou 1988 (plan, kopi); *Danmarks Kunsthbibliotek.* Dines Kamp 1934 (plan, snit, facader, situationsplan, kirkegårdsportal, bygningsprofiler); *Arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen og Bech-Jensen, Aarhus.* E. Draiby 1947–48, suppleret 1993 af VMB (plan, snit, opstalter, situation – kopier).

Litteratur. Svend Laustsen, *Estvad og Rønbjerg sogne I. Hovedtræk af sognenes historie indtil 1880*, Skive 2000 (*Laustsen 2000*). Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af diverse træ fra Estvad Kirke*, Ringkøbing amt, NNU rapport nr. 55 2017, Nationalmuseet 2017 (*Hylleberg Eriksen 2017*).

Historisk indledning ved Birgitte Bøggild Johannsen i samarbejde med Mogens Kragssig Jensen, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Anders C. Christensen og Ebbe Nyborg, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Oversættelser ved James Manley (engelsk). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet august 2018.

¹ *Diplomatarium Danicum*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.), Kbh. 1938-, 3, II, nr. 372 (25. juli 1347) og 3, V, nr. 385 (11. nov. 1360).

² *Samlinger af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol, nedskrevne 1290-1518, kaldet »Oldemoder«* (*Avia Ripensis*), O. Nielsen (udg.), Kbh. 1869, 113.

³ Den skønsmæssige datering af kirkelisten, der tidligere ansattes til o. 1350, er senest af Jakob Kieffer-Olsen i *DK Vêjle* 2533 med note 3 (s. 2551) og samme, *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark* (under udgivelse, juni 2018) angivet som o. 1376-89 ud fra den omtrentlige virketid for sysselprovsten i Hardsyssel, Laurentius, der affattede listen.

⁴ *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 45.

⁵ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885-2005 (9. aug. 1565).

⁶ RAV. *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1692-93 (B 24-656), lyst 27. april 1692. 1687 blev kirken midlertidigt overtaget af justits- og kancelliråd Vilhelm Mule og generalfiskal Jørgen Landorph, jf. *Kronens Skøder på afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden 1535-1765*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1892-1955, II, 599-87. Allerede få måneder efter blev kirken overtaget af etatsråd Jørgen Arenfeldt til Rugård, der dette år nævnes som ejer, jf. RAV. *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1687-89 (B 24-652), lyst

25. maj 1687. Siden, ligeledes 1692, nævntes Johanne Below på Kølskegård (Hallund Sogn, Dronninglund Hrd., Aalborg Amt) som ejer, idet købet dog ikke ses tinglyst.

⁷ Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve*, Kbh. 1755-65, IV, 628 ff. Om frøkenklostret, et af de senest etablerede, der dog også husede enker, jf. Albert Fabritius, »Adelige frøkenklostre«, *Personallhistorisk Tidsskrift* 16,4, 1976, 109-16, spec. 115. Frøkenklostret er dog ikke omtalt i den seneste oversigt over temaet, Poul Holstein og Henrik Holstein, »Forsørgelse og statussymbol«, *Adel. Den danske adel efter 1849*, red. Lars Bisgaard og Mogens Kragssig Jensen, Kbh. 2015, 439-59.

⁸ *Laustsen 2000* 157-58. Overgangen til selveje er omtalt i RAV. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. for Estvad Kirke 1904-28 (C 506-07).

⁹ Søren Abildgaard's notebog, VIII (*Abildgaard*), 134. Det er derfor ikke korrekt, når *Laustsen 2000* 166 anfører, at tavlen først ophængtes i kirken efter kapellets nedrivning.

¹⁰ *Kancelliets Brevbøger* (note 5), 18. nov. 1583; jf. også *Laustsen 2000* 47.

¹¹ V. Hostrup-Schultz, »En Kirketyvs Bedrifter« *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 4, VI, 1928-30, 333.

¹² Om striden, jf. *Laustsen 2000* 161-63.

¹³ Jf. *Laustsen 2000* 49. Om Viborg Domkirkes harnisk, se også Jens Vellev, »Kongegraven i Viborg – og noget om Domkirkens begravelsesharnisk«, *MIV* 15, 1989, 95-118, specielt 107 ff.; samme, »Kirkens harnisk«, *Skalk* 5, 1995, 18-19.

¹⁴ RAK. *Danske Kancelli*. D 26. Jyske registre 1742, nr. 189 og 216 (1. jan. og 30. marts 1745). Om begravelsen, se også Jeppe Aakjær, »Den onde Herremand paa Estvadgaard«, *Skive Folkeblad* 23. juni 1928.

¹⁵ *Kjøbenhavns Diplomatarium*, O. Nielsen (udg.), 6, Kbh. 1886, nr. 31 (7. nov. 1682). Begravelsen overtrådte bl.a. § 10, 14, 16, 20-21 mht. varigheden af ligets fremvisning i kirken og klokkeringningen samt anvendelsen af opstillede lystager med vokslus på kirkegulvet.

¹⁶ Retssagen rejstes på Kancelliets vegne af byfoged i Ringkøbing, Niels Foersom, idet justitsråd Iver Nicolai Sehested og landsdommer Edvard Trellund fungerede som kommissærer. Jf. også *Laustsen 2000* 54.

¹⁷ RAK. *Danske Kancelli*. D 28. Jyske tegnelser 1745, nr. 146 (9. sept. 1745).

¹⁸ Undersøgelsen blev foretaget af Birgit Als Hansen, j.nr. 700/94.

¹⁹ *Synsprot.*

²⁰ RAV. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1654-86 (C-KRB-86-87) (*Kirkegsk.*); RAV. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

²¹ *Kirkegsk.*

²² RAV. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

²³ RAV. *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1793-97 (C 4-704).

Fig. 84. Korets genopbyggede østgavl set fra øst (s. 2612). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Rebuilt east gable of the chancel, seen from the east.*

²⁴ RAV. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1803-04 (C 4-706).

²⁵ RAV. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1811-1815 (C 4-709).

²⁶ *Kirkegsk.*, dog kan der også være tale om en dør i tårnets sydmur (s. 2618).

²⁷ I det indre dækkes vinduet af et epitafium.

²⁸ Åbningen måler 140×70 cm.

²⁹ Nicherne var tilmuret med røde og enkelte gule teglsten i formatet 28×14×5 cm, enkelte dog med en tykkelse på 8 cm. Undersøgelsen blev foretaget af Birgit Als Hansen, j.nr. 700/94.

³⁰ Oversiden af hvælvet er skjult af isolering.

³¹ Tilmuringen er i syd og vest af rå kamp, i nord af tegl i normalformat.

³² I vest og nord er tilmuringen af rå kamp. Mod syd er nedre, blændede del af tegl i normalformat (fire skifter), hvorunder er munkesten (tre skifter).

³³ *Laustsen 2000* 160.

³⁴ RAV. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696-1775 (C 4-189).

³⁵ Af de 550 mursten anførtes de 200 som værende 'fundne i grunden', hvilket antyder en ældre forgænger på stedet. *Kirkegsk.*

³⁶ RAV. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1856-1872 (C 40 C-7).

³⁷ RAV. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1798-1802 (C 4-705).

³⁸ RAV. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1807-10 (C 4-708).

³⁹ RAV. *Ribe bispeark*. Visitatsprot. 1809-30 (C 4-846).

⁴⁰ RAV. Pastoratsrk. *Liber Daticus* (CP-0506).

⁴¹ RAV. Søren Vig-Nielsens *privatarb.*

⁴² NM. *Korrespondanceark.*, j.nr. 3P405.

⁴³ En indskrift daterer arbejdet til 30. aug. 1951.

⁴⁴ Stolper henlagt på skibets loft stammer muligvis fra denne restaurering (jf. note 48).

⁴⁵ RAV. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C 4-190). Jf. også *Laustsen 2000* 165.

⁴⁶ RAV. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1793-1815 (C 4-705-09).

⁴⁷ RAV. *Liber Daticus* (CP-0506).

⁴⁸ Hen over skibets hanebånd ligger seks fragmenterede bjælker, hovedsagelig af eg. Muligvis er der tale om kasseret materiale fra tårnets bjælkelag, der blev restaureret 1984 (s. 2624), (jf. j.nr. 477/84). Alternativt stammer træet fra udskiftningen af tårnets muranker 1994 (j.nr. 987/93).

⁴⁹ Resultaterne er alle samlet i én rapport udarbejdet 2017 (*Hylleberg Eriksen 2017*).

⁵⁰ En enkelt prøve (prøvenr. 71202039) med ni splintår og fældningsår o. 1479 er også medtaget i denne gruppe.

⁵¹ For tagværkernes vedkommende er alle prøver udtaget i tømmer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. I den ældste gruppe er yngste årring

dannet 1404 (prøvenr. 71201029), i næstældste gruppe 1423 (prøvenr. 71201069) og i yngste gruppe 1444 (prøvenr. 71201059). For blybræddernes vedkommende er yngste årring i den ældste gruppe dannet 1404 (prøvenr. 71202069). Fra denne gruppe er splintved bevaret på en enkelt prøve. I næstældste fase er yngste årring dannet 1485 (prøvenr. 71202079), mens yngste årring i den seneste fase er dannet 1591 (prøvenr. 71202019). På bundbrædderne fra kisten er ikke bevaret splintved. Yngste bevarede årring er dannet 1264 (prøvenr. 71203049).

⁵² Inv.nr. D678, D680-D686, D3140.

⁵³ Jf. NM. *Korrespondanceark*. Brev af 7. juli 1975 fra Knud J. Krogh til forstkandidat Kent Havemann, j.nr. 648/75. Se også Knud J. Krogh, »Tag af bly«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1976, 154-66. Omlægningen af blytaget på skibets sydside 1951 (jf. s. 2625) er i øvrigt dokumenteret på en stumfilm fra 1954 af ingeniør Aage Rothenborg. Her vises bl.a. støbningen af en tålblyplade med initialerne »BB / 1951«. Optagelserne er udgivet som nr. tre i en række på syv DVD'er, omhandlende ældre håndværk og arbejdsprocesser, jf. »Film fra Nationalmuseets Etnologiske Filmarkiv« 3, Metal, Nationalmuseet 2004.

⁵⁴ Mindre udbedringer foretoges 1670, 1684 og 1686. *Kirkegsk.* Jf. også *Laustsen 2000* 154.

⁵⁵ Ophængt på nordsiden af trekantgavlen mellem kor og skib.

⁵⁶ NM. *Korrespondanceark*. Rapport af Eigil Rothe, j.nr. 381/16. Her opregnes adskillige, alvorlige mangler ved kakkellovnen, hvilket afstedkom følgende kommentar: »Selvfølgelig kan der fyres i den, men man kunde omvendt lige saa godt benytte et aabent Ildsted.« Også i forbindelse med epitafiets restaurering måtte man forholde sig til den 'skandaløse kakkellovn', jf. Niels Termansen, j.nr. 207/10 (s. 2668).

⁵⁷ Jf. *Lind 1931*.

⁵⁸ Yderligere blev der ved ovnsens vedligeholdelse sat en stige imod væggen, hvorved pudsen skallede af.

⁵⁹ Poul Nørlund og Egmont Lind, *Danmarks romanske Kalkmalerier*, Kbh. 1944, 184, 186 og katalog nr. 74.

⁶⁰ Jf. Nørlund og Lind 1944 (note 59).

⁶¹ Søren Kaspersen, »Kain og Abels offer i dansk, romansk vægmaleri«, *Imagines Medievales*, Uppsala 1983, 211-60.

⁶² En kalkmalet Madonna fra o. 1250 med barnet på højre knæ findes i Framlev Kirke (*DK Århus 2043*).

⁶³ Jf. også Susanne Wenningsted-Torgard, »S. Kristoffer-fremstillinger«, *Danske kalkmalerier, Tidlig gotik 1275-1375*, red. Ulla Haastrup, Kbh. 1989, 164-67.

⁶⁴ *Kirkegsk.* I lighed med en række andre kirke-regnskaber fra Ginding Hrd. (også Rønbjerg, Ejning, Hodsager og Haderup) er regnskabsbøgerne dog bemærkelsesværdige ved deres sammensatte karakter både med fragmenter af diverse pergamenter fra 1300- og 1400-tallet, dokumenter af blandet indhold fra 1500-

Fig. 85. Kalkmaleri o. 1225 på skibets nordvæg (s. 2630). Akvarel af J. Magnus-Petersen 1894. — Water-colour, 1894. of wall painting, c. 1225, on north wall of nave.

og 1600-tallet samt oversigter over de konkrete kirkers tilgodehavender, dateret 1525 ff. Om regnskabsbøgerne, jf. Svend Clausen, »Fund fra Ribe Stiftsarkiv«, *Siden Saxo* 1, 2014, 1, 4-15.

⁶⁵ RAV. *Ribe bispeark*. Biskop Mathias Anchersens visitatsbog 1734-38 (C 4-844a).

⁶⁶ RAV. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696-1775 (C 4-189). Jf. en tilsvarende vurdering 1768 smst.

⁶⁷ If. Kresten H. Lidegaard, *Af Abraham-Sønnernes Saga*, Kbh. 1944, 96, solgtes bl.a. to meget smukke udskårne figurer i legemsstørrelse af eg, der genbrugtes (»nue smo Kaael«) som stolper ved en havelåge. Jf. også *Laustsen* 2000 169. Figureerne kan hidrøre fra *†pulpitur* nr. 1.

⁶⁸ *Dagbladet*, 27. aug. 1879.

⁶⁹ NM. *Antikvarisk-topografisk ark.*, brev af 30. juli 1878 fra Chr. M. Kjærsgaard.

⁷⁰ RAV. *Pastoratsark*. Liber Daticus 1841-50 (CP-0506, pk. 35-40).

⁷¹ *Hostrup-Schultz* 1928-30 (note 11), 333. Om tyven, jf. også »Kirkeran«, *Skalk* 2, 1986, 32.

⁷² RAV. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-772).

⁷³ Estvadtavlen datering, mestertilskrivning og ikonografi er senest diskuteret af Sissel F. Plathe, »Estvad kirkes middelalderlige altertavle« i *Laustsen* 2000 359-71; Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks middelalderlige altertavler*, Odense 2010, 227 f.; Bernd Bünsche, *Das Goschhof-Retabel in Schleswig. Ein Werk des Hans Brüggemann*, Kiel 2005, 22, 154, 171, 256 f., 302, 313 f.; Jan Friedrich Richter, *Hans Brüggemann*, Berlin 2011, spec 70-73, 102 f. (kat.nr. 7).

⁷⁴ Jf. Larsen 1977. If. *Nedergaard og Rosing Holm* 1983 er denne dog oprindelig, hvilket strider mod den kendsgerning, at hovederne på figurrækken pga. denne overskæres af rammens rankeværk.

⁷⁵ Hellebarden er normalt apostlen Mattæus' attribut, men denne, der her antagelig er gengivet som nr. 6, mangler tilsyneladende ikke denne.

⁷⁶ If. Plathe 2000 (note 73) 364 er figuren identisk med Jakob den yngre, hvorimod samme i Plathe og Bruun 2010 (note 73) 227 ligesom Richter 2011 (note 73) 103 betegner den som Filip.

⁷⁷ Plathe 2000 (note 73) 365 og Plathe og Bruun (note 73) 227 betegner figuren som Filip, mens Richter 2011 (note 73) 103 benævner ham som Jakob den yngre.

⁷⁸ Jf. Plathe 2000 (note 73) 365 og Richter 2011 (note 73) 103.

⁷⁹ Jf. Plathe 2000 (note 73) 367, der betegner genstanden som en medicinflaske, mens Richter 2011 (note 73) karakteriserer den som en morter, om end figuren ligesom ovennævnte identificeres med Cosmas eller Damin. Plathe og Bruun 2010 (note 73) 227 foreslår dog Skt. Eustachius, idet genstanden tolkes som et sværdhæfte med afknækket klinge.

⁸⁰ Jf. Plathe og Bruun 2010 (note 73) 227. Som alternativ er foreslået ærkebiskop Lambert fra Maastricht, hvilket dog turde modsiges af hans dragt, jf. dog Plathe 2000 (note 73) 368 og Richter 2011 (note 73) 103.

⁸¹ Richter 2011 (note 73), 103.

Fig. 86. Fragment af kalkmalet tudsmykning fra sen-gotisk tid på korets nordvæg (s. 2633). Foto Egmont Lind 1950. — Fragment of wall-painted tudsmykning from Late Gothic period on north wall of chancel.

⁸² V. Thorlacius-Ussing, »Den senere Middelalder«, i *Danmarks Billedhuggerkunst*, red. V. Thorlacius-Ussing, Kbh. 1950, 126.

⁸³ Jf. referat af argumentation fra Horst Appuhn, *Der Bordesolmer Altar. Studien zum Werk Meister Hans Brüggemanns*, Dissertation, Kiel 1952, 184–88, i Bünsche 2005 (note 73) 257–59. Appuhns afhandling har ikke været tilgængelig for redaktionen. Jf. dog Horst Appuhn, *Hans Brüggemann aus Walsrode*, Walsrode 1966, 10.

⁸⁴ Plathe 2000 (note 73) 359 f.; Plathe og Bruun 2010 (note 73) 228. Tilskrivningen til mesteren selv drages dog ikke i tvivl i oversigtsværker som Gérard Franceschi, *Træskulpturer i danske landsbykirker*, Kbh. 1968 og i lokallitteraturen, jf. Gudrun Meedom, »Estvad og Ørslevkloster«, *Viborg Stifts Årbog* 1990, 91–101; Laustsen 2000 145.

⁸⁵ Richter 2011 (note 73) 68, 73 f.

⁸⁶ Plathe 2000 (note 73) 371.

⁸⁷ Richter 2011 (note 73) 49.

⁸⁸ Jf. Gertrud Schiller, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, Gütersloh 1968, 2, 187, med eksempler, både inden for byzantinsk og vesteuropæisk kunst, rækkende tilbage til det 11. århundrede, jf. fig. 592, 601–06, 610–11, 617–18.

⁸⁹ Richter 2011 (note 73) 71 f.

⁹⁰ Jf. J. Dünninger, »Vierzehn Nothelfer«, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Engelbert Kirschbaum m.fl. (udg.), Freiburg (1976) 1994, 8, sp. 546–550. Bünsche 2005 (note 73) 227–34.

⁹¹ *Kirkerøsk.* Samtidig udførte billedskæreren arbejde på prædikestolen, ligesom en snedker (den samme (?)) arbejdede på stolestaderne og kirkens pulpitur (nr. 1). I forbindelse med afregning for materialer til altertavle og prædikestol noteredes dog, at en vis 'erlig og velagtet mand, Lauritz (tidligere stavet uden d) Jensen i Viborg' forærede en 12 alen lang lægte til fodstykke på begge sider af stolestaderne (s. 2659). Det ville være fristende at identificere denne med den flittige østjyske billedskærer Lauritz Jensen Essenbæk (-1665–1710–), elev af Peder Jensen Kolding og tidligst virksom i Øster Tørslev Kirke (Gerlev Hrd., Randers Amt), hvortil han 1664–65 udførte både altertavle og prædikestol. Denne nævntes dog allerede 1665 som bosiddende på Essenbæk Kloster ved Randers. Selvom Lauritz Jensen Essenbæk ligesom 'Estvad-mesteren' i sine tidligste arbejder benyttede en sen version af bruskbarokstilen, er der ingen påfaldende lighedspunkter, f.eks. mellem de to prædikestolets evangelistfigurer. Samtidig turde betegnelsen 'velagtet' forudsætte en vis social status, som den vel endnu yngre (o. 1664–65) billedskærer fra Essenbæk næppe kunne gøre sig fortjent til. Om denne, jf. også Merete Bergild og Jens Jensen, »Christian Philip Getruer (Cythreus) – maler i Randers 1664–1682«, *Historisk Aarbog fra Randers Amt* 1990, 19 f.; samme, »Lauritz Jensen Essenbæk«, i *Weilbachs Kunstnerleksikon* 2, Kbh. 1994, 56–57.

⁹² RAV. *Provstiark.* Ringkøbing amts østre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1824–72 (C 40C–4–7).

⁹³ Laustsen 2000 166.

⁹⁴ Abildgaard VIII,

⁹⁵ O. Nielsen, *Historisk-Topografiske Efterretninger om Hjern og Ginding Herreder*, Kbh. 1895, 520.

⁹⁶ Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølv smedemærker for 1870* 2, Kbh. 1982, nr. 5441.

⁹⁷ Joachim Weller, *guldsmid i Holstebro 1754–92*, Holstebro Museum (udg.), Holstebro 1976, 171 (kat.nr. 23–24)

⁹⁸ Jf. stempel nr. 6702 i Bøje (note 96).

⁹⁹ Her citeret efter Laustsen 2000 158.

¹⁰⁰ RAV. *Provstiark.* Ringkøbing amts østre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1831–42 (C 40 C5).

¹⁰¹ Tage E. Christiansen, »Røgelseskar fra Viborg«, *Fra Viborg Amt* 34, 1969, 30–51, spec. 50.

¹⁰² Jens Vellev, »Nikolaus gjorde mig i Herrens navn. Amen«, *Acta Campanologica* 3, 1985, 241–47.

¹⁰³ Hiltrud Westermann-Angerhausen, »Medieval Censers in Scandinavia: Problems of Origin and Distribution«, *Hafnia* 12, 2003, 89 f.; jf. også Hiltrud Westermann-Angerhausen, *Mittelalterliche Weihrauchfässer von 800 bis 1500 (Bronzegefäße des Mittelalters 7)*, Petersberg 2014, 318 f. (V b 2).

¹⁰⁴ NM. *Korrespondanceark.*, brevudkast af 15. dec. 1917 fra Chr. Axel Jensen til kirkeinspektionen for Estvad Kirke. Et katalog fra udstillingen i Skt. Nikolaj Kirke, formentlig arrangeret i forbindelse med kirkebygningens genindvielse 11. nov. 1917, er dog forgæves eftersøgt.

¹⁰⁵ Jf. kurfyrst Kasimir Anselm af Mainz' messeagel, dateret 1600-tallets anden fjerdedel, i Bayerisches Nationalmuseum, München (T 218), omtalt og gengivet i Marie Schuette og Sigrid Müller-Christensen, *Broderikonsten från antiken till jugend*, Tübingen 1963, 49 (kat. nr. 375). For henvisningen takkes Laura Bjerrum, NM.

¹⁰⁶ Jf. Chr. Axel Jensen 1917 (note 104); *Skive Folkeblad* 29. marts 1975; Laustsen 2000 160.

¹⁰⁷ Jf. stempel nr. 5468 i Bøje (note 96), 201. Det sidste tal er meget 'klumpet' og kan tolkes enten som et ettal med en opstreg eller et syvtal, jf. venlig meddelelse fra Henrik Jakobsen, medarbejder ved nyudgaven af Bøjes værk.

¹⁰⁸ Jf. Sv. Fritz' anoterede eksemplær i NM af Chr. Bøje (note 96). Venligt meddelt af Chr. Adamsen.

¹⁰⁹ RAV. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766–69 (C 4–772). Fortegnelsen over kirkens inventar fra 1810 er her citeret efter Laustsen 2000 158.

¹¹⁰ NM. *Antikvarisk-topografisk ark.* Notat af 11. nov. 1893.

¹¹¹ Der synes dog ikke at være udarbejdet et særligt katalog herfra.

¹¹² Jf. note 104 og brevudkast af 15. dec. 1917 fra Chr.

Fig. 87. Røgelseskar, 1300-tallets første halvdel, tilskrevet Viborgklokkestøberen Nikolaus (s. 2649). Vist uden sekundært (1982) ophæng. Foto Poul Nørlund 1913. – *Censer, first half of 1300s, attributed to the Viborg bell founder Nikolaus. Shown without secondary (1982) chain.*

Axel Jensen til inspektionen for Estvad Kirke i NM. *Antikvarisk-topografisk ark.*

¹¹³ Jf. *Rønbjerg Xpressen* 17, 2001, 11; *Skive Folkeblad* 22-23. dec. 2001.

¹¹⁴ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 174.

¹¹⁵ Dette er dog næppe som anført så sent som 1768, idet dateringen, som nævnt i RAV. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-772) kunne henvise til en øgning af fanen.

¹¹⁶ Derimod hidrører fragmenterne næppe fra en siden forsvundet mindetavle som antaget af *Laustsen 2000* 221, ikke mindst i betragtning af, at præsteindberetningen til biskop Bloch 1768 betoner, at der ud over epitafiet over Erik Brunov og hustru (s. 2668) ikke fandtes andre epitafier eller indskrifter i kirken. RAV. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4-772).

¹¹⁷ *Kirkerøsk*. Lauritz Jensen omtales s.å. i regnskabet i forbindelse med en donation af en 12 alen lang lægte til sider og fodstykker under stolestaderne (s. 2659).

¹¹⁸ *Synsprot*. De ældre stole solgtes 1917, mens lån til anskaffelse af de nye blev optaget 1918.

¹¹⁹ RAV. *Ribe bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn 1793-97 (C 4-704); 1811-15 (C 4-709).

¹²⁰ *Synsprot*. Jf. *Laustsen 2000* 161.

¹²¹ *Hylleberg Eriksen 2017*. Fire prøver, udtaget af de bevarede brædder, viser fældningsår fra efter hhv. o. 1246, o. 1274, o. 1277 og o. 1284. Der var ikke bevaret splintved.

¹²² NM. *Korrespondanceark*. Brev af 19. jan. 1982 fra Erik Skov til sognepræst B. J. Bruhn.

¹²³ RAV. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1788-92 (C 4-1788-92)

¹²⁴ *Laustsen 2000* 155 f.

¹²⁵ RAV. *Ribe bispeark*. Kirkesyn 1696-1775 (C 4-189). If. *Laustsen 2000* 219, 248 f. betjentes orglet af fæstebonde og orgelmester Niels Nielsen (1627-1704), siden afløst af Niels Organist.

¹²⁶ *Synsprot*. Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

¹²⁷ En beslægtet lysekrone, dateret før 1638 og med bl.a. stående apostelfigurer findes i Skt. Nicolaikirken i Kiel.

¹²⁸ Om gravkapel og epitafiet over disse jf. *DK Vejle* 780.

¹²⁹ Jf. notater fra H. P. Iversen, indleveret af Sven Fritz 1979. NM. *Antikvarisk-topografisk ark.*

¹³⁰ NM. *Korrespondanceark*. Indb. fra Thubalka, Vejle.

¹³¹ Jf. F. Uldall, *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker* (Kbh. 1906), 2. udg. ved Jens Vellev, Kbh. 1982, 69; Jens Vellev, »Nikolaus gjorde mig i Herrens navn. Amen«, *Acta Campanologica* 3, 1985, 241-47.

¹³² Det først anførte citat er nært beslægtet med et udsagn om præstens embedspligter af kirkefaderen, Ambrosius fra *De Officiis* III, 9, 59: »Sacerdos est igitur nulli nocere, prodesse uelle omnibus; posse autem solius est Deo«. Venligst meddelt af Peter Zeeberg.

¹³³ NM. *Antikvarisk-topografisk ark*. Indb. ved Chr. Axel Jensen.

¹³⁴ RAV. *Håndskriftsaml.* N. Lachmann, *Beskrivelse over Ribe Stift* (o. 1763) (H 7(2)-67). *Hofman 1759* (note 7) 628-29; *Laustsen 2000* 56 f.

¹³⁵ J. P. Trap, *Danmark (Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark)*, 5. udg., IX, 1, Kbh. 1965, 296. Jf. også *Kirkebog for Estvad 1731-1805* (www.arkivalieronline.dk).

¹³⁶ RAV. *Pastoratsark*. Estvad-Rønbjerg. Liber Daticus 1775-1807 (CP-0506, pk. 29-34). If. *Laustsen 2000* 64 lå præstebegravelsen dog i kirkens vestende.

¹³⁷ *Laustsen 2000* 148.

¹³⁸ *Trap 1965* (note 135) 296.

¹³⁹ *Kirkebog for Estvad 1731-1805* (www.arkivalieronline.dk).

¹⁴⁰ *Synsprot*. 1916 anbefaledes kirken afspærret fra tårnummet med en gitterdør af smedjærn, bag hvilken der anbragtes et tykt filttæppe.

¹⁴¹ Jf. notits i *Skive Folkeblad* 23. sept. 1913, 2 (»En gammel Begravelse«).

¹⁴² Jeppe Aakjær, »En historisk Anmærkning«, i *Skive Folkeblad* 26. sept. 1913, 1. Jf. også Aakjærs artikel, »I Estvadgaards Halsjern«, *Historisk Aarbog for Skive og*

Omegn 5, 1913, 3-20 og kronikken, »Den onde Herremand paa Estvadgaard«, *Skive Folkeblad* 20., 21., 22. og 23. juni 1928 (jf. også note 14).

¹⁴³ If. *Laustsen 2000* 61 var i alt 16 af stiftelsens beboere begravet i kirken eller på kirkegården.

¹⁴⁴ RAV. *Privatark*. Søren Vig-Nielsens privatark. Arbejde med bygning 1900-64.

¹⁴⁵ *Aakjær 1913* (note 142), 20, tilskriver, dog uden dokumentation, »disse servile Linjer« til den lokale sognepræst, Peder Nielsen Høeg.

¹⁴⁶ *Kirkebog for Estvad 1731-1805*, jf. note 139. Priorinde Benzon (Anna Kierulf), 13. marts 1759; fru Lützow (Dorthea Magdalene Lützow), 1. dec. 1759; priorinde Sehested (Rebecca Anne Weisse), 12. dec. 1762; jomfru Bentzon, 20. maj 1763; fru Bæhr (Behr, antagelig identisk med Anna Dorthea Hansdatter Hornemann (1687-1762), enke efter Thomas Nicolai Nielsen Behr til Skaføgård (†1749)), 11. jan. 1765; Jytte Sehested, 27. marts 1773; frk. Müdersbach (Mudersbach), 29. dec. 1778; afdøde, der døde i sit 45. år, var antagelig en slægtning til Carl Christian Mudersbach

til Trinderup, kirkeejer af Rønbjerg Kirke (s. 2687) og Helene Maria Mudersbach, g.m. sognepræst til Estvad og Rønbjerg, Hans Frederik Laurberg; priorinde Moldrup (Mette Marie M., enke efter kancelliråd Kruuse), 11. marts 1779; majorinde Holst (Maren Grotum Holst, enke efter major Dyssel); priorinde Stagemeyer (Staggemeier, født W. de Askenschock), 25. april 1782; fru Cicignon (frøken Christiana Fridericka de Cicignon), begr. 28. nov. 1783.

¹⁴⁷ If. *Laustsen 2000* 164 var præsternes begravelse placeret i kirkens vestende under pulpituret, dvs. ↑pulpitur nr. 1.

¹⁴⁸ NM. *Antikvarisk-topografisk ark*. Indb. fra sognepræst W. Steen til biskop Balslev, Ribe, marts 1890.

¹⁴⁹ RAV. *Pastoratsark*. Liber Daticus. 1775-1807 (CP 0506-34). Jf. også *Laustsen 2000* 224 f.

¹⁵⁰ På kirkegården var desuden begravet to konventualinder, hhv. Marie Cathrine Lösche, †9. febr. 1797 og Elsebeth Lösche, †19. marts 1801, jf. *Kirkebog for Estvad 1731-1805* (note 13). Der er dog ikke bevaret sten for disse.

Fig. 88. Kiste for Frederikke Louise Glud (†1745), vist med den oprindelige læderbeklædning og kistebeslag (s. 2675). Foto Poul Nørlund 1913. — *Coffin of Frederikke Louise Glud (†1745), shown with the original leather cladding and mountings.*

ESTVAD CHURCH

Building. The church is the northeasternmost in the former Ringkøbing County, as the boundary with Viborg County more or less follows the small river Karup Å some 500 m east of Estvad. The highway towards Skive now runs in a straight line east of the village, but originally ran through the village immediately west of the church, along the present Flyndersøvej. The building itself lies on a salient with a steep descent on all sides, around which the houses are grouped.

The churchyard is fenced in by stone dikes and varied plantings, mainly beech hedge. There are three entrances to the churchyard, the northern of which is the main one. It consists of masonry pillars with iron doors, while the other entrances are simple iron portals with lattice gates.

The building consists of a chancel and nave from the Romanesque period. In the Late Middle Ages, c. 1470, a tower was added towards the west, while the present porch to the north is from the 1700s, but was much rebuilt in 1950. It replaced an older †porch from 1661, and there may also have been a †porch on the south side of the nave.

The construction material is mainly raw and split fieldstone, but on the corners and in the only preserved Romanesque window finely dressed granite ashlar have also been used. Large parts of the building, however, have been rebuilt in recent times. On the south facade of the nave large areas of masonry have for example been renewed with bricks, and the east gable of the chancel, after a collapse, was rebuilt in 1950. The Romanesque and round-arched granite portal in the north is very well preserved and now functions as the only access to the church (figs. 12–13). Originally there was also a door towards the south, but it has disappeared as a result of later rebuildings. Of the original windows of the church only the eastern one in the north side of the nave is preserved, although the opening is bricked up. In the facade with the reconstituted window in the east gable

of the chancel the original ashlar elements have presumably been used.

The three-storey tower at the west gable of the nave was built of red medieval brick and raw fieldstone, but using relocated granite ashlar in the lowest courses (fig. 14). The extension was probably built around 1470, since the belfry lights towards the north and east have kept the characteristic band friezes, like the one known from Holstebro †Church (p. 204). The typical regional features recur for example in Mejrup, Hjerm and Fovsing Churches (pp. 1788, 2007, 2321). The present ascent to the upper storeys is by a more recent wooden staircase from 1924 along the south and west wall and on through a hole in the western vault severly. It is possible, however, that in 1661 there was a †door above the vault and an †outside flight of stairs on the south side which may have been original.

Presumably in the middle of the 1700s, burial crypts were built beneath the floors in the chancel and the tower, and around the same time the triple cornice of the nave was added. The porch outside the north door of the nave is also at its core from the 1700s, but was rebuilt and widened in 1950.

From the old oak roofing and furnishings of the church 23 samples were taken for dendro-chronological analysis. The samples showed that the timber used for part of the roofing of the nave was felled at various times, c. 1459, 1432 and 1419. A quantity of *leadboards could be dated to c. 1422, 1505 and 1611. Finally, four samples of the bottom boards in the church chest (figs. 61–62) were analysed. The felling year for this timber proved to be after c. 1284.

Wall paintings. In connection with the installation of a tiled stove in the north east corner of the nave in 1893, traces of painted decorations from various periods appeared in the chancel arch and on the nave walls. The most recent of these were

so fragmentary that they were not considered worth preserving, and were therefore removed (cf. below). Beneath them were uncovered remains of a Romanesque decoration from c. 1225 in the chancel arch, on the chancel arch wall in the north and on the north wall of the nave. After they were revealed these were subjected to a rather heavy-handed restoration, and have subsequently been repaired several times. The decoration comprises a representation of Cain and Abel in the chancel arch, a *Majestas Domini* and a Last Supper on the west side of the chancel arch, and a Madonna and Child on the north wall of the nave. The last of these was subjected to a particularly hard restoration.

In the chancel arch Cain and Abel are shown in the north and south (figs. 22-23). They extend their sacrificial offerings up towards Christ in the form of a Lamb of God painted in a medallion in the apex of the arch and facing Abel. The picture is framed by a perspectively painted double zig-zag border; the southern part, however, is reconstructed.

In the nave, on the chancel arch wall, one sees the remains of a Last Supper whose central point above the arch consists of an image of the *Majestas Domini* (figs. 21, 26-27). Christ is enthroned on the rainbow in a mandorla. He raises His right hand in a gesture of blessing, while His left hand holds the Book of Life open over His knee.

Of the Last Supper itself only a fragment of the left-hand part is preserved, with three apostles and a little of a fourth, all seated at a table laid with a cloth and several objects. They have haloes, partly discernible facial features and open capes. In front of the gable the cloth hangs down as drapery. Along the top runs a broadly perspectival double meander border which like the drapery in the reconstruction continued (through the) south of the chancel arch.

On the north wall of the nave immediately east of the door there is an image of the Virgin and Child enthroned in a circular mandorla (figs. 26, 85). She sits frontally on a throne seat, her hair comes down over her shoulders, and her gaze is lowered towards the infant Jesus, who sits on her right knee.

The programme is eucharistic, as is normal in Romanesque wall painting. Cain and Abel's sacrifices, which appear in the chancel arch in almost all the Jutland decorations of the time, was an Old Testament 'type' of the sacrifice of Jesus on the Cross, and a reminder to the churchgoers to make their offerings like Abel, in good faith. On the wall above the chancel arch the enthroned Christ refers to his presence in the Communion, and the Last Supper of the apostles prefigures the liturgical Communion of the congregation. The ciborium and chalices(?) elaborate on the eucharistic aspect. The Last Supper as a motif is not common in Romanesque wall paintings, but is also known from Skanderup and Vilslev (*DK Ribe* 2555, 3128).

While the above programme must be called traditional, the Madonna of the north wall is unusual. This is true of among other things the position of the image, since her place is otherwise always on the chancel arch wall north of the arch, where the motif marks the Incarnation of Christ.

Among other reasons because of their poor preservation and overpainting, the paintings cannot be tied closely to any other decoration. The most closely related paintings can be found in southwestern Jutland, for example in Ølsted Church (*DK Vejle* 1708).

The church also once had several †wall-painted decorations from the Late Gothic, including a representation of St. Christopher on the north wall of the nave as well as a prophet surrounded by vines on the north wall of the chancel.

Furnishings. The church has several noteworthy medieval items. Oldest, that is from the Romanesque period, are the saint's tomb from the Communion table demolished in 1873 and the font, which belongs to a common western Jutland type (figs. 33, 54). Of special status is the rare chalice (fig. 43) from c. 1200-25, which has parallels in Resen and Alstrup Churches. The medieval church chest (fig. 61) has been dendrochronologically dated to a date after c. 1284. From the first half of the 1300s comes a censer (fig. 48), presumably made by the bell-founder Nikolaus, who has signed the church's oldest bell (no. 1, fig.

69). The altar candlesticks are Late Medieval and both have holders for side candles (fig. 46).

From the time immediately before the Reformation, finally, comes the altarpiece (figs. 34–41), a work of high quality probably from c. 1525–30 and made by an independent craftsman from the workshop of the northern German master Hans Brüggemann.

Estvad's pulpit (fig. 57–60) is from c. 1625–50, but not until 1664 was it furnished with carved and painted figures. At the same time the altarpiece was given new side panels, top pieces and a crucifix figure in the central cabinet. In the course of the 1600s and the first part of the 1700s the church was equipped with various new items of furnishing, several of them donations from owners of Estvadgård. The church's magnificent chandelier (figs. 67–68) is presumably from 1651, although it was not until 1711 that it was donated to the church by Anders Pedersen Brønsdorff of Estvadgård and his wife, Beate Sophie Holst (cf. also the †altarcloth and probably the †collection bag, both from 1713). The wafer box (fig. 45) from 1663, by the Viborg master Anders Rasmussen, is marked with the arms of Frantz Ranzau of Estvadgård and Helle Urne, who also donated a number of now-vanished items – cf. below. Fragments – probably of a towel holder (fig. 56) from c. 1675–1700, bear the initials of the pastor's wife, Susanne Eriksdatter Brun as a donation from her, who in 1692 also donated the baptismal dish along with her two husbands, both pastors of the church, Jacob Rasmussen Juel and Laurits Jensen Holst. The finely embroidered chasuble (figs. 49–52) of red silk was probably re-sewn from an older textile, but was in 1741 (or 1747) furnished with silver initials and a corresponding cross on the back in memory of the donors, Johan Severin Bentzon of Estvadgård and Frederikke Louise Glud. From the second half of the 1700s comes a paten, belonging to the Communion set for the sick and

with a master's mark for the Holstebro goldsmith Joachim Weller (1754–92), who presumably also made the corresponding chalice (fig. 47).

Among acquisitions from more recent times are bell no. 2 (fig. 70), recast in 1863 by P. P. Meilstrup, Randers, from an older bell, and the altar rail (cf. fig. 32) from c. 1875. More recent items that should be mentioned are the church pews from 1917, the board listing incumbents from 1923, a seven-branched candelabrum from 1936, the organ from 1978, a number of candle brackets and various textiles, including an antependium and coverings for the kneeler from 1994, as well as two chasubles from 1990 and 2001 (cf. figs. 32, 63).

Sepulchral monuments. On the north wall of the nave the stately sepulchral tablet from 1665 to the pastor Erik Nielsen Brunov (†1666) and his wife Anna Bartholin (†1690), is set up with life-size portraits of the deceased (fig. 72). In addition a total of five tombstones are preserved, the oldest a medieval stone of grey limestone with no inscription or decoration (no. 1, fig. 75). In the chancel a further four more recent tombstones are set up, of Erik Nielsen Brunov and his family, c. 1690 (no. 2, fig. 76); of the bailiff Morten Nielsen Knabe, c. 1691 (no. 3, fig. 77); of Anna Dorthea Vieth, c. 1785 (no. 4, fig. 78); and of Catharina de Willers, c. 1795 (no. 5, fig. 79). Finally, in c. 1741 or 1745 the tower interior was furnished as a †sepulchral chapel for Johan Severin Bentzon and Frederikke Louise Glud, and later for the occupants of Estvadgård Monastery. Since 1924 the coffins of the first of these (figs. 80, 88) have been set up in the crypt below.

In addition there were in the church open burials for the pastors of the church and the residents at Estvadgård. A reminiscence of these is a coffin crucifix, c. 1700, which hangs today near the pulpit (fig. 83).